Lei 11,40

ISBN 973-30-0098-1

EDITURA DIDACTICĂ ŞI PEDAGOGICĂ, BUCUREŞTI—1989

PROBLEME FUNDAMENTALE ALE ISTORIEI LUMII ANTICE ŞI MEDIEVALE XI

MINISTERUL EDUCAŢIEI ŞI ÎMVĂŢĂMÎNTULUI

PROBLEME FUNDAMENTALE ALE ISTORIEI LUMII ANTICE ŞI MEDIEVALE

MANUAL PENTRU CLASA A XI-A

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

PROBLEME FUNDAMENTALE ALE ISTORIEI LUMII ANTICE ȘI MEDIEVALE

MANUAL PENTRU CLASA A XI-a

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI — 1989

Manualul este reeditat în conformitate cu prevederile programei şcolare, aprobate de Ministerul Educaţiei şi Învăţămîntului, cu nr 27124/1985

Autori

Academician ŞTEFAN PASCU – coordonator
Prof. univ ANDRAS BODOR
Prof. VICTORIANA BOŞCĂNEANU

Referenţi

Prof TRIFON CĂRĂUŞU – inspector general în M.E.Î
Prof. POPESCU DEMETRU-PETRU
Prof. VÂRLAN TIBERIU

ISBN 973-30-0098-1

Redactor: ROMEO MARIŢA
Tehnoredactor: ELENA PETRICĂ

1. INTRODUCERE

Valoarea cultural-ştiinţifică şi educativă a istoriei este recunoscută astăzi de unanimitatea oamenilor de cultură. Prin valorosul tezaur de informaţii, acumulat în milenii de experienţă a omenirii, istoria face posibilă, prin metode proprii, cunoaşterea dezvoltării societăţii omeneşti din cele mai vechi timpuri pînă astăzi.

Studiul istoriei răspunde curiozităţii omului pentru tot ce îl interesează din dezvoltarea societăţii omeneşti, constituie un obiect de reflectare, iar prin învăţămintele pe care le oferă este un îndreptar în acţiunile oamenilor.

Materialismul dialectic şi istoric a conferit istoriei caracter de ştiinţă a dezvoltării dialectice a societăţii omeneşti în toată complexitatea ei. În felul acesta înţeleasă, istoria nu mai este un şir nesfîrşit de evenimente într-o ordine oarecare, ci o succesiune de procese economice, sociale şi politice care determină şi explică evoluţia, în general ascendentă, a omenirii, idealurile pentru făurirea unei vieţi mai bune, pe temeiul unor legi generale şi obiective, care au acţionat şi acţionează în societatea omenească, generate de dinamica forţelor sociale, de rolul determinant al maselor populare, de eforturile lor de înfăptuire a aspiraţiilor de progres şi civilizaţie.

Potrivit dezvoltării sale, istoria omenirii a traversat o succesiune de formaţiuni social-economice: orînduirea comunei primitive, orînduirea sclavagistă, orînduirea feudală, orînduirea capitalistă şi orînduirea socialistă.

Comuna primitivă începe cu procesul de antropogeneză şi cuprinde perioada pietrei şi perioada metalelor. Orînduirea sclavagistă începe cu epoca metalelor, o dată cu formarea proprietăţii private şi a instituţiilor menite să ocrotească clasele dominante. Această orînduire durează pînă prin sec. al III-lea — al V-lea al erei noastre, cînd, în diferite părţi ale lumii, locul relaţiilor bazate pe sclavaj sau al celor gentilice este luat, treptat, de relaţii noi, bazate pe proprietatea feudală, în raport de care se creează relaţiile dintre oameni. Orînduirea feudală îşi continuă existenţa pînă pe la mijlocul sec. al XVII-lea în unele părţi ale Europei, pînă la sfîrşitul sec. al XIX-lea în altele şi pînă în zilele noastre chiar în unele zone ale Terrei.

Criteriile de periodizare sînt, în primul rînd, mijloacele de producţie şi raportul diferitelor pături şi clase sociale faţă de acestea, care creează, la rîndul lor, relaţii sociale între oameni. În raport de dezvoltarea mijloacelor de producţie şi a relaţiilor sociale, societatea se transformă, evoluează. Istoria universală apare, astfel, ca un proces continuu, al cărui progres este determinat de creşterea forţelor de producţie.

De aceea, obiectul principal al disciplinei *Probleme fundamentale ale istoriei lumii antice şi medievale* este cunoaşterea obiectivă a acestor transformări, a evoluţiei societăţii omeneşti, a civilizaţiei omenirii de-a lungul celor trei orînduiri sociale. Această evoluţie nu se studiază în desfăşurarea cronologică a faptelor şi evenimentelor, ci axată pe probleme mari, în legătură cu structura economică, socială, politică, culturală a societăţii omeneşti, în cadrul marilor arii de civilizaţie din Europa, Asia, Africa şi America. Un loc important îl ocupă lupta pentru libertate socială şi pentru independenţă, la care poporul român şi-a adus o contribuţie deosebită.

Istoria omenirii se defineşte, în fond, ca o sumă a valorilor culturii şi civilizaţiei popoarelor, care se îmbogăţesc necontenit prin asimilarea celor mai de seamă creaţii anterioare, ca o condiţie a depăşirii acestora. Asemenea patrimoniu bogat reprezintă, în fond, însumarea aportului dife-

ritelor popoare, potrivit puterii de creație a unuia sau a altuia dintre acestea. Popoarele, pe lîngă propriile creații, și-au însușit din realizările altora ceea ce se potrivea modului lor de viață, intereselor lor de dezvoltare. Astfel, civilizația umană este rezultatul aportului tuturor popoarelor la progresul omenirii. Potrivit concepției materialist-istorice, civilizația este un sistem total și integral, ca reflectare a prefacerilor din viața social-economică, psihologia socială și suprastructura spirituală și instituțională a societății. De aceea, cultura și civilizația nu pot fi explicate izolat, în cadrul unei singure țări, al unui singur popor sau națiuni, ci în contextul larg al istoriei continentale sau chiar al întregului glob.

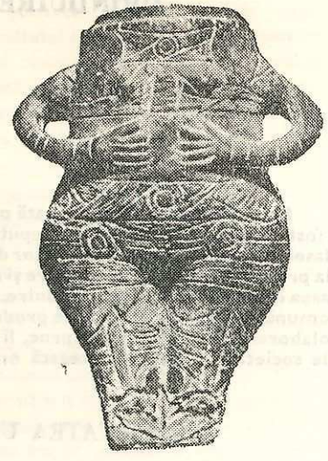
Cunoașterea istorici, pe de altă parte, constituie un important mijloc de educație a tinerețului, deoarece trecutul oferă învățăminte cu privire la solidaritatea popoarelor în efortul lor spre progres și o viață mai bună. Cunoașterea civilizației materiale și spirituale, a eforturilor maselor populare și a personalităților istorice care s-au identificat și au acționat în sensul aspirațiilor legitime ale popoarelor, a condițiilor obiective și a factorilor subiectivi — toate acestea împreună constituie complexul proces al dezvoltării istorice. Întrucît istoria înseamnă o continuă dezvoltare, ea orientează trecutul spre viitor, îl ajută să înțeleagă și să prețuiască înnoirea, transformarea, ca o condiție a progresului. De aceea, slujitorii istorici sînt datori să transmită cu căldură și luciditate chipul real al trecutului și prezentului, pentru a ajuta înțelegerii viitorului. Cel ce înțelege învățămintele istoriei, prețuiește legătura permanentă între ceea ce a fost ieri, ceea ce este astăzi și ceea ce va fi mîine, punți trainice între trecut, prezent și viitor. Numai pătrunderea și însușirea marilor adevăruri ale trecutului pot asigura omului prezentului înțelegerea deplină a menirii sale.

Pentru ca istoria să-și îndeplinească funcția educativă, accentul se cuvine pus pe formarea convingerilor prin bogăția și valoarea argumentelor, astfel încît nimic să nu rămînă numai la stadiul de enunț. Pornindu-se de la cunoaștere, se creează convingeri și stări afective, care se finalizează în atitudini și acțiuni. Numai totalitatea acestor factori judicios corelați conferă istoriei un pronunțat caracter formativ și educativ: *educație patriotică*, prin cunoașterea trecutului de luptă pentru întronarea ideilor și idealurilor de dreptate și libertate, de independență și unitate, a tradițiilor revoluționare ale poporului nostru; *educație în spiritul solidarității internaționale*, prin cunoașterea eforturilor și străduințelor din trecut și de acum ale tuturor popoarelor pentru a-și asigura o viață mai bună, liberă și independentă.

Referindu-se la funcția educativă a istorici și la rolul ei în înțelegerea justă a problemelor contemporaneității, tovarășul *Nicolae Ceaușescu*, secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele republicii, sublinia, în mesajul adresat participanților la cel de-al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la București: „Relevînd învățămintele trecutului — atît factorii care au favorizat progresul și civilizația cît și cauzele care au dus la perioade de regres, la războaie și suferințe — istoria poate mobiliza larg conștiințele oamenilor de pretutindeni, popoarele din întreaga lume pentru a spune un NU hotărît războiului, politicii de înarmări, de forță și de amenințare cu forța, pentru a se asigura soluționarea exclusiv pe cale pașnică, prin tratative, a problemelor litigioase, evitîndu-se conflictele și înfruntările militare, pentru apărarea celui mai fundamental drept al oamenilor, al națiunilor: *dreptul la viață, la pace, la existență liberă și independentă*".

Acad. ȘTEFAN PASCU

„Venus" de la Willendorf (Austria), artă din paleolitic; *„Zeița" de la Vidra* (R. S. România), vas antropomorf din neolitic

În această perioadă, omul descoperă mai întîi folosirea, apoi producerea focului, ceea ce i-a permis să domine o uriașă forță naturală. Datorită focului, omul a avut căldură și lumină, a învins animalele de pradă, a putut prepara hrana prin frigere și fierbere (ceea ce a influențat metabolismul uman și structura creierului), iar mai tîrziu a putut făuri și perfecționa uneltele de metal.

La început, forma de organizare a fost instinctivă. Omul trăia în *cete* sau *hoarde*. Treptat, relațiile naturale din cadrul hoardei s-au reglementat, luînd astfel naștere prima organizare socială conștientă, *ginta*. Ea cuprindea un grup de oameni înrudiți între ei, considerați descendenți din aceiași strămoși. Descendența se socotea după mamă; de aceea ginta este numită *matriliniară*. Cu timpul, prin creșterea numărului ginților, se formează *tribul*, compus din mai multe ginți înrudite, iar în cadrul ginților apar, în urma unei diviziuni interne, *familiile mari*, formate din bunici, părinți și nepoți, adică de obicei din trei generații. Teritoriul de pe care ginta, respectiv tribul, își procura hrana era considerat proprietate comună; alături de această proprietate a apărut și proprietatea personală asupra podoabelor, obiectelor de uz casnic și a unor arme.

În epoca de mijloc a pietrei, **mezolitic** *(mesos* — mijloc*)*, cele mai însemnate descoperiri ale omului erau *arcul* și *săgeata*, folosite la vînătoare, și *barca*, la pescuit. Sporadic începe îmblînzirea animalelor.

În **neolitic** *(neos* — nou*)*, dezvoltarea societății cunoaște un ritm mai rapid sub raport tehnic, economic și social. Se perfecționează prelucrarea

Turmă de cerbi, pictură din paleolitic (peștera Lascaux — Franța)

pietrei prin șlefuire, tăiere și perforare, începe confecționarea vaselor de ceramică, folosirea ceramicii în general. Apare concomitent *țesutul* și încep să se dezvolte *meșteșugurile* casnice. Se face în această vreme domesticirea majorității animalelor. Totodată apare agricultura. Primele unelte folosite pentru scormonirea pămîntului au fost bățul, apoi săpăliga, confecționată din os și piatră, și plugul rudimentar confecționat din lemn.

Crearea unor rezerve de bunuri duce la *schimbul de produse* (troc — schimbul nemijlocit al unor produse cu altele).

În urma domesticirii animalelor și cultivării pămîntului, oamenii au trecut de la viața nomadă la viața sedentară, așezîndu-se în sate, construindu-și locuințe din lemn. Așezările le-au fortificat cu șanțuri sau cu val și șanț.

Sub raport social, neoliticul este considerat perioada societății *gentilice matriliniare* sau *matriarhat*.

Epoca metalelor. Descoperirea și folosirea metalelor duc la prefaceri importante în viața societății primitive. După o perioadă de tranziție în care se folosește arama, omul confecționează unelte și arme din bronz, un aliaj al aramei cu cositorul. *Epoca bronzului* începe în mileniul al IV-lea î.e.n. Alături de bronz, omul prelucrează și metalele prețioase, *aurul* și *argintul*, pentru podoabe și obiecte de lux.

Sub raport social, crește importanța economică și socială a bărbatului, care execută muncile cele mai grele. Ginta matriliniară este înlocuită cu *ginta patriliniară*, în cadrul căreia descendenții sînt socotiți în linie paternă. Familiile mari, sub conducerea patriarhului, încep să se desprindă din gintă și să se gospodărească independent. Progresele realizate în viața economică au făcut posibil un surplus de produse. Prizonierii capturați în cursul conflictelor armate nu mai sînt uciși, ci folosiți ca forță de muncă, adică sînt transformați în sclavi. Apare deci *sclavajul patriarhal*.

Construcție megalitică din sudul Angliei *(Stonehenge)*; legată de cultul Soarelui, este considerată „sanctuar solar".

Începînd din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n., baza culturii materiale devine *fierul*, ceea ce determină o mare productivitate în agricultură și în meșteșuguri, urmată de o intensificare a schimbului. Sub raport social, egalitatea membrilor ginților se destramă. Conducătorii familiilor mari, ai ginților și ai triburilor se ridică deasupra celorlalți membri ai societății; ei își însușesc terenuri din pămîntul comun, vite, unelte, prăzi de război și constrîng pe ceilalți membri ai comunității să le predea și o anumită cantitate din recoltă. Astfel se formează *aristocrația gentilică* sau *tribală*. Din rîndurile aristocrației se desprinde *conducătorul militar*, care concentrează în mîinile sale și cele mai înalte funcții religioase și judecătorești. În conducerea treburilor obștești el este ajutat de *sfatul bătrînilor*, constituit din rîndurile aristocrației, dar în problemele mari ale comunității, ca, de pildă, pacea și războiul, el nu are dreptul să ia hotărîri fără consultarea *adunării poporului*, formată din toți bărbații în stare să poarte arme. Acest sistem de conducere, caracteristic perioadei de descompunere a comunei primitive, se numește *democrație militară*. Războaiele sau activitățile economice impun constituirea unor alianțe între triburi și astfel iau naștere *uniunile de triburi*. Uneori, aceste comunități se consolidează, dînd naștere unor etnii mai stabile și mai durabile, *populații* sau *neamuri*.

Relativa dezvoltare a vieții economice în epoca metalelor generează dezvoltarea proprietății private, creșterea inegalității sociale, apariția claselor antagoniste. Societatea se împarte în *aristocrație* (ai cărei membri sînt proprietarii de pămînturi, de turme și de sclavi), în *producători liberi* și *sclavi*. Apariția proprietății private și a claselor sociale, a relațiilor de subordonare și exploatare face necesară *organizarea statului*.

Societatea umană n-a avut o dezvoltare unitară în toate regiunile globului. Urmele paleoliticului au fost descoperite în Africa, Asia și Europa. America și Australia au fost populate numai la sfîrșitul acestei epoci. Urmele epocii neolitice, în schimb, sînt foarte bogate și numeroase pe toate continentele. Culturile bronzului lipsesc în mare parte în America și în Australia. Principalele culturi ale epocii fierului în Europa sînt *cultura Hallstatt*, răspîndită în Europa centrală, apuseană și în Europa sud-estică. Ea a fost continuată, din a doua jumătate a mileniului I, de *cultura Latène*. În nordul și centrul Italiei s-a dezvoltat *cultura Villanova*, contemporană și similară cu cea hallstattiană.

Unele triburi au rămas pînă în timpurile moderne la o formă de viață caracteristică comunei primitive, ca, de pildă, triburile din Australia, Africa și America (boșimanii, hotentoții, irochezii etc.).

Constituirea celor mai vechi popoare. Lumea tracică. La sfîrșitul neoliticului se cristalizează principalele familii de limbi (semito-hamite, indoeuropene). În epoca bronzului are loc procesul de etnogeneză și se formează acele populații și popoare care vor juca un rol important în orînduirea sclavagistă.

Egiptenii s-au format din amestecul diferitelor triburi nomade din nord-estul Africii. Mai tîrziu, în mileniul al IV-lea, au trecut la viața sedentară și, unindu-se în valea Nilului, au început să se ocupe de agricultură.

În Mesopotamia, în mileniul al IV-lea î.e.n., venind din regiunea munților Altai, s-au așezat *sumerienii*. Originea lor însă este și astăzi discutată. Aproape concomitent cu sumerienii s-au stabilit, tot în sudul Mesopotamiei, primele triburi semite, venite din Peninsula Arabică, *akkadienii*.

Începînd cu mileniul al IV-lea î.e.n., teritoriul cuprins între Peninsula Sinai și Golful Persic, cunoscut și sub numele de „semiluna fertilă", a fost locuit de popoare semite, venite aici în mai multe valuri și la diferite intervale de timp: *amoriții* sau *babilonienii* în centrul Mesopotamiei; *asirienii* în partea nord-estică, *sirienii* în stepa siro-mesopotamiană; între litoralul Mării Mediterane și Munții Liban și Antiliban, *fenicienii*; în Palestina au venit *canaanienii*, iar apoi țara lor a fost cucerită de *evrei*.

Dintre triburile indoeuropene, *hittiții* au pătruns în regiunile centrale și răsăritene ale Asiei Mici; *mezii* și *perșii* s-au așezat în Podișul Iranian (mezii la nord-vest, perșii la sud-vest); *arienii* („nobili" sau „stăpîni", „domni") s-au așezat în India, venind dinspre Podișul Iranian.

De-a lungul rîurilor Hoanghe (Fluviul Galben) și Yangzî (Fluviul Albastru) au locuit diferite triburi înrudite ca limbă și obiceiuri, prin unificarea cărora s-a format poporul chinez.

Dintre popoarele care ocupau bazinul Mării Mediterane, *cretanii*, străvechi locuitori ai insulei Creta, au cunoscut o dezvoltare foarte rapidă în epoca bronzului, cînd au creat o civilizație înfloritoare; *grecii* au pătruns în sudul Peninsulei Balcanice la începutul mileniului al II-lea. Ei s-au împărțit în

mai multe triburi înrudite; unele dintre ele *(aheii)* s-au aşezat în Peloponez, altele în Grecia centrală *(ionienii)* sau în Grecia nordică *(eolienii)*; *dorienii*, care formau ultimul val al grecilor, s-au stabilit în Peloponez, cucerind teritoriile aheilor.

Triburile italice, venite în mai multe valuri din Europa centrală, s-au aşezat în Italia. Dintre ele, cele mai însemnate au fost *latinii*, care au întemeiat oraşul Roma, în jurul căruia se vor uni toate populaţiile din Italia. *Etruscii*, veniţi se pare din regiunile vestice ale Asiei Mici, s-au aşezat în Italia, între rîurile Tibru şi Arnus; locuiau în aşezări fortificate, cunoşteau scrisul şi au adus din Asia Mică o cultură dezvoltată.

Tracii, aşa cum arăta Herodot, *„cei mai numeroşi dintre toate neamurile după indieni"*, au ocupat un teritoriu foarte întins în sudul şi nordul Dunării de jos. Încă din epoca bronzului s-au cristalizat la ei diferite populaţii, dintre care cele mai renumite sînt *geto-dacii*, aşezaţi la nord de Dunăre, formînd ramura nordică a tracilor. Dintre tracii sudici, cele mai importante populaţii erau: *odrizii*, *bessii* şi *moesii*.

În această perioadă, tracii se ocupau cu agricultura şi creşterea vitelor. Ei au întreţinut relaţii permanente cu coloniile greceşti de pe ţărmurile Mării Egee şi Mării Negre, cu care s-au influenţat reciproc în domeniul culturii materiale şi spirituale.

Societatea tracică a cunoscut o evoluţie neîntreruptă, ceea ce se manifestă în perfecţionarea metalurgiei bronzului, a fierului, în apariţia, relativ timpurie, a unei aristocraţii tribale şi a democraţiei militare. Mormintele princiare oglindesc bogăţia aristocraţiei tracice. Podoabele de aur şi argint, armele şi obiectele de bronz şi numeroasele aşezări şi cetăţi întărite dovedesc nivelul înalt de dezvoltare a societăţii tracice în ultima etapă a orînduirii comunei primitive.

Viaţa spirituală a oamenilor în comuna primitivă. Apariţia religiei. Paralel cu dezvoltarea economică şi socială apar şi se dezvoltă şi manifestările spirituale şi culturale ale oamenilor. Slaba dezvoltare a forţelor de producţie, cunoştinţele foarte reduse în *paleolitic* dau naştere unor credinţe „religioase". Aşa, de pildă, oamenii credeau că prin redarea plastică a unei vieţuitoare, ei îşi pot extinde puterea asupra aceleia. Desenarea unor „arme", de exemplu a unei săgeţi, pe peretele peşterii asigura succesul vînătoarei. În acest fel s-a născut *magia*, apoi *totemismul*, potrivit căruia fiecare gintă îşi are originea într-un animal, plantă sau obiect numit *totem*, cu care membrii ei se consideră înrudiţi, crezînd că totemul îi ajută în procurarea celor necesare vieţii. O dată cu dezvoltarea agriculturii îşi face apariţia *cultul naturii*.

Cu timpul se formează concepţia greşită potrivit căreia trupul şi sufletul sînt două fiinţe deosebite. Din această închipuire s-au născut o serie de credinţe religioase, ca, de pildă, credinţa că morţii îşi continuă viaţa şi îi protejează sau îi pedepsesc pe urmaşi. De aceea, aristocraţia tribală şi conducătorii erau înmormîntaţi cu mare fast în morminte princiare, unde erau depuse obiecte de valoare din aur şi argint.

Încă în paleolitic au apărut manifestările artistice ale omului. Obiectele de os erau împodobite cu desene frumoase, reprezentînd animale, iar picturile rupestre din Franţa (Lascaux), din Spania (Altamira), din România (Cuciulat-Sălaj) şi altele surprind prin frumuseţea lor artistică. Desenele, picturile rupestre, statuile mici din lut, fildeş, corn sau piatră, precum şi idolii confecţionaţi din argilă, ca, de exemplu, statueta feminină de la Willendorf (Austria), au fost inspirate din credinţele magice ale omului. De cultul naturii şi al morţii se leagă ridicarea în neolitic a unor construcţii mari din blocuri de piatră, numite *construcţii megalitice* (*mega*—mare, *lithos*—piatră).

În perioada destrămării orînduirii comunei primitive este inventat scrisul cu ajutorul căruia devine posibilă acumularea şi transmiterea cunoştinţelor

În orînduirea comunei primitive, omenirea a făcut primii paşi pe calea progresului. În procesul muncii, omul şi-a perfecţionat uneltele, locuinţa şi îmbrăcămintea şi-a creat un mod de viaţă care îl deosebea tot mai mult de lumea animală. Acest proces istoric cunoaşte trei momente distincte în evoluţia sa: culesul şi vînatul, cultivarea plantelor şi creşterea animalelor, agricultura şi păstoritul. Esenţa acestui proces constă în trecerea omului de la stadiul de consumator al naturii la stadiul de producător al culturii („*revoluţia neolitică*").

Originile îndepărtate ale societăţii omeneşti

Viaţa oamenilor în orînduirea comunei primitive

— Ce rol a avut munca în procesul de formare a omului?
— Cum s-au format relaţiile sociale?
— Care sînt principalele realizări ale omului în comuna primitivă?
— Care au fost primele forme de organizare a societăţii primitive?
— Ce urmări a avut folosirea metalelor?
— Caracterizaţi democraţia militară!

Arătaţi cum s-au constituit cele mai vechi popoare!

ORÎNDUIREA SCLAVAGISTĂ

Orînduirea sclavagistă a apărut în condiţiile destrămării comunei primitive. Ea se caracterizează printr-un nivel superior de dezvoltare a forţelor de producţie faţă de orînduirea comunei primitive. Relaţiile de producţie erau relaţii de exploatare şi se bazau pe proprietatea stăpînilor de sclavi asupra mijloacelor de producţie şi asupra sclavilor. Societatea era împărţită în două clase fundamentale, antagoniste: proprietarii de sclavi şi sclavii; existau şi mici producători liberi (ţăranii şi meşteşugarii). Exploatarea sclavilor şi a producătorilor liberi explică numeroasele mişcări cu caracter social. Apariţia proprietăţii private şi împărţirea societăţii în clase antagoniste a determinat apariţia statului.

Orînduirea sclavagistă a apărut în mileniile V—II î.e.n. şi a dăinuit în unele regiuni pînă în sec. III—V şi chiar pînă mai tîrziu.

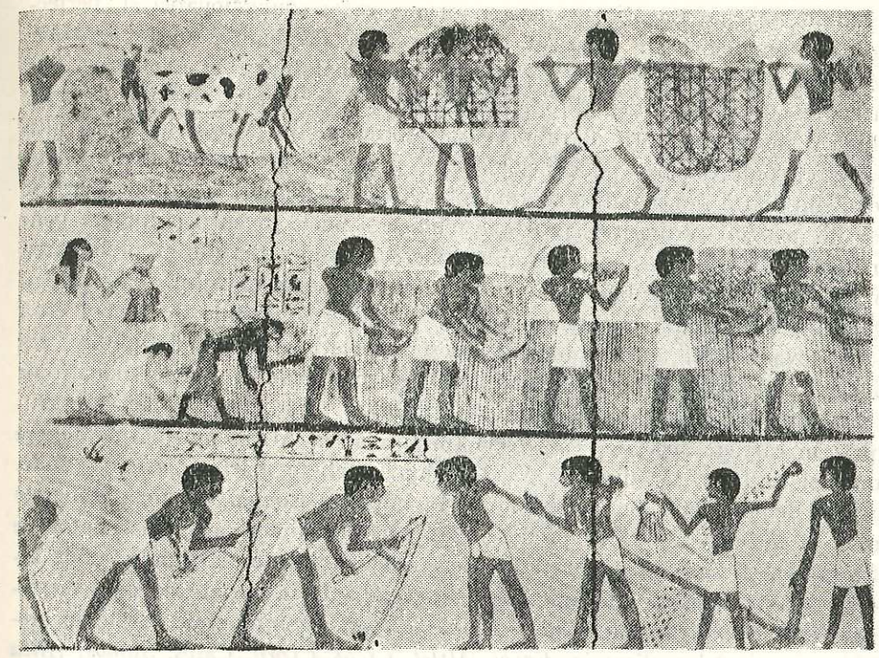
3. CARACTERISTICILE VIEŢII ECONOMICE ÎN LUMEA ANTICĂ

Pe întregul teritoriu al lumii antice nu putem vorbi de o structură economică unitară. Deşi existau multe trăsături comune, datorită unor aspecte specifice, se pot distinge două zone mari, *Orientul* şi *lumea greco-romană*, în cadrul cărora fenomenele economice prezintă anumite caracteristici.

Economia sclavagistă se caracterizează, la începuturile ei, prin menţinerea *economiei naturale*. În timp ce în Orient economia naturală era dominantă şi numai o mică parte a produselor era destinată schimbului, în lumea greco-romană se dezvoltau producţia de mărfuri, schimbul de produse şi piaţa. Economia capătă un *caracter sclavagist*.

Principalele activităţi economice în lumea antică. *Agricultura*. Baza economiei, la majoritatea popoarelor antice, a fost *agricultura*, care s-a practicat în Orient pe văile marilor fluvii (Nil, Tigru, Eufrat, Ind, Gange, Hoanghe). Datorită perfecţionării uneltelor, organizării producţiei şi construcţiei irigaţiilor (diguri, puţuri, canale, lacuri de acumulare) au fost valorificate spaţii întinse, iar productivitatea muncii a crescut. Statele Orientului antic au devenit mari producătoare de cereale (grîu, orez, mei, susan). În China, creşterea viermilor de mătase şi plantaţiile de duzi formau o activitate economică importantă. În Grecia antică, unde terenurile agricole erau mai reduse, agricultura avea caracter intensiv, pe cînd în Italia, unde terenurile agricole erau mai întinse, avea caracter extensiv.

Alături de agricultură se practica *grădinăritul*, *cultura pomilor fructiferi* şi a *viţei de vie*, precum şi *creşterea vitelor*.

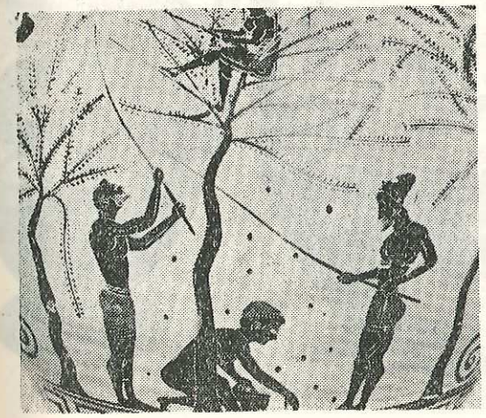

Munci agricole în Egipt (frescă). Aspecte din agricultură erau foarte des reprezentate în frescele egiptene

Spătarul tronului unui faraon egiptean. Meşteşugurile au ajuns la un nivel remarcabil în Orientul antic

Culesul măslinului, reprezentat pe un vas antic grecesc

Meşteşugurile Bogăţia de materii prime, ca şi confecţionarea şi perfecţionarea uneltelor au favorizat dezvoltarea şi răspîndirea *meşteşugurilor* Izvoarele istorice atestă prezenţa mineritului, a metalurgiei şi a construcţiilor la toate popoarele antice. Producerea uneltelor de metal (săpăliga, secera, plugul), inventarea roţii olarului şi răspîndirea ei din Mesopotamia la alte popoare, confecţionarea podoabelor de aur şi argint, producerea sticlei, a vaselor din piatră sau metal, a ceramicii, prelucrarea pieilor, a lînii şi a fibrelor textile, precum şi diferitele procedee tehnice şi unele invenţii (cuptoare pentru arderea ceramicii şi pentru topit minereul, sudura fierului şi prelucrarea metalelor la cald, şurubul şi ghiventul în spirală, roata olarului, roata pentru găleţile de scos apă, moara hidraulică, macarale, maşinile de război etc.) sînt dovada unei ample producţii meşteşugăreşti Această dezvoltare era inegală. În statele orientale meşteşugurile se practicau la curţile monarhilor şi în jurul templelor şi abia mai tîrziu în oraşe, unde meşteşugarii erau grupaţi în cartiere speciale. În Grecia (în special în Atica) au apărut ateliere mici şi mijlocii, iar din sec. V—IV î.e.n., ateliere mari *(ergasterii)*, unde, alături de proprietar, lucrau şi sclavii. În Imperiul Roman, pe lîngă atelierele mici şi mijlocii ale căror produse erau vîndute direct, apar mari ateliere fie orăşeneşti sau ale împăratului, fie anexe ale marilor latifundii, unde lucrau sclavii. Existau adevărate centre specializate în variate domenii meşteşugăreşti: *Samos, Corint, Calcis, Egina, Lesbos, Laconia* erau vestite în prelucrarea metalelor; *Fenicia, Egipt, Milet, Creta, Cipru, Chios, Samos, Atica* etc., în tors, ţesut şi vopsit; *Atica, Corint, Arretium* în ceramică etc.

Ceramica greacă se distinge prin eleganta formelor Scenele de pe *vase* sînt inspirate din poemele homerice sau din viaţa de toate zilele

Vase chinezeşti din bronz

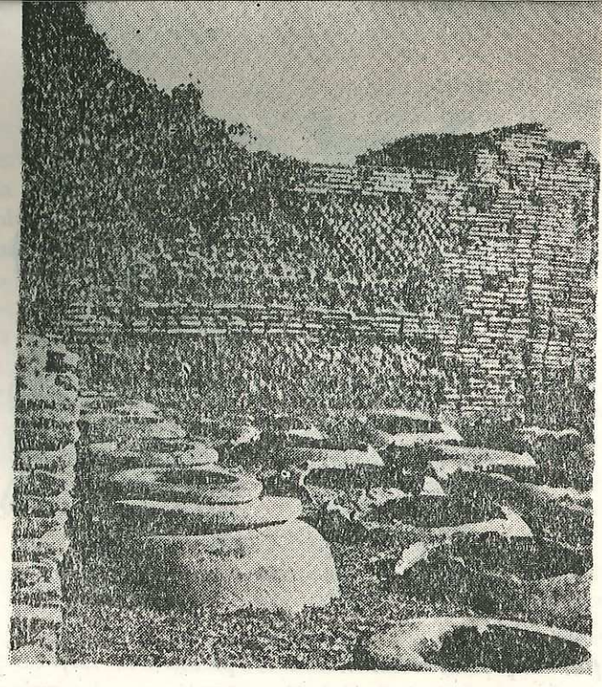

Comerţul şi navigaţia. Exploatarea minereurilor, prelucrarea lor, ca şi transportul diferitelor produse agricole şi meşteşugăreşti au determinat îmbunătăţirea transporturilor şi apariţia marilor centre comerciale. Dacă la început schimbul a avut un caracter local şi intern, apare treptat şi schimbul între diferite state. În Orient, economia bazată pe schimb a avut un rol secundar; în Grecia şi, mai ales, în Imperiul Roman, unde modul de producţie sclavagist atinge cea mai mare dezvoltare, creşterea producţiei de mărfuri a impus extinderea comerţului. În întreaga lume antică au apărut centre meşteşugăreşti şi comerciale, legate între ele prin drumuri care asigurau transportul mărfurilor la distanţe mari: *Theba, Memphis, Babilon, Ninive, Sidon, Byblos, Tyr, Mohenjo-Daro, Harappa, Şan, Cnossos, Milet, Megara, Corint, Atena, Alexandria, Roma* etc.

Transportul pe uscat se făcea în Orient la început cu *carul* (sub formă de sanie) tras de boi. După descoperirea roţii, apar carele cu roţi, care acce-

Atelierul unui fierar roman (basorelief)

Depozit de cereale din Ostia.

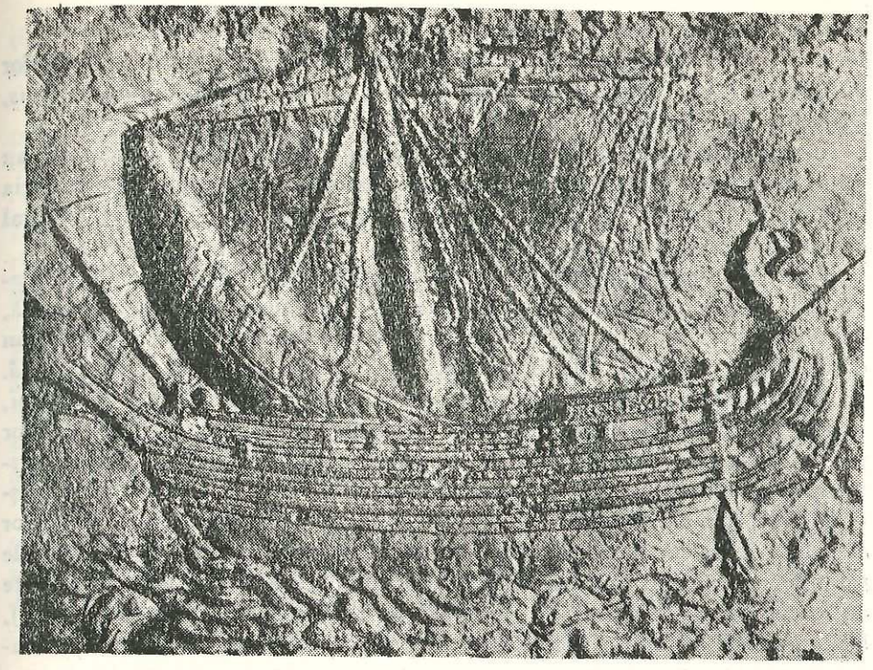
lerează viteza transporturilor. Alături de boi sînt folosiţi măgarii şi, mai tîrziu, caii. Primii constructori de drumuri au fost asirienii, urmaţi de perşi. Căile terestre au avut o mare importanţă şi în Imperiul Roman; vestite erau drumurile care legau Roma de restul Italiei (*Via Appia, Via Aurelia, Via Flaminia* etc.). Popoarele antice au folosit de timpuriu transporturile fluviale, precum şi cele maritime. Sumerienii au inventat navele cu velă, iar fenicienii, grecii şi romanii au perfecţionat atît tehnica construcţiei corăbiilor, cît şi navigaţia. Se amenajează porturi: *Tyr, Sidon, Pireu, Milet, Alexandria, Ostia* etc.

Se făcea comerţ cu cereale, vin, fructe, ulei, produse meşteşugăreşti, obiecte de lux, dar un important loc îl deţinea comerţul cu sclavi. Cele mai vestite tîrguri de sclavi erau în Rhodos, Delos, Efes, Alexandria, Bizantion.

Coloniile. Fenicienii (sec. XII—IX î.e.n.) şi grecii (sec. VIII—VI î.e.n) au întemeiat centre agrare, iar apoi centre meşteşugăreşti şi comerciale — *colonii* — în regiuni care le ofereau surse de materii prime şi pieţe pentru desfacerea produselor.

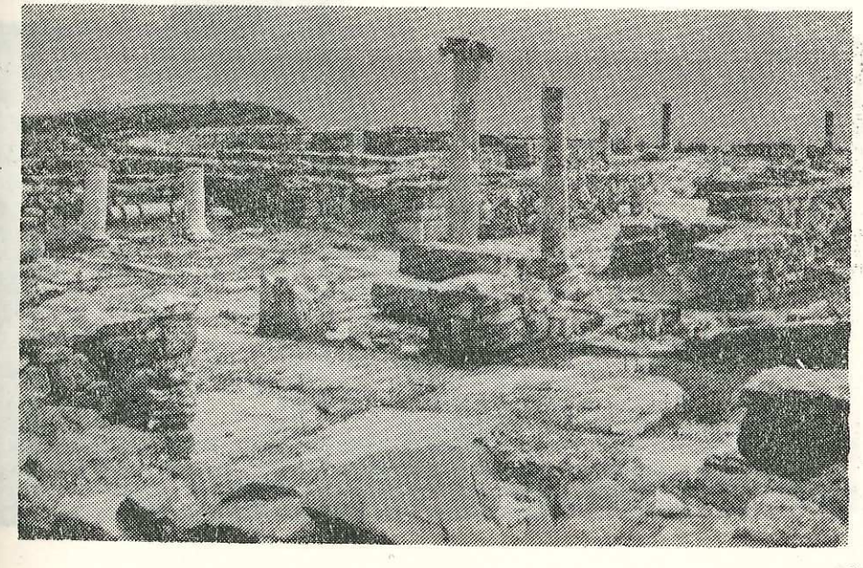
Fenicienii au creat colonii pe ţărmurile mediteraneene *(Cartagina, Utica* etc.), pe cele ale Oceanului Atlantic *(Gadeş* — Cadix*)*, au ajuns în Insulele Britanice, de unde aduceau cositor, iar de pe litoralul Mării Baltice, chihlimbar. Au pătruns pe Marea Neagră pînă în Caucaz, de unde luau fier, argint, sclavi.

Coloniile greceşti erau numeroase pe litoralul de sud şi de vest al Italiei *(Cumae, Neapolis, Crotona, Tarent, Sybaris)*; împreună cu Sicilia *(Syracusa)*,

Corabie feniciană, basorelief de pe un sarcofag din Sidon. Fenicienii făceau un intens comerţ cu fructe, vinuri, ţesături, lemn de cedru, bitum, smirnă, tămîie, purpură, parfumuri, sticlărie etc.

Histria, ruinele coloniei greceşti întemeiată pe ţărmul Mării Negre de oraşul Milet

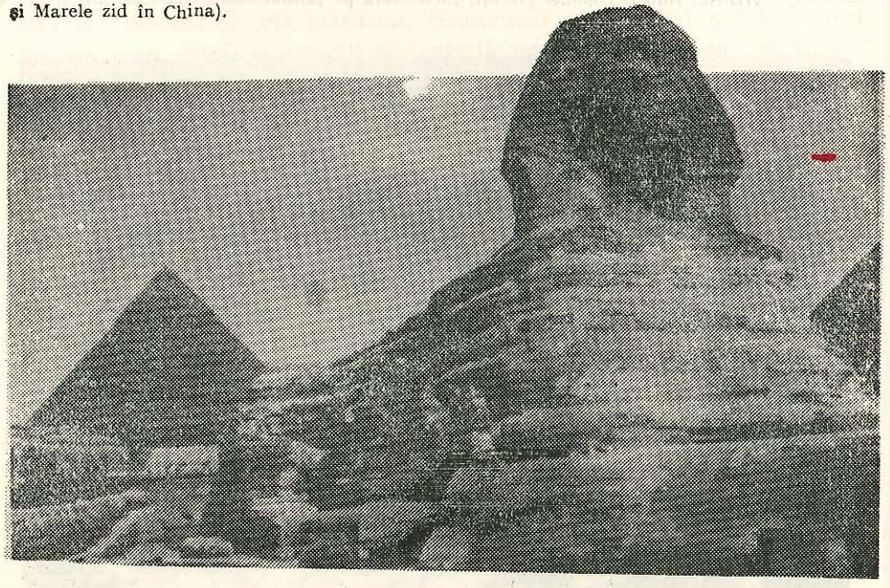

formau *Grecia Mare*; pe coastele de nord ale Africii *(Naukratis)*, în Bosfor *(Bizantion)*, pe litoralul Mării Negre *(Olbia, Istros, Histria, Callatis, Tomis, Panticapeum, Trapezunt* etc.*)*

Centre economice, coloniile întreţineau relaţii cu oraşul mamă, dar au ajuns la o deosebită înflorire economică datorită legăturilor cu populaţia autohtonă. Unele dintre ele au jucat un important rol politic şi cultural în lumea antică (Cartagina, Syracusa etc.).

Apariţia proprietăţii private. Forme de proprietate. Căile apariţiei şi dezvoltării proprietăţii private sînt diferite în Orient şi în lumea greco-romană, dar totdeauna legate de destrămarea orînduirii comunei primitive. Deosebim două forme principale ale proprietăţii: cea *orientală* şi cea *greco-romană*. În Orient, întregul fond de pămînturi era considerat ca *proprietate a statului*, în fruntea căruia se găsea monarhul. Teoretic, acesta era stăpînul tuturor pămînturilor şi el înzestra sau da în folosinţă pămînt obştilor săteşti, aristocraţiei şi templelor. Tot în posesia monarhului erau şi unele ateliere meşteşugăreşti mai importante, ca cele de construcţii, de prelucrare a metalelor etc. În Grecia, în locul obştilor au apărut proprietăţi mici şi mijlocii ale ţăranilor şi domenii mai mari ale aristocraţiei, care se străduia, prin toate mijloacele, să şi le mărească. Începînd cu reformele lui *Solon* (594 î.e.n.), legile greceşti au limitat acapararea proprietăţilor funciare de către aristocra-

Sfinxul şi piramidele de la Gizeh. *Sfinxul* reprezintă pe faraonul Cheops (Kufu).
Dezvoltarea tehnicii în domeniul construcţiilor (tăierea, şlefuirea cu nisip umed, ridicarea şi asamblarea uriaşelor blocuri din piatră, fabricarea cărămizilor şi smălţuirea lor etc.) a permis construirea unor remarcabile monumente, ca temple (unele în peşteri şi în stînci, în India, Egipt, Persia, zigurate în Mesopotamia), morminte (piramide în Egipt), canale şi ziduri (Marele canal şi Marele zid în China).

ţie. Cu toate acestea, din sec. al V-lea î.e.n. marile domenii au continuat să se formeze în dauna proprietăţilor ţărăneşti.

O situaţie cu totul aparte se prezintă în Sparta. Aici, pămîntul era în proprietatea statului; fiecare spartan primea un lot de pămînt împreună cu 7—8 familii, din rîndul populaţiei supuse, care lucrau lotul.

La Roma, membrii ginţilor aveau în proprietate comună ogorul public *(ager publicus)*, care, în urma expansiunii romane, a confiscării pămînturilor etc., a devenit pămînt al statului. Proprietatea privată era constituită dintr-un *lot* în jurul casei *(heredium)*, care putea fi lăsat moştenire. Acesta a stat la baza proprietăţii private şi se va mări în dauna lui *ager publicus*. Prin mărirea treptată a loturilor private apar proprietăţile mici şi mijlocii ale ţăranilor, care pînă în sec. al II-lea î.e.n au o pondere dominantă în economia romană. După marile cuceriri au apărut domenii *(villae)* în care se folosea îndeosebi forţa de muncă a sclavilor, apoi proprietatea *latifundiară*, adică domenii funciare mari de cîteva sute sau mii de iugăre.

Apariţia marii proprietăţi funciare a provocat ruinarea ţăranilor liberi şi destrămarea treptată a proprietăţilor mici şi mijlocii. În perioada imperiului (sec. I—IV e.n.), proprietatea latifundiară avea o covîrşitoare preponderenţă în tot cuprinsul statului, proprietarii fiind împăratul, membrii casei imperiale, senatorii, cavalerii, precum şi nobilimea provincială.

Orînduirea sclavagistă a reprezentat o etapă importantă în mersul ascendent al omenirii. Dispunînd de unelte de metal, de irigaţii, oamenii au extins agricultura. S-au dezvoltat meşteşugul ceramicii, al ţesătoriei, construcţiile navale, extragerea şi prelucrarea metalelor. Creşterea producţiei a dus la dezvoltarea schimbului şi înflorirea oraşelor. Comerţul s-a desfăşurat pe o scară tot mai largă, un loc important ocupîndu-l şi comerţul cu sclavi. Apărută în condiţiile destrămării comunei primitive, proprietatea în lumea antică îmbracă două forme principale, care vor evolua în raport cu condiţiile istorice specifice.

Caracteristicile vieţii economice în lumea antică

Principalele activităţi economice în lumea antică
- — Ce caracter avea economia în lumea antică?
- — Ce loc ocupa agricultura?
- — Cum s-au dezvoltat meşteşugurile, comerţul, navigaţia?
- — Ce progrese tehnice s-au realizat în orînduirea sclavagistă?

Forme de proprietate în lumea antică
- — Care era forma de proprietate în Orientul antic?
- — Cum au evoluat formele de proprietate în Grecia şi în Roma antică?

Comparaţi dezvoltarea economică din orînduirea sclavagistă cu cea din comuna primitivă!

4. STRUCTURA SOCIALĂ ÎN ORÎNDUIREA SCLAVAGISTĂ

Forme de organizare socială în lumea antică. Scindarea societății în clase antagoniste — *clasa dominantă* și *sclavii* — a fost rezultatul transformărilor care au avut loc în sînul comunităților gentilice, ca urmare a evoluției forțelor de producție, a însușirii plusprodusului de către organele de conducere ale comunității, a războaielor de jaf și apărare, a necesității construirii canalelor de irigație, a întemeierii primelor orașe, a apariției proprietății. Scindarea societății în clase a variat în timp, de la o regiune la alta. În Orientul antic, sclavia a cunoscut o relativă dezvoltare, în timp ce în lumea greco-romană se dezvoltă rapid, *modul de producție sclavagist devenind dominant*, iar *sclavul, principalul producător de bunuri materiale*.

Clasa dominantă s-a constituit în Orientul antic din aristocrația gentilică, clasă care acumulase bogății în produse agricole, vite și metale prețioase pe care le tezauriza. Din rîndurile ei făceau parte *aristocrația funciară, militară, comercială* și *preoții*, iar mai tîrziu și *înalții funcționari*. Importanța acestor categorii a variat de la o țară la alta.

În Egipt, alături de aristocrația funciară, provenită din conducătorii de districte administrative, a apărut — ca urmare a numeroaselor războaie — și o aristocrație militară. În Asiria, rolul predominant l-a avut aristocrația militară, iar în Fenicia aristocrația comercială.

Structura socială a Indiei are anumite particularități. Aici arienii s-au împărțit în patru categorii sociale: în preoți sau brahmani, în militari sau kșatriya, în categoria agricultorilor, meșteșugarilor și negustorilor, și în așa-numita șudra, adică oamenii liberi care nu dispuneau de mijloace materiale și își asigurau traiul prin munca fizică. Membrii acestor categorii sociale nu

Rege asirian basorelief cu inscripții cuneiforme

În unele state din Orient s-a format o pătură socială intermediară de mici funcționari, care aveau un rol important în administrația statului. Așa erau *scribii* în Egipt.
Statuetă din calcar care reprezintă un scrib.

aveau dreptul să se căsătorească decît între ei, iar primele două categorii nu se ocupau deloc cu muncile productive. Această împărțire a fost consfințită prin religie și prin legi.

În lumea greco-romană, aristocrația gentilică era proprietară de pămînturi, de turme de vite și de sclavi: *spartanii* în Sparta, *eupatrizii* (nobilii) în Atena, *patricienii* în Roma.

Spartanii (dorieni de origine) constituiau comunitatea egalilor; locuiau numai în oraș și se bucurau de toate drepturile civile și politice. Trăiau în comun în cea mai mare parte a timpului, luau masa în comun și se îndeletniceau numai cu treburi militare. Din această cauză Sparta devine un stat militarist.

Patricienii erau membri ai comunităților gentilice care au acaparat bogății, numai ei se bucurau de toate drepturile și constituiau inițial poporul roman *(Populus Romanus)*.

Între aristocrația gentilică și restul populației, ca urmare a adîncirii contradicțiilor social-economice, s-au desfășurat, atît în polisurile grecești cît și la Roma, îndîrjite lupte care s-au încheiat cu constituirea definitivă a clasei dominante — *stăpînii de sclavi*. În rîndurile acesteia intrau, în Grecia, noii îmbogățiți din rîndurile demosului, iar la Roma patricienii s-au contopit cu plebeii bogați și au format *noua nobilime* (nobilitas). Aceasta va ocupa funcțiile înalte în stat. După marile cuceriri, nobilimea romană se consolidează și împreună cu o nouă categorie — *cavalerii* (equites), proveniți din plebeii îmbogățiți din comerț și cămătărie, formează clasa dominantă a statului roman, stăpînitoare de latifundii, mari ateliere meșteșugărești și sclavi.

Sclavia de tip oriental. Izvoarele istorice atestă prezența sclavilor în întreaga lume antică. În Orient — deși numărul lor este destul de mare — erau folosiți la unele lucrări publice, la munca în jurul palatelor și templelor, dar mai puțin în agricultură unde munca se făcea de către membrii comunităților libere, țăranii. Sclavia avea o formă incipientă, patriarhală care se datora caracterului închis, natural al economiei. Acesta este *sclavajul de tip oriental* sau *nedezvoltat*. Sclavii aparțineau mai ales statului și templelor.

Sclavajul clasic greco-roman. În lumea greco-romană, munca sclavilor pătrunde în întreaga economie, sclavia îmbrăcînd aici formele cele mai evoluate — *sclavia clasică*. Sclavii se împărțeau în *sclavi publici* — proprietate a statului sau a orașului, și *sclavi privați* — proprietate a particularilor. După instaurarea Principatului, un rol important în administrația statului roman îl aveau *sclavii imperiali*.

Sclavii munceau în toate ramurile de activitate: în mine, în transporturi, pe corăbii ca vîslași, ca mici comercianți (vînzători de ulei, de alifii etc.); în meșteșuguri ei sînt amintiți ca făurari de arme, de cuțite, rotari, olari, cărbunari, țesători, cizmari, vopsitori, pietrari, bucătari, arhitecți, alții erau pedagogi, muzicanți, actori, medici, secretari, arhiviști, copiști, bibliotecari etc. În ateliere, numărul sclavilor era în general de 10—12. În sec. al IV-lea și al III-leà î.e.n. în atelierele mari *(ergasterii)* din Grecia, iar mai tîrziu la Roma și în Italia, numărul lor va ajunge la 50—150. Numărul sclavilor varia. Se poate afirma că în statele unde exista o înfloritoare economie de mărfuri bazată pe schimb și bani (Atena, Corint, Milet, Imperiul Roman) existau doi sclavi pentru fiecare om liber. Aceasta ilustrează rolul foarte important al sclavilor în producția lumii greco-romane.

Statuie de lemn din Egipt cunoscută sub numele de *„primarul satului"*

Sursele sclaviei erau războaiele, brigandajul, pirateria, naşterea (copiii sclavilor devin şi ei sclavi), donaţiile, vînzarea şi cumpărarea. Existau în Grecia şi la Roma pieţe de sclavi săptămînale sau lunare, unde aceştia puteau fi vînduţi sau cumpăraţi, ca şi animalele. Pentru tîrgurile de sclavi erau vestite insulele Chios, Delos, oraşele Efes, Capua, Bizantion şi altele. Preţul sclavilor varia după sexul, vîrsta, sănătatea şi pregătirea celui pus în vînzare; în general, preţul unui sclav obişnuit era egal cu veniturile aduse de el stăpînului timp de trei ani.

Exploataţi, puşi în lanţuri, bătuţi sau încarceraţi pentru cea mai mică vină, adeseori sclavii fugeau; puteau cere azil unor temple, iar de aici erau vînduţi altui proprietar. Sclavii prinşi erau însemnaţi cu fierul roşu. Totuşi, în unele regiuni situaţia sclavilor era mai bună. Însuşi Aristotel afirma: *„De instrument trebuie să ne îngrijim în măsura în care este în folosul muncii"*.

Sclavii nu aveau nume proprii; de obicei ei erau numiţi după originea etnică, adică Thrax, cei proveniţi din Tracia, Syrus, cei proveniţi din Syria etc. Din punct de vedere juridic, după cum afirma şi filosoful Aristotel, sclavii erau consideraţi unelte de muncă, instrumente însufleţite de care stăpînul dispunea după bunul său plac. Ei n-aveau dreptul să posede avere.

O categorie specială o formau *hiloţii* din Sparta, care aveau o situaţie intermediară între sclavi şi oamenii liberi. Ei proveneau din populaţia cucerită. Statul avea drept de viaţă şi de moarte asupra lor, dar nu-i putea vinde. Hiloţii dispuneau de gospodărie proprie, fiind obligaţi să dea o parte din produse de pe lotul muncit şi aveau dreptul de a se căsători.

La romani, o categorie aparte o formau sclavii *gladiatori*, care pentru delectarea spectatorilor trebuiau să lupte între ei sau cu animalele sălbatice şi să moară în arenele circurilor. Ei erau recrutaţi mai ales din rîndurile prizonierilor de război.

Dezvoltarea societăţii antice s-a datorat şi muncii *producătorilor liberi* — *ţăranii* şi *meşteşugarii* — care s-a menţinut timp îndelungat şi a coexistat cu munca sclavilor. Deşi liberi sub aspect juridic, erau în realitate aserviţi clasei dominante. Plăteau dări, prestau munci obligatorii, îndeplineau serviciul militar.

În Orient, ţăranii trăiau în obşti, care purtau diferite denumiri, de la ţară; poziţia lor inferioară în raport cu clasa dominantă este subliniată în toate documentele scrise.

Contradicţia fundamentală o constituie raporturile dintre clasa dominantă şi membrii obştii, dintre stăpînii de sclavi şi sclavi. Meşteşugarii lucrau la început în jurul templelor şi palatelor şi treptat s-au stabilit în oraşe, unde erau grupaţi în cartiere speciale şi erau sub controlul funcţionarilor de stat şi al templelor.

Munca în mină (desen pe un vas grecesc)

În lumea greco-romană, producătorii liberi erau numeroşi. În Grecia antică, ei, împreună cu negustorii, formau *demosul* şi vor duce lupta împotriva acaparării proprietăţii de către aristocraţia gentilică, împotriva sclaviei din datorii şi pentru drepturi politice. La Roma, *plebeii* (locuitorii care nu făceau parte din ginţile patricienilor) nu aveau drept de proprietate asupra lui *ager publicus*; înglodaţi în datorii din cauza războaielor, şi-au pierdut propriile pămînturi şi adeseori au devenit sclavi din datorii.

Dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti a dus la formarea unei categorii speciale — *negustorii*. În Orient, unde plusprodusul revenea direct monarhului, demnitarilor şi preoţilor, aceştia au fost la început intermediari ai autorităţii publice sau administrative. Mai tîrziu, rolul lor va spori. În Fenicia însă, care practica un intens comerţ şi unde producţia meşteşugărească era puternică, negustorii au jucat un rol mult mai important decît în restul lumii orientale. În lumea greco-romană, această categorie se *va dezvolta*, datorită predominării proprietăţii particulare asupra mijloacelor de producţie, *dezvoltării* producţiei meşteşugăreşti, intensei activităţi comerciale.

Tracii, celţii şi germanii. Popoarele care se găseau la graniţa lumii greco-romane, tracii, celţii, germanii, au cunoscut o dezvoltare mai lentă. Ei trăiau în *triburi* sau *uniuni de triburi*, care adeseori se războiau între ele. Procesul de scindare a societăţii în clase antagoniste nu avea un caracter unitar la populaţiile *tracice*. La *odrizi*, clasele sociale au apărut în cursul sec. al VI-lea î.e.n. iar la *geto-daci*, cu aproape două secole mai tîrziu. Autorii antici vorbesc despre două clase sociale la geto-daci: *pileati*, *tarabostes*, adică aristocraţia, şi *comati*, oamenii liberi, de rînd. Aceştia se ocupau cu agricultura, creşterea vitelor, iar unii dintre ei cu meşteşugurile; sclavii erau puţini şi nu aveau o pondere semnificativă în economia societăţii.

La celţi s-a format o aristocraţie gentilică constituită din *cavaleri* sau *războinici* şi *preoţi* sau *druizi*. Poporul de rînd era considerat liber, dar, înglodat în datorii, era obligat la dări şi munci grele.

Triburile germanice, pornind de pe ţărmurile Mării Baltice, au invadat în mai multe valuri Europa de apus şi Europa centrală. În cursul luptelor dintre triburi, s-au format *cete războinice*, legate prin jurămînt de conducătorii lor militari. Membrii tribului trăiau în obşti, fiecare obşte formînd o aşezare, un sat. Membrii de rînd ai obştilor erau dependenţi de aristocraţia

în formare, care poseda pămînturile cele mai bune și transforma prizonierii de război în sclavi.

Lupta de clasă în antichitate. Lupta pentru drepturile politice și economice. Producătorii liberi și sclavii s-au ridicat de multe ori la luptă împotriva clasei dominante. În diferite perioade au avut loc mișcări care au determinat clasa dominantă la înfăptuirea unor reforme în favoarea producătorilor liberi. În condițiile formării relațiilor sclavagiste, țăranii și meșteșugarii se ridicau la luptă, cerînd legi scrise, abolirea sclaviei din datorii, pămînt, drepturi politice. De exemplu, în Grecia, ca urmare a frămîntărilor interne, se emit legile lui *Dracon* (621 î.e.n.), primele legi scrise la Atena, care împiedicau abuzurile judecătorilor eupatrizi. În anul 594 î.e.n., în viața politică a Atenei se impune *Solon*, un înțelept om politic și mare poet. Ajungînd în fruntea statului atenian, a inițiat o serie de reforme în favoarea demosului, iar atenienii vînduți ca sclavi au fost răscumpărați și readuși în patrie. O importanță și mai mare a avut reforma censului, adică împărțirea populației în patru categorii, după avere. Aceste categorii participau la conducerea politică a statului și făceau serviciul militar. Astfel, afirmarea politică a cetățenilor nu se mai baza pe originea lor socială, ci pe situația lor materială, cu alte cuvinte, *genocrația* (*genos* = gintă, *kratos* = putere) a fost înlocuită cu *timocrația* (*timos* = avere).

Importante reforme au fost realizate în Atena de către *Clistene* (510 î.e.n.), care a luat puterea în urma unor lupte politice: a împărțit populația după criteriul teritorial în *triburi* și *deme*; renunțîndu-se la împărțirea pe ginți, s-a micșorat importanța eupatrizilor. Prin reformele lui Clistene, instituțiile gentilice care favorizau aristocrația au fost înlăturate, iar în societatea ateniană rolul dominant îl dobîndesc oamenii îmbogățiți, stăpînii de sclavi. Reformele lui Clistene au fost continuate de *Pericle*. Pentru a asigura drepturi egale tuturor cetățenilor, funcțiile erau ocupate prin tragere la sorți, iar pentru ca toți cetățenii să poată beneficia de dreptul de a exercita o funcție în viața politică a fost introdusă remunerația, ceea ce a permis ca fiecare cetățean, indiferent de starea materială, să-și poată exercita drepturile politice. Spectacolele de teatru erau gratuite pentru săraci, fondurile necesare fiind procurate de la cei bogați.

La Roma, lupta oamenilor liberi pentru drepturile politice, în prima ei fază, este cunoscută ca lupta *plebeilor împotriva patricienilor*. Plebeii au luptat pentru desființarea sclaviei din datorii, pentru pămînt și dreptul de a arenda din ager publicus, precum și pentru drepturi politice. Forma specifică a luptei era *secesiunea*, adică retragerea plebei nemulțumite pe un deal în apropierea Romei. Ei au reușit, după o îndelungată perioadă (494 î.e.n. —320 î.e.n.), să-și asigure drepturi egale cu patricienii și să abroge sclavia din datorii.

Pe măsură ce sclavajul cuprinde toate ramurile producției sociale, țăranii și meșteșugarii se pauperizează. Adeseori răscoalele lor împotriva marilor proprietari funciari și a cămătarilor determină o serie de reforme, așa cum a fost în Sparta

(sec. III î.e.n. reformele lui Agis și Cleomenes), în Roma (sec. II î.e.n. reformele lui Tiberius și Caius Gracchus), în China (sec. I. e.n. reformele lui Wang-Mang).

În calitate de tribuni ai poporului, frații *Tiberius* și *Caius Gracchus*, voind să refacă mica proprietate țărănească, au inițiat o serie de reforme. Tiberius (133 î.e.n.) a stabilit printr-o lege agrară ca ogorul public, ocupat ilegal de cei bogați, să reintre în posesia statului și să fie împărțit țăranilor. Împreună cu alți partizani ai săi, el a fost ucis de nobilimea care se împotrivea reformei. Mai tîrziu, Caius Gracchus (123 î.e.n.) a atras de partea sa toate grupurile sociale nemulțumite și a înfăptuit noi reforme pentru a îmbunătăți situația maselor orășenești: a pus în vînzare grînele la preț redus, a acordat drept de judecată și cavalerilor alături de senatori, a propus extinderea dreptului de cetățenie asupra populației libere din Italia, considerată aliați — socii. Situația țărănimii căuta s-o amelioreze prin întemeierea unor colonii în afara Italiei, pe locul orașului Cartagina, dărîmat între timp de cuceritorii romani.

Încercările de reformă ale fraților Gracchi au eșuat. Lupta politică la Roma s-a accentuat. În cursul luptelor politice, plebea orășenească se transformă treptat într-o pătură socială întreținută de stat, avînd un rol redus în producție și devenind o pătură parazitară, *lumpenproletariatul antic*.

Răscoalele sclavilor. Principalul antagonism al societății antice a fost între sclavi și stăpînii de sclavi. *Lupta sclavilor a reprezentat o formă superioară a luptei de clasă.* Răscoalele lor au fost însoțite de cele ale țărănimii (Egipt, Sicilia, Asia Mică, China etc.).

Pe cînd în Orient forța conducătoare a răscoalelor erau țăranii și meșteșugarii, iar sclavii se asociau luptei lor, în lumea greacă și romană, mai ales în cea romană, luptele erau inițiate de sclavi, care devin adevărați eroi ai răscoalelor.

La mijlocul sec. al XVIII-lea î.e.n. a izbucnit o mare răscoală a țăranilor și sclavilor în Egipt. Toate listele de biruri au fost distruse de răsculați. Răscoala a cuprins întregul Egipt; unii dintre cei bogați au reușit să fugă în țările vecine. Dar victoria răsculaților a fost de scurtă durată.

Lupte de gladiatori (mozaic)

Ca și alte țări ale Orientului, China a fost zguduită de numeroase mișcări populare și răscoale, dintre care cele mai importante au fost răscoala *Sprîncenelor roșii* (18—25 e.n.) și cea a *Turbanelor galbene* (184—200 e.n.). La aceste răscoale au participat țăranii ruinați, meșteșugarii și sclavii, care, deși au obținut unele succese, nu au reușit să mențină puterea.

Cele mai mari răscoale au avut loc în statul roman. Începînd din sec. al II-lea î.e.n., izbucnea, aproape în fie-

care an, cite o răscoală a sclavilor cele mai semnificative au fost *răscoalele din Sicilia* și *răscoala condusă de Spartacus*

În anul 73 î.e.n. Spartacus, sclav de origine tracică, a ajuns la școala de gladiatori din *Capua*. Aici, împreună cu mulți sclavi germani, celți și traci, care voiau să se întoarcă în țara lor, s-au răsculat. Armatele trimise împotriva lor au fost rînd pe rînd învinse. Senatul a încredințat sarcina înfrîngerii sclavilor lui *Crassus*, un om extrem de bogat; după lupte crîncene, el a reușit să înfrîngă armata sclavilor. Spartacus a murit pe cîmpul de bătaie. Represaliile au fost crunte: 6 000 de sclavi au fost crucificați de-a lungul drumului dintre Roma și Capua.

Deși această răscoală a luat proporții uriașe și a zguduit statul roman, ea nu a reușit să atragă în luptă pe toți cei exploatați, deoarece urmărea numai o eliberare personală și nu desființarea exploatării. După răscoala lui Spartacus, stăpînii de sclavi, temîndu-se de noi răscoale, au început să utilizeze mai puțin munca cu sclavi, iar pămîntul a fost arendat unor țărani liberi *(coloni)*. Totodată, clasa dominantă va sprijini instaurarea dictaturii militare.

Deși puternice, răscoalele sclavilor și țărănimii sărace nu au reușit să nimicească orînduirea sclavagistă. Sclavia s-a menținut încă mult timp.

Apariția proprietății private și a exploatării omului de către om a dus la scindarea societății în clase antagoniste: sclavii și stăpînii de sclavi. Sclavia a fost prima formă de exploatare, cea mai brutală și mai crudă.

Societatea antică se caracterizează prin lupta sclavilor contra stăpînilor de sclavi și lupta micilor producători liberi împotriva marilor latifundiari.

Lupta de clasă a avut un rol progresist în lumea antică. Toate reformele sociale și economice au fost realizate prin lupta permanentă a claselor exploatate.

Structura societății în orînduirea sclavagistă

Clasa dominantă
- — Cum s-a format clasa dominantă în lumea antică?
- — Ce loc ocupau în structura socială a Imperiului Roman *cavalerii*?

Sclavii
- — Care era situația sclavilor în Orientul antic?
- — Caracterizați sclavajul clasic greco-roman

Producătorii liberi
- — Ce rol aveau producătorii liberi în Orientul antic?
- — Care era situația lor în Grecia și Roma antică?
- — Cum s-a desfășurat lupta oamenilor liberi pentru drepturi politice și economice în lumea antică?
- — Care au fost principalele reforme sociale?

Lupta de clasă din antichitate
- — Ce forme a îmbrăcat lupta de clasă în antichitate?
- — Cum s-au desfășurat răscoalele sclavilor din Grecia și Roma antică?
- — Ce rol a avut lupta de clasă în lumea antică?

Comparați reformele sociale din Grecia și Roma, arătați obiectivele urmărite și rezultatele acestor reforme.

5. FORME DE ORGANIZARE POLITICĂ ÎN LUMEA ANTICĂ

Apariția statului și rolul său. Statul a apărut ca urmare a dezvoltării proprietății private, a scindării societății în clase antagoniste. El a fost creat de clasa dominantă pentru apărarea intereselor sale, pentru reprimarea claselor exploatate. Totodată, statul apără teritoriul împotriva invaziilor externe, dar cucerea și teritorii noi fie de la vecini, fie în ținuturi îndepărtate (coloniile grecești; războaiele de cucerire purtate de Roma). În sfîrșit, statul a jucat un rol deosebit în organizarea vieții economice, construirea de sisteme de irigație, edificii publice, temple etc.

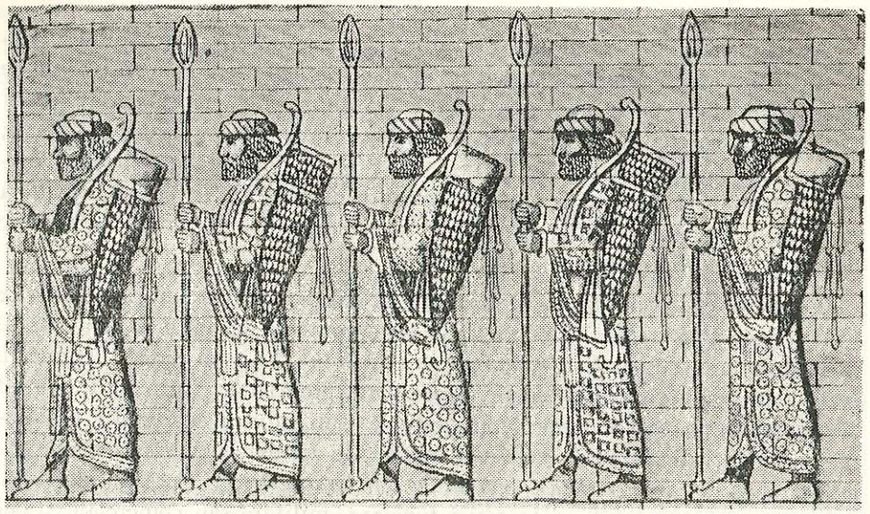
Forme de stat sclavagist. Statele din Orientul antic au îmbrăcat diferite forme: *orașe-state*, *regate* sau *imperii*. În regate puterea de stat era concentrată în mîinile unui singur om, *monarhul* sau *despotul*. El avea puteri depline în stat; voința sa era socotită lege, era considerat proprietarul întregului pămînt și venerat ca un adevărat zeu. Monarhul avea sub ordinele sale înalți funcționari proveniți din familiile cele mai bogate ale aristocrației. *Despotismul oriental este deci o caracteristică principală a statelor din Orient.* Puterea monarhului se baza pe sprijinul aristocrației funciare, militare sau comerciale și pe al preoților.

Primele orașe-state au apărut în Orient, în sudul Mesopotamiei. Ele s-au format din așezări modeste care, treptat, au devenit orașe-state (orașul și teritoriul din jur), adică centre economice, politice și militare (la sumerieni: *Ur*, *Nippur*, *Lagaș* și *Umma*, la akkadieni: *Kiș* și *Akkad*). Conducătorii locali *(patesi, ensi)* au devenit adevărați regi.

Orașe-state au existat și la fenicieni. Unele dintre acestea au jucat, temporar, rol de hegemon: *Ugarit*, apoi *Sidon* (ai cărui marinari erau renumiți negustori-pirați), *Tyr*, care în sec. al X-lea î.e.n. făurește o puternică alianță cu celelalte orașe feniciene, inițiază un comerț intens pe Marea Roșie și întemeiază numeroase colonii în bazinul apusean al Mării Mediterane, între care și Cartagina. Orașe-state s-au format și pe insula Creta, unele devenind strălucite centre ale culturii *(Cnossos)*.

Regatul și imperiul în Orientul antic. Principalele forme de organizare politică în Orient au fost *regatul* și *imperiul*. Regatele s-au format fie din orașe-state, fie din uniunile de triburi. Prin cuceriri, unele se vor transforma în imperii. Atît regatele, cît și imperiile prezintă trăsături comune: toate sînt monarhii despotice. Regatele aveau o anumită unitate economică, socială și etnică, în timp ce imperiile, constituite prin cotropire, erau conglomerate de popoare, care exploatau și jefuiau populațiile subjugate, urmărind să acapareze materii prime și sclavi.

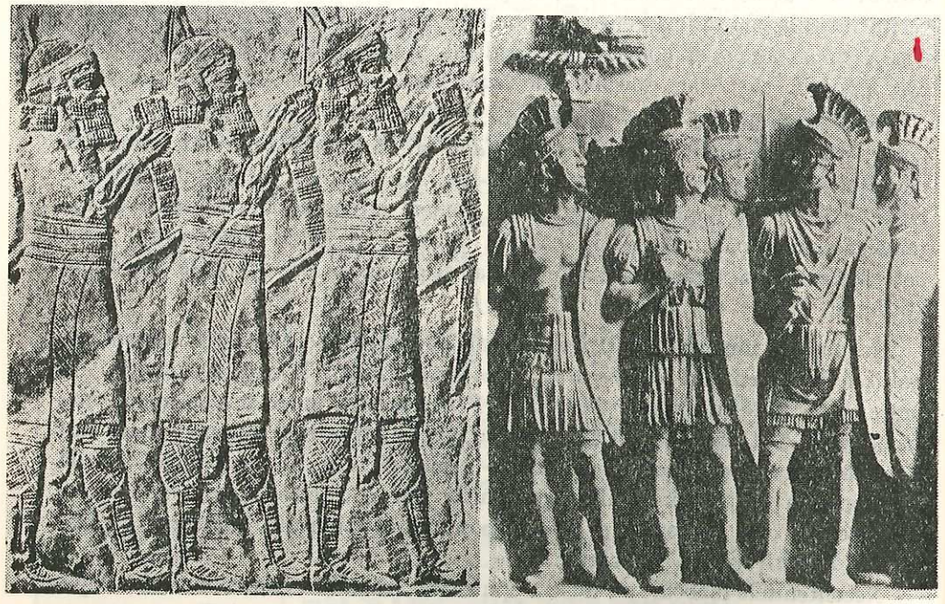
Necontenitele războaie au dus la epuizarea resurselor economice ale imperiilor, iar luptele interne, la slăbirea puterii centrale și a armatei. Drept urmare, ele s-au destrămat și de multe ori statele eliberate au devenit întemeietoare ale unor noi imperii (Babilon, Persia etc.).

a

b

c

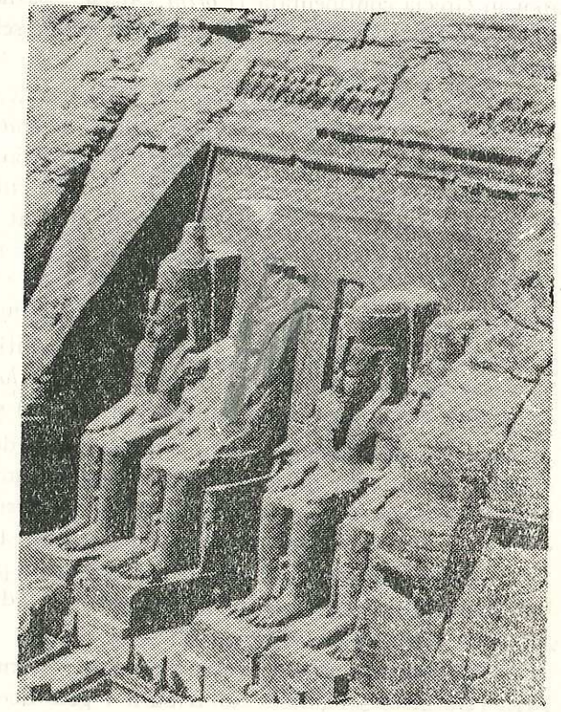

Unele state din antichitate și-au organizat armate puternice cu ajutorul cărora au creat vaste imperii: a. *armata asiriană*, b. *nemuritorii* — arcași din garda imperială persană, c. *armata romană*

Primele regate care au devenit imperii s-au constituit în Mesopotamia, ajungînd — prin cuceriri — la o vastă expansiune teritorială: *Akkad, Imperiul Babilonian, Regatul Asirian, Imperiul Noului Babilon* sau *Chaldean*. Războaiele crîncene, uciderea și deportarea populației cucerite au provocat nemulțumirea popoarelor supuse. Atacurile triburilor războinice din afara granițelor au măcinat forțele acestor imperii, care au căzut rînd pe rînd, ultimul (Imperiul Noului Babilon) fiind cucerit de perși (538 î.e.n.).

Regatul Egiptului a fost înființat în jurul anului 3000 î.e.n., de faraonul *Menes*. Îndelungata istorie a Egiptului se împarte în trei perioade mari, dintre care cea mai însemnată a fost perioada *Regatului nou*, cînd statul egiptean s-a transformat într-un imperiu. Dintre numeroșii faraoni se distinge *Tutmes al III-lea* (sec. al XIV-lea), în timpul căruia Egiptul cucerește Palestina, Siria, Fenicia și Etiopia. Faraonul *Ramses al II-lea* (sec. al XIII-lea î.e.n.), pe lîngă mari cuceriri, a fost renumit și prin construirea unor orașe și temple splendide. După o lungă perioadă de declin, în anul 525 î.e.n., Egiptul ajunge sub stăpînirea Persiei.

În Podișul Iranian perșii au creat cel mai mare imperiu din Orientul Apropiat, cuprinzînd popoarele Asiei Mici, între care și grecii de pe litoral, Mesopotamia, Siria, Palestina și Egiptul. Vastul *Imperiu Persan* a fost organizat de regele *Darius* (521—486 î.e.n.).

Ramses al II-lea, reprezentat în uriașele statui la intrarea în templul de la Abu-Simbel

Imperiul era împărțit în districte administrative, numite *satrapii*, fiecare avînd în frunte cîte un guvernator — *satrap*. Capitala imperiului, *Persepolis*, era legată de regiunile cele mai îndepărtate prin drumuri bine construite. Pentru înviorarea vieții economice, Darius a emis monede de aur și de argint. Toate popoarele din imperiu, cu excepția perșilor și mezilor, îi plăteau tribut în natură și în bani. În afară de administrație, coeziunea imperiului era asigurată de armată, formată din unitățile de elită ale perșilor și mezilor și din detașamentele populațiilor subjugate.

În *China* primul stat a luat ființă în valea rîului Yang-ze la începutul mileniului al II-lea î.e.n. Sub domnia diferitelor dinastii (Shang, Zhou) statul și-a extins treptat teritoriul, iar după o perioadă de destrămare, împăratul Qin-Shi-Huang-di (221—205 î.e.n.) a asigurat, prin forță, unitatea statului și a impus o serie de reforme. După moartea sa, în urma multor frămîntări sociale, a ajuns la tron dinastia *Han* (sec. III î.e.n. — sec. III e.n.), care și-a extins dominația asupra Indochinei, Coreei și Turchestanului și a respins atacurile hunilor. Marile răscoale ale țăranilor, meșteșugarilor și sclavilor au dus la căderea dinastiei Han, după care imperiul chinez s-a destrămat în mai multe state.

Orașul-stat (polis) aristocratic și democratic în Grecia. Orașele-state, forme caracteristice de organizare politică la greci, au fost întemeiate în cursul sec. VIII—VI î.e.n., mai întîi pe litoralul Asiei Mici *(Milet, Phoceea, Efes)*, apoi în Grecia continentală *(Corint, Atena, Sparta* etc.*)*. Dintre acestea, cele mai reprezentative sînt *Sparta* (stat aristocratic sclavagist) și *Atena* (stat democratic sclavagist).

Statul spartan, format în sec. al VIII-lea î.e.n., era condus de *doi regi*, considerați șefi militari supremi și preoți, de *sfatul bătrînilor (gerusia)* și de *adunarea poporului (apella)*, formată din spartanii majori. Organul cel mai important al statului spartan era *colegiul celor cinci efori* avînd drept de control asupra tuturor activităților. La viața de stat participau numai *spartanii*. Stat militarist aristocratic, Sparta, după multe războaie de cucerire, în sec. al VI-lea î.e.n. a impus majorității orașelor-state din Peloponeș o alianță politică și militară prin care și-a asigurat hegemonia în Grecia.

În sec. VII—VI î.e.n., în Atena, puterea politică era deținută de *eupatrizi*. Organele supreme de conducere erau *colegiul celor nouă arhonți*, aleși anual, *areopagul* (organ suprem de judecată și control) și *adunarea poporului*.

În urma frămîntărilor interne și a unui șir de reforme, statul atenian va dobîndi un *caracter democratic*. O deosebită importanță au avut reformele inițiate de *Solon* (594): *adunarea poporului (ecclesia)*, din care făceau parte toți cetățenii, devine organul suprem al puterii de stat. Sînt înființate noi instituții: *sfatul celor patru sute (bulé)*, care discuta problemele privitoare la buna funcționare a statului și pregătea ședințele adunării poporului, *tribunalul juraților (heliaia)*, organ juridic.

Democratizarea statului atenian a fost continuată de *Clistene* (510 î.e.n.). Prin reformele sale, în locul triburilor gentilice, Atena a fost împărțită în

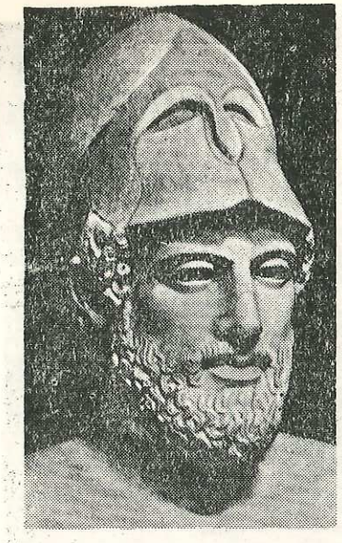
Atena în sec. al V-lea a fost împodobită cu numeroase edificii, dar cele mai frumoase au fost construite pe *Acropole*

unități teritorial-administrative *(deme)*; astfel, unitatea politică nemaifiind ginta, puterea eupatrizilor decade. Au fost reorganizate instituțiile mai vechi. Sfatul celor patru sute devine *sfatul celor cinci sute* și se creează *colegiul celor zece strategi*. Totodată s-a introdus *ostracismul*, care avea menirea de a asigura buna funcționare a sistemului democratic, deoarece cetățeanul bănuit de uneltiri împotriva puterii de stat era exilat pe timp de zece ani.

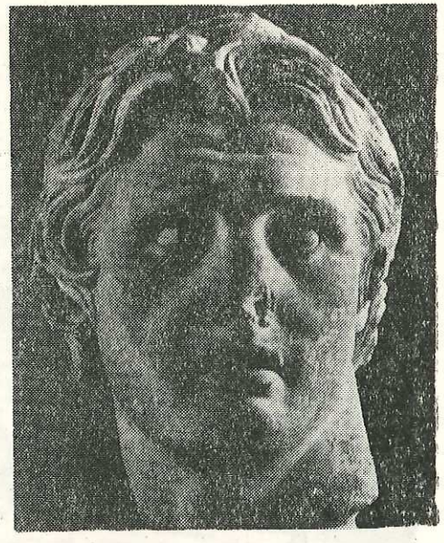
Democratizarea statului atenian a fost definitivată prin *reformele lui Pericle*, care, în calitate de prim strateg, a condus Atena între anii 443—429 î.e.n. Pericle a lărgit atribuțiile adunării poporului, care făcea legile, decidea în probleme privind războiul și pacea, hotăra în toate chestiunile politice, economice, militare, culturale și juridice ale statului și controla executarea hotărîrilor. Celelalte organe și-au menținut atribuțiile anterioare, dar o deosebită importanță a fost acordată *colegiului strategilor*, ai cărui membri nu puteau fi trași la răspundere decît pentru trădare sau eșec militar. Pentru a se asigura drepturi egale tuturor cetățenilor, funcțiile erau ocupate prin tragere la sorți, iar pentru ca fiecare cetățean, indiferent de starea materială, să-și poată exercita drepturile politice, Pericle a introdus *remunerația* pentru participarea la activitatea în diferite organe de stat.

Prin aceste reforme, în Atena a triumfat *democrația sclavagistă*.

Strălucirea democrației ateniene n-a fost de lungă durată. Inegalitatea de avere, ruinarea țăranilor, conflictele între orașele-state grecești, cauzate de lupta pentru hegemonie dintre Sparta și Atena, au dus la *războiul peloponeziac* (431—404 î.e.n.), în care puterea Atenei a fost zdrobită, iar criza orașelor-

Pericle. Guvernarea sa este considerată epoca de aur, adică epoca celei mai mari înfloriri economice, politice și culturale a Atenei. Despre el s-a spus că a fost sufletul Atenei într-o perioadă cînd Atena era școala întregii Elade

Alexandru Macedon, creatorul Imperiului macedonean (operă a lui *Lysip*, creatorul portretului în arta antichității)

state grecești s-a adîncit, și ele au fost cucerite de o nouă putere, regatul *Macedoniei*, care s-a ridicat în timpul lui *Filip al II-lea*.

Imperiul Macedonean. În sec. al IV-lea *Alexandru* (336—323 î.e.n.), regele Macedoniei, a continuat cuceririle tatălui său, punînd bazele unui vast imperiu, care se întindea de la Dunăre pînă la hotarele sudice ale Egiptului, de la Marea Adriatică pînă la Ind. Alexandru a încercat să contopească într-un singur stat numeroasele populații ale uriașului imperiu. În esență, el a menținut organizarea administrativă a Imperiului Persan. Pentru asigurarea bunului mers al administrației, pentru dezvoltarea armatei, el i-a folosit pe macedoneni, greci și persani. În realitate, *Imperiul Macedonean*, creat prin cuceriri și cotropiri, era un conglomerat de popoare cu nivel de dezvoltare social-economică inegal, a cărui coeziune era asigurată de către armată. Într-un timp atît de scurt nu s-a putut forma o bază economică unitară. De aceea, Imperiul Macedonean a durat numai cît a trăit întemeietorul său. Cu Alexandru Macedon începe o nouă perioadă în istoria antică, perioadă numită *epoca elenistică* (336—30 î.e.n.), în cadrul căreia elementul elen dobîndește un rol dominant, atît în viața economică cît și în cea politică și culturală.

După moartea lui Alexandru Macedon imperiul s-a dezmembrat în mai multe state, numite *elenistice*, dintre care cele mai importante au fost *Egiptul (Regatul Ptolemeilor)*, *Siria (Regatul Seleucizilor)* și *Macedonia (Regatul Antigonizilor)*.

Statul centralizat și independent la geto-daci. În sec. I î.e.n., sub conducerea regelui *Burebista* (82—44 î.e.n.), triburile geto-dacice s-au unit într-un stat centralizat independent. Burebista, *„cel dintîi și cel mai mare dintre regii Traciei"*, a creat un stat care se întindea de la Bug și Marea Neagră pînă în Slovacia, din Carpații Păduroși pînă în Balcani. După moartea sa, statul s-a dezmembrat în mai multe regate mici. Unitatea statului va fi refăcută de un alt mare rege, *Decebal* (87—106), care își avea centrul politic, militar, administrativ și cultural în Munții Orăștiei, la Sarmizegetusa. În timpul său, statul a cunoscut o perioadă de mare înflorire economică și politică. Totodată, geto-dacii au intrat în contact cu marile civilizații ale lumii antice (greacă și romană), cu care s-au influențat reciproc.

Decebal, proeminentă figură a lumii antice, erou al luptei pentru independența poporului dac

Statul roman. În dezvoltarea sa, statul roman a evoluat de la orașul-stat la republică și apoi la imperiu (principatul și dominatul). Tradiția fixează întemeierea orașului Roma în anul 753 î.e.n.; conducerea aparținea regelui, a cărui putere era limitată de autoritatea *senatului* și de *adunarea poporului*. În anul 509 î.e.n., în urma unei răscoale a întregului popor îndreptată împotriva abuzurilor regalității, a fost instaurată o nouă formă de guvernare, *republica*, ce era condusă de patricieni.

Republica va cuprinde o perioadă îndelungată din istoria poporului roman, din anul 509 pînă în 27 î.e.n., cînd a fost instaurat *principatul*. În primele două veacuri ale republicii, plebeii duc o luptă susținută cu patricienii, reușind să obțină drepturi politice și civile. În cursul acestor lupte s-au cristalizat organele republicane ale puterii de stat: *magistraturile*, *adunările poporului* și *senatul*.

Republica duce o politică de expansiune teritorială, care are ca rezultat cucerirea Italiei (sec. V—III î.e.n.), a Cartaginei și a bazinului M. Mediterane (N. Africii, mare parte a Peninsulei Iberice, sudul Galiei), Peninsula Balcanică, partea de vest a Asiei Mici.

Situația creată prin marile cuceriri a dovedit că republica nu mai corespunde exigențelor sporite. Începe o frămîntată perioadă de răscoale ale sclavilor, ale populațiilor din Italia (aliații—*socii*), iar pe plan politic se desfășoară lupta între două partide politice (cel aristocratic — optimații și cel democratic — popularii). Republica a intrat în criză.

Augustus, comandant suprem al armatei (imperator), adresîndu-se soldaților

Traian, în timpul căruia Imperiul Roman s-a bucurat de o deosebită prosperitate și a ajuns la cea mai mare extindere teritorială

După o perioadă de războaie civile se instaurează *dictatura militară*, prin Caesar. În conducerea statului, Caesar se baza pe armată. Această formă a puterii o exprimă și titulatura sa. El se numea comandant suprem — imperator — și se înconjura, chiar pe timp de pace, de o gardă specială; a menținut magistraturile republicane, dar pe cele mai importante le deținea personal (tribun al poporului, consul, mare preot etc.).

Nobilimea senatorială nu se putea mulțumi cu pierderea puterii și a pus la cale o conspirație împotriva lui Caesar, care la 15 martie anul 44 î.e.n. a fost ucis. După moartea sa urmează o perioadă de războaie civile, care s-au încheiat cu victoria lui *Octavian* (nepotul și moștenitorul lui Caesar).

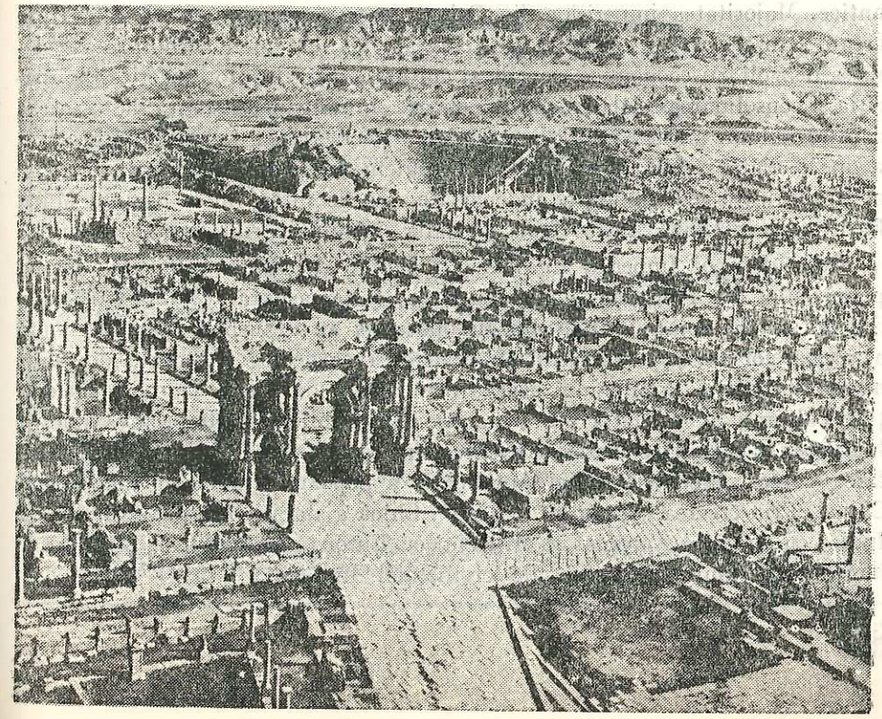
Octavian Augustus (27 î.e.n.–14 e.n.) introduce o nouă formă de guvernare, numită *principat* sau *imperiu*, în care puterea de stat este concentrată în mîinile unui singur om; se mențin și organele de stat ale republicii, supuse însă voinței *principelui* sau *împăratului*. În aparență, puterea de stat se împarte între senat și principe, care poartă titlul de președinte al senatului *(princeps senatus)*; în realitate, *principatul este o dictatură militară, o monarhie în care împăratul exercită singur puterea*. Octavian era comandant suprem al armatei *(imperator)* și i s-a acordat titlul de *Augustus* (sfînt, sacru), care îi conferea o autoritate morală și politică deosebită. Totodată, el a fost ales *consul* și *tribun* al poporului, apoi a primit funcția de *mare preot* și titlul de *părinte al patriei*. De aceste funcții și titluri se vor bucura și urmașii lui Augustus, adică viitorii împărați.

El a reușit să restabilească ordinea în imperiu și să cucerească noi provincii (Raetia, Noricum, Pannonia, nord-vestul Hispaniei), să instaureze „pacea romană" *(Pax Romana)*, ce servea în primul rînd interesele clasei dominante.

Principatul instaurat de Augustus se menține pînă în anul 284 e.n., cînd este înlocuit cu o nouă formă de guvernare, numită *dominatul*. În acest îndelungat interval de timp, imperiul este guvernat de împărați proveniți din patru dinastii mai importante. După moartea lui Augustus vin la putere dinastia *Iulia-Claudia* (14—68 e.n.), dinastia *Flaviilor* (69—96), dinastia *Antoninilor* (96—193), dinastia *Severilor* (193—235). În timpul Antoninilor, Imperiul Roman a ajuns la apogeul dezvoltării sale, dar a cunoscut și începutul declinului. Din această dinastie face parte *Traian* (98—117), unul dintre cei mai de seamă împărați, care, pentru cucerirea Daciei și consolidarea granițelor imperiului, a purtat două războaie cu dacii, conduși de regele Decebal, reușind cu greu să înfrîngă rezistența lor eroică. Durata îndelungată a războaielor dintre daci și romani constituie o mărturie a forței și trăiniciei statului și poporului dac.

După o perioadă de războaie civile, de criză economică, politică și militară, cunoscută sub numele de *anarhie militară*, împăratul *Dioclețian* (284—305) introduce dominatul (284—476).

Întemeierea a numeroase orașe, centre administrative, economice, militare și culturale a avut un rol deosebit în romanizarea teritoriilor cucerite. *Timgad* (Africa)

Forul roman era centrul vieții publice. Aici erau expuse Legile celor 12 table, gravate pe plăci de aramă

Consecințele creării marilor imperii și locul lor în dezvoltarea civilizației antice. Majoritatea imperiilor din Orient fuseseră efemere ca durată, fiind create prin cuceriri și cotropiri. Cu toate acestea, ele au contribuit la accelerarea dezvoltării economice, sociale și culturale a teritoriilor cucerite, la apariția și consolidarea relațiilor dintre popoare și, în ultimă instanță, la o sinteză a întregii lumi antice. Dacă, la începutul epocii antice, aproape fiecare stat a dus o viață izolată, spre sfîrșitul ei putem vorbi de relații economice și culturale între regiuni foarte îndepărtate, ca, de pildă, între bazinul Mării Mediterane și China, între China și India, între Imperiul Roman și India.

Regatul, apoi Imperiul Egiptean, a avut o deosebită influență asupra populațiilor din Palestina, Fenicia și Siria, dar și asupra vecinilor săi sudici din Africa (Etiopia). Statele din Mesopotamia au influențat felul de viață al popoarelor din stepa siro-feniciană. Săpăturile arheologice recente dovedesc marele impact al Babilonului asupra populațiilor din Siria. Orașele, instituțiile culturale și legislația imită aici modelul babilonean. Imperiul Chinez a făurit cea mai înaltă cultură în Orientul Îndepărtat, care a influențat dezvoltarea Coreei, Japoniei, Indiei Anterioare, a popoarelor nomade din nordul Chinei. Prin crearea *„drumului mătăsii"*, China a stabilit legături trainice cu India, cu Orientul Apropiat și Mijlociu, cu Europa. La rîndul ei și China a împrumutat multe elemente ale civilizației Indiei.

Marea sinteză a civilizațiilor din bazinul Mării Mediterane, în special cea a grecilor cu Orientul Apropiat, Podișul Iranian și India, a fost realizată de *elenism*, apărut pe teritoriul Imperiului lui Alexandru Macedon. Stabilirea de legături între Grecia și Orient și sinteza elementelor culturii, religiei, vieții economice și sociale în cadrul cărora domina elementul elenic au dus la elenizarea civilizației orientale din Asia Anterioară.

Cu totul aparte este însemnătatea Imperiului Roman, care, spre deosebire de celelalte imperii, ca un „tăvălug" a realizat cu mult succes nivelarea diferitelor provincii, unitatea economică, socială, culturală și chiar lingvistică a imperiului. Popoarele cucerite, între care și dacii, au preluat cultura materială a romanilor, apoi modul lor de viață și, în sfîrșit, limba, adică *s-au romanizat*. Atunci cînd populațiile migratoare au cucerit teritoriile romane, locuitorii romanizați se vor amesteca cu migratorii, dînd naștere *popoarelor* și *limbilor romanice, neolatine* (italienii, francezii, spaniolii, portughezii etc.). Poporul român s-a format prin contopirea dacilor cu romanii, un popor nou, plin de energie și vigoare, moștenitor al marilor virtuți și tradiții ale glorioșilor înaintași.

Statul, în lumea antică, a apărut ca urmare a contradicțiilor de clasă și a îmbrăcat forme variate. Indiferent de forma lor, statele din Orientul antic aveau un caracter despotic.

O deosebită importanță prezintă în istoria antică dezvoltarea polisului grec — avînd ca prototip Atena — unde cetățenii, bucurîndu-se de drepturi depline, participau la viața politică, creîndu-se astfel democrația sclavagistă. Statul roman, cea mai vastă unitate teritorială a antichității, a avut un rol important în răspîndirea și dezvoltarea relațiilor sclavagiste și a civilizației antice. Spre deosebire de celelalte imperii, Imperiul Roman a avut o existență îndelungată, contribuind la formarea unei culturi unitare și la apariția noilor popoare.

Organizarea politică în lumea antică

Statul sclavagist — *Care sînt trăsăturile statului sclavagist?*

Statul în Orientul antic
- Cum s-au format primele state în Orient?
- Cum s-au dezvoltat regatele și imperiile?
- Caracterizați monarhia de tip oriental.

Statul în lumea greacă și romană
- Ce forme a îmbrăcat statul în Grecia antică?
- Caracterizați democrația ateniană.
- Ce loc ocupă regatul și imperiul în lumea greacă?
- Cum s-a dezvoltat republica romană?
- Ce reprezenta principatul?
- Cum s-a dezvoltat Imperiul Roman în sec. I—III?

Forme de organizare la popoarele din afara granițelor Imperiului Roman
- Caracterizați organizarea politică la traci, iliri, celți și germani.
- Cum s-a format statul independent geto-dac?

Comparați republica sclavagistă ateniană din timpul lui Pericle cu principatul roman în timpul lui Augustus. Ce concluzii desprindeți?

6. MODUL DE VIAȚĂ ÎN SOCIETATEA ANTICĂ

În societatea antică, familia, unele obiceiuri, legislația, administrația și serviciul militar și-au pus amprenta atît asupra vieții individului, cît și asupra comunității, determinînd anumite trăsături specifice ale modului de viață în această orînduire.

Familia era o unitate economică, socială, educativă și religioasă a societății, baza organizării sociale. Caracteristicile familiei erau predominarea monogamiei în general, puterea deplină a tatălui asupra soției și copiilor, starea de inferioritate a femeii, prerogativele primului născut. Astfel, în Mesopotamia capul familiei avea dreptul să-și vîndă membrii familiei. În Egipt, în schimb, femeia nu era considerată o ființă inferioară. Drepturile primului născut au fost consolidate de cultul morților, care putea fi oficiat numai de un fiu, îndeosebi, de primul născut. În India, capul familiei avea putere nelimitată, iar după moartea sa această putere se transmitea primului născut. Sinuciderea văduvei după moartea soțului era un obicei larg răspîndit. În China, respectul filial și loialitatea fraternă constituiau legăturile solide ale familiei. Chinezii erau adepți ai familiei cu mulți copii.

În societatea greacă, femeia era exclusă din viața publică, fiind obligată să trăiască într-un compartiment separat al casei (în gineceu). Activitatea sa se limita la treburile casnice.

La Roma, autoritatea paternă avea un caracter sacru. Tatăl putea să refuze creșterea copiilor săi, iar ca preot și judecător suprem al familiei dispunea de dreptul de viață și de moarte asupra membrilor familiei sale. Soția — matrona —, deși era sub autoritatea soțului, se bucura totuși de mai multe drepturi: putea să participe la întrunirile familiale, la banchete publice, la spectacole și jocuri publice, fiind înconjurată cu respect din partea bărbaților. Sînt bine cunoscute cuvintele lui Cato: „Bărbații guvernează pretutindeni pe femei, iar noi, care guvernăm lumea, sîntem guvernați de femei"

Obiceiurile. La toate popoarele antice un loc deosebit îl deținеau obiceiurile legate de evenimentele mari din viața familiei, de munca productivă, de schimbarea anotimpurilor etc.

Cele mai multe obiceiuri au apărut în cadrul familiei și se refereau la naștere, majorat, căsătorie și moarte.

În legătură cu majoratul se oficiau diferite ceremonii de inițiere. La romani, de exemplu, tînărul la vîrsta de 17 ani își schimba tunica puerilă cu toga de bărbat, era declarat major și trecut pe lista cetățenilor.

Alte obiceiuri se legau de căsătorie. Cu ocazia logodnei și a nunții se dădeau daruri, aveau loc procesiuni, se cînta, erau organizate banchete.

Obiceiurile funerare erau alimentate de credințele în lumea de apoi. La egipteni, cultul morților se concentra în jurul persoanei faraonului și al aristocrației înalte. În cinstea lor se construiau piramide, iar celor înstăriți li se îmbălsăma trupul. Ritualurile funerare erau foarte fastuoase în China și în India.

Cultivarea pămîntului a dus la apariția unor obiceiuri legate de semănat, de încolțirea plantelor și de recoltă. Aproape la toate popoarele se executau diferite ceremonii de purificare a holdelor, înconjurînd terenurile cultivate cîntînd, dansînd și rostind versuri. Din aceste obiceiuri, și anume din procesiunile organizate cu prilejul culesului viilor, la greci au răsărit germenii dramei.

Unele obiceiuri s-au ivit în legătură cu anotimpurile sau cu anul nou. Multe popoare, de exemplu egiptenii, sărbătoreau sfîrșitul anului, altele echinocțiul de primăvară; la romani, cel de iarnă era considerat ca o victorie a luminii asupra întunericului.

Omul antic credea că din anumite semne poate fi cunoscut viitorul. De aceea, interpretarea visurilor, cercetarea viitorului erau obiceiuri răspîndite. La unele popoare, ca, de exemplu, la etrusci și romani, prezicerea viitorului se făcea după cercetarea animalelor sacrificate *(auspiciile)*, după zborul păsărilor *(augurii)* etc.

La greci se bucurau de mare cinste oracolele, care dădeau diferite sfaturi și preziceau viitorul. La oracolul de la Dodona, preoții proroceau după freamătul frunzelor unui stejar secular. La Delfi, preoteasa lui Apollo rostea cuvinte fără șir, pe care preoții le interpretau cum credeau de cuviință.

Popoarele antice organizau jocuri și competiții atletice, dramatice și muzicale. Cele mai renumite erau jocurile publice, organizate de greci în Olympia, în Delfi și pe istmul Corintului. Cele ținute în Olympia, în apropierea templului lui Zeus, constau din exerciții atletice, alergări, lupte, aruncarea discului, a suliței. Pe tot timpul jocurilor olimpice se proclama armistițiu sacru și se suspendau chiar și războaiele dintre state.

La romani, participanții la jocurile și spectacolele publice nu erau oamenii liberi, ci sclavii, liberții și prizonierii de război. Manifestările constau din jocuri de circ (alergări de cai și curse de care), diferite exerciții atletice, jocuri dramatice și jocuri în amfiteatre (lupte de gladiatori, lupte cu fiarele și competiții cu nave).

Legislația. Obligațiile și drepturile în familie, între oameni, ginți și triburi erau reglementate de norme general acceptate, care se bazau pe obiceiul pămîntului. Cu timpul, aceste norme au fost consemnate în scris, devenind legi. În Orient, legile erau considerate de origine divină, date de zei conducătorilor sau regilor.

Legile reglementau relațiile de proprietate, de familie, formele de moștenire, obligațiile față de comunitate și de stat etc. și aveau întotdeauna un caracter de clasă, asigurînd privilegiile claselor dominante și obligațiile grupurilor dependente. Ele reglementau și formele de legături între diferite țări.

În Egipt, decretele emise de către faraon erau considerate legi divine și ele enunțau principiile generale ale jurisdicției. În Mesopotamia, Codul lui Hammurapi forma baza legislației, iar jurisdicția era exercitată fie de preoți, fie de judecători locali, în orașe de judecători aleși. În India, legislația se baza pe așa-numita *dharma*, lege morală, normă de comportare a fiecărui om. Legislația chineză se caracteriza prin pedepse crude (mutilări, aplicarea sigiliului infamiei pe obraz etc.).

Legislația greacă reglementa toate problemele juridice ale individului și ale comunității. Delictele comise împotriva statului erau judecate de un tribunal special, iar altele, ca, de exemplu, impietatea față de zei, dezertarea, trădarea, sustragerea de fonduri etc., de adunarea juraților sau chiar de adunarea poporului.

La Roma, în perioada republicană, legislația a fost reglementată pe baza *Legilor celor 12 table*, consemnate în scris în 451—449 î.e.n. Delictele private, la început, erau judecate de pretori, iar mai tîrziu s-au înființat diferite instanțe judecătorești. Delictele comise împotriva statului (trădarea, sustragerea de fonduri, mituirea, omuciderea etc.) erau judecate de magistrați, îndeosebi de pretori. Procedura penală era foarte complicată, și de aceea în jurisdicție un rol de seamă l-au jucat juriștii și avocații.

Administrația era forma de organizare prin care statul își îndeplinea principalele funcții: încasarea dărilor, exploatarea resurselor naturale, mobilizarea poporului la construcții publice etc. Din cauza distanțelor mari, a greutăților de comunicație și de transport, statul avea nevoie de o administrație organizată. În Egipt, sediul administrației centrale era palatul regal, unde numeroși funcționari înalți executau ordinele faraonului. Unitatea administrativă locală era *noma*, un teritoriu relativ restrîns avînd ca centru un orășel.

În Mesopotamia, orașele dispuneau de o administrație proprie, iar regele era ajutat la conducerea țării de un aparat centralizat. Funcționari înalți conduceau diferite sectoare ale administrației centrale și administrau ținuturile și orașele, în calitate de locțiitori ai regelui. În India, administrația condusă de rege dispunea de un mare număr de funcționari, fiind supravegheați de către oamenii de încredere ai regelui. Țara a fost împărțită în districte, iar acestea erau guvernate de prefecți.

În China, în fruntea administrației stătea regele, ajutat de un colegiu, format din trei persoane: șeful agriculturii, șeful cailor și al armatelor, precum și șeful lucrărilor publice. În perioada imperială, China a fost împărțită în provincii, iar guvernatorii acestora dispuneau de drepturi depline în probleme administrative, juridice și militare.

În orașele-state grecești, ca și la Roma, magistrații de stat conduceau toate sectoarele orașului. În Atica, unitatea administrativă era *dema*, compusă din două-trei sate. Ea era condusă de un conducător ales, *demarh*, care îndruma toată activitatea administrativă, juridică și politică a locuitorilor.

În perioada republicii, din punct de vedere administrativ, în statul roman, locuitorii se împărțeau în *romani*, *latini*, *italici* și *provinciali*. Orașele latine, mai tîrziu și cele italice, erau considerate aliate. Orașele, fie ele de drept roman sau de drept latin, erau administrate după modelul Romei, avînd în fruntea lor doi magistrați supremi, doi edili, un consiliu și adunarea poporului. Orașele italice aveau anumite obligații față de Roma, dar în problemele interne erau independente.

Teritoriile cucerite în afara Italiei se numeau provincii, adică teritorii învinse. Ele erau administrate de foști pretori *(proproaetores)* și de foști consuli *(proconsules)*, iar în perioada imperială de guvernatori imperiali *(legati Augusti)*.

În provincii, orașele locuite de cetățeni romani erau de două tipuri: *municipii* și *colonii*. Fiecare oraș dispunea de o administrație proprie, de un teritoriu vast cu numeroase comune, administrat de magistrații orașului.

Armata. Inițial, armata avea un caracter popular, de miliție; bărbații de o anumită vîrstă erau înrolați pe cheltuială proprie. Cu timpul, armata a devenit o instituție specială, supusă intereselor claselor dominante. Pe lîngă trupele înarmate ale populației, au apărut și trupe de mercenari, recrutate, de obicei, din rîndurile străinilor.

În Egipt, mobilizarea țăranilor întîmpina mari dificultăți și faraonii recurgeau la măsuri foarte drastice. Conducătorul suprem al armatei era faraonul, care putea fi înlocuit de marele comandant. Mercenarii, recrutați dintre nubieni, libieni și greci, primeau pămînt pentru serviciile lor. Armata cea mai bine organizată o aveau asirienii, formată din pedestrași, călăreți și luptători cu care. La ei au fost organizate și trupe de geniu, folosite la construirea de drumuri, de poduri și a taberelor permanente. Asirienii au dezvoltat și tehnica asediului (platforme de scînduri, scări și turnuri de asediu, spărgătoare de ziduri, berbece pe roți etc.). Pentru istovirea forțelor inamicului, ei aplicau diferite tactici: atacuri nocturne, uciderea sau transportarea populației cucerite, incendierea așezărilor etc.

La perși, forța principală a armatei o constituia cavaleria. Dintre perși și mezi se recruta o unitate specială, compusă din zece mii de soldați, numiți *nemuritori*. Fiecare satrapie era obligată să echipeze o armată, care își păstra tradiția locală atît în privința armelor, cît și a tacticii.

În India, războinicii făceau parte din categoria socială a militarilor —*kșatryia* —, aceasta fiind singura ocupație. Războiul avea un caracter ritual. Armata era organizată în patru contingente: unități cu care de luptă, cu elefanți, cavaleria și infanteria. În China nucleul armatei îl forma garda imperială, compusă din soldați profesioniști. Garnizoanele de la granițe se ocupau și de agricultură. Chinezii au importat de la popoarele care locuiau spre nord de ei o nouă armă — *arbaleta*.

La greci, contingentele militare erau compuse din unități cu care de luptă, din pedestrași ușor înarmați — *peltaști* — și pedestrași greu înarmați — *hopliți*.

Spartanii formau o falangă din soldați greu înarmați, cu lance și scut. Cavaleria avea un rol secundar. La Atena, flota maritimă, compusă din trireme și din alte tipuri de nave, a dobîndit un rol dominant. În secolul al IV-lea, macedonenii au perfecționat falanga, iar în perioada elenistică armamentul a fost îmbogățit cu aparate de aruncat pietre sau săgeți la o distanță apreciabilă, numite *baliste* și *catapulte*.

În statul roman, armata era organizată în legiuni. Legiunea avea și unități de cavalerie și de meseriași. În perioada principatului armata era compusă din *legiuni* recrutate dintre cetățeni romani, din *trupe auxiliare* recrutate din rîndurile locuitorilor provinciali, care nu dispuneau de cetățenie romană, din *trupe pretoriene* formate din cetățeni originari din Italia, din *flota maritimă și fluvială* și din unități *de pază* și *de gardă*. O legiune se compunea din 6 000 de soldați și era împărțită în zece *cohorte*. Durata serviciului în legiune era de 20 de ani și soldații primeau solda, iar după lăsarea lor la vatră, devenind veterani, erau împroprietăriți cu o parcelă de pămînt.

Armata romană a fost cea mai bine organizată în lumea antică, făcînd din întregul stat o mașină puternică de război.

Modul de viață în societatea antică

Viața de familie și societate
- Care erau caracteristicile familiei în Orientul antic, în Grecia și în Roma antică? Exista egalitate între soți? Care erau raporturile între părinți și copii?
- Care erau obiceiurile legate de evenimente importante din viață?
- Dar cele legate de viața statului?
- Ce rol aveau jocurile și spectacolele publice?

Instituții legate de viața statului
- Prin ce se caracteriza legislația în lumea antică?
- Cum era organizată administrația de stat în Orient, Grecia, Roma antică?
- Structura și rolul armatei în Orient, Grecia și Roma antică.

Comparați modul de viață din Orientul antic cu cel din lumea greco-romană.

7. CONTRIBUȚIA POPOARELOR ANTICE LA FĂURIREA TEZAURULUI CULTURII UNIVERSALE; INTERDEPENDENȚA ȘI INTERFERENȚA CIVILIZAȚIILOR LUMII ANTICE

Nivelul de cunoaștere și cultură în societatea antică. Cultura lumii antice se caracterizează prin varietatea manifestărilor în diferite domenii, prin caracterul practic al cunoștințelor, prin originalitate, dar și prin influența reciprocă a civilizațiilor aparținînd diferitelor popoare.

În Orient, cultura a avut o dezvoltare mai lentă; ea era un privilegiu al claselor dominante. Nivelul cultural în lumea greco-romană era mai ridicat; pentru cetățenii greci și romani cunoașterea scrisului și a cititului era obligatorie, iar statul se îngrijea de educarea și instruirea lor. Statul și oamenii bogați patronau cultura și erau obligați să susțină pe cheltuiala lor manifestările culturale.

Scrisul și evoluția sa — premisă a progresului umanității. Apariția scrisului a făcut posibilă acumularea, transmiterea și păstrarea cunoștințelor umane. Scrisul a avut forme variate: *scrierea hieroglifică* (inventată de egipteni), *scrierea cuneiformă*, inventată de sumerieni (preluată de alte popoare din Mesopotomia și de perși). Fenicienii au inventat *primul alfabet*, compus din 22 de semne, care exprimau doar consoane. În sec. al IX-lea î.e.n., pe baza scrierii fenicienilor, grecii și-au creat alfabetul lor, compus din 26 litere (vocale și consoane), care stă la baza scrierilor etruscă, latină și a unor scrieri europene (gotică, cirilică). În China, începuturile scrisului datează din mileniul al III-lea î.e.n., chinezii aveau o scriere hieroglifică, formată din 2 000 de semne.

Literatura, marile creații. Literatura este un important izvor istoric, deoarece ea reflectă viața de toate zilele a oamenilor, modul lor de gîndire ideile și concepțiile lor despre lume și societate.

Primele creații ale literaturii orientale aveau un caracter folcloric, constînd din diferite cîntece de muncă, de dragoste, povestiri de vînătoare și de război. Din ele ni s-au păstrat *cîntecele de muncă ale țăranilor egipteni* și zguduitoarele cîntece populare chinezești cuprinse în culegerea *Cartea cîntecelor*.

Inspirată din creațiile populare, de timpuriu a apărut *literatura cultă*. Primele genuri ale acestei literaturi par a fi *povestirile, învățăturile, imnurile* (*imnurile egiptene* adresate Soarelui sau Nilului, *Psalmii lui David* din literatura ebraică, imnurile din *Avesta* persană, *Vedele* indiene etc.).

Miturile religioase despre crearea lumii, despre luptele zeilor, despre moarte și viața veșnică erau prelucrate sub formă de poeme; cel mai cunoscut este *Poemul lui Ghilgameș*, care înfățișează lupta omului pentru a învinge moartea. Două mari poeme ale literaturii indiene sînt *Mahabharata* și *Ramayana* scrise în limba cultă a arienilor — sanscrita.

Printre creațiile literare se numără și *Biblia*, prima parte a ei numită *Vechiul Testament*, o culegere de cronici, învățături, imnuri, legende aparținînd poporului evreu.

Literaturile greacă și romană se disting prin bogăția genurilor literare, prin varietatea formelor și profunzimea ideilor. Primele creații literare sînt poemele homerice, *Iliada* și *Odiseea*, atribuite poetului orb *Homer*. În sec. VIII—VI î.e.n. a apărut, în Grecia, *poemul didactic* al lui *Hesiod*, intitulat *Munci și zile*, care prezintă muncile agricole, dar și viața amară a țăranilor jefuiți de cei bogați. *Poezia lirică* este reprezentată de marii poeți greci *Tirteu*, *Pindar* și *Sapho*

Sub influența literaturii grecești s-a dezvoltat literatura romană, care treptat și-a creat opere proprii. Cei mai renumiți poeți romani au fost *Horațiu* (65 î.e.n.—8.e.n.), autorul unor poezii lirice, al odelor, epopeelor, satirelor și al scrisorilor; *Publius Vergilius Maro* (70—19 î.e.n.), care a scris epopeea *Eneida*, avînd ca erou principal pe Aeneas, întemeietorul legendar al poporului latin, și *Publius Ovidius Naso* (43 î.e.n.—17 e.n.), autor al unor elegii, scrisori și poezii cu caracter didactic. Exilat la Tomis, Ovidius a scris *Tristele* și *Ponticele*, opere care conțin referiri la viața geților, în mijlocul cărora a trăit poetul.

Teatrul grec și roman. Un gen literar caracteristic democrației sclavagiste a fost *drama greacă*, în cele două variante ale ei: *tragedia* și *comedia*.

Tragedia își împrumuta temele din mitologia greacă și poemele homerice, dar în realitate reflecta gîndurile și grijile societății ateniene. Tragedia greacă este reprezentată prin *Eschil* (525—456) *(Perșii, Prometeu înlănțuit, Agamemnon)*; *Sofocle* (497—406) *(Antigona, Oedip rege)*; *Euripide* (485—406) *(Electra, Medeea* etc.*)*.

Cel mai mare reprezentant al comediei grecești a fost *Aristofan* (445—387 î.e.n.). Comediile sale au un caracter politic. El îi ridiculizează pe dușmanii păcii, pe cei bogați care unelteau pentru declanșarea războaielor, pe falșii democrați, moravurile societății etc. *(Norii, Viespile, Pacea, Broaștele, Lisistrata* etc.*)*.

Cei mai mari dramaturgi romani, *Plautus* (250—194 î.e.n.) și *Terentius* (190—159 î.e.n.), criticau defectele societății romane, punînd accent pe vechile tradiții.

Știința. Cunoștințele științifice, mai ales la popoarele orientale, s-au dezvoltat în funcție de cerințele practice (construirea digurilor, a templelor, a mormintelor monumentale). Purtătorii lor erau preoții, scribii, medicii, dar și unii reprezentanți ai claselor dominante. Regii instalau în curtea regală și în temple biblioteci, arhive, observatoare astronomice și înființau școli pentru pregătirea tinerilor. Cu toate acestea în Orient cunoștințele științifice erau întrețesute cu concepții mistice, religioase. Ele au cunoscut o remarcabilă dezvoltare la greci, mai ales în epoca elenistică.

Matematica, geometria și astronomia au apărut la toate popoarele antice din necesitățile practice: Se cunoșteau cele patru operații fundamentale ale aritmeticii, ridicarea la pătrat și extragerea radicalului. Puteau calcula cu exactitate suprafața cercului și cunoșteau valoarea aproximativă a lui π.

Egiptenii foloseau sistemul zecimal, babilonienii — regulile de extragere a rădăcinii pătrate și cubice; indienilor le datorăm așa-numitele *cifre arabe* (întrucît au ajuns în Europa prin intermediul arabilor).

În domeniul astronomiei, chinezii, de exemplu, studiau Soarele, Luna și stelele și au inventat primele instrumente de control al timpului — *ceasul de apă* și *cadranul solar*.

Grecii, prin contactele permanente cu Egiptul și Mesopotamia, au preluat toate descoperirile acestora din domeniul matematicii, geometriei și astronomiei, dezvoltîndu-le mai departe. *Pitagora* (sec. al VI-lea î.e.n.), filosof și mare matematician, a elaborat teorema cunoscută sub numele său și a afirmat că natura nu este altceva decît o combinație a cifrelor și a cantităților. *Euclid* (sec. al III-lea î.e.n.) a elaborat principiile geometriei plane. *Arhimede* (sec. al III-lea î.e.n.) a pus bazele mecanicii și ale hidraulicii. Un mare astronom din perioada elenistică, *Aristarh*, a descoperit că Pămîntul se învîrtește în jurul Soarelui.

Medicina a apărut de timpuriu. În Mesopotamia s-au constituit ramuri diferențiate ale medicinei (oftalmologia, chirurgia), în Egipt operațiile de preparare a mumiilor au înlesnit cunoașterea corpului uman, în India și în China se făceau medicamente foarte eficace din diferite ierburi și s-au scris numeroase tratate de medicină. În perioada elenistică cunoștințele medicale s-au îmbogățit mult. Medicii au studiat structura creierului, funcțiile nervilor și au descoperit rolul circulației sîngelui. Cel mai mare medic grec, *Hippocrates* (sec. al V-lea î.e.n.), a arătat că bolile nu sînt de origine divină, ci au cauze naturale. El a cercetat apariția și dezvoltarea organismelor.

Geografia. La greci, ca și la romani, navigația, întemeierea coloniilor, expedițiile militare au sporit într-o mare măsură *cunoștințele geografice*. Acumularea acestora a făcut posibilă prezentarea lumii romane de către *Strabo* (63 î.e.n. — 19 e.n.), în renumita sa operă *Geografia*. Marele astronom și geograf *Ptolemeu* (sec. al II-lea î.e.n.) a întocmit harta lumii, cunoscută în acea vreme, aplicînd scara proporțiilor.

Agronomia. În toate țările Orientului s-au scris numeroase tratate despre muncile agricole, de exemplu în China au apărut tratate despre sistemele de cultură în serie, asolament și îngrășarea pămîntului. La Roma s-au scris, de către *Cato cel Bătrîn* și *Columella*, tratate de agronomie, în care se prezintă munca pe latifundii, dezavantajele muncii cu sclavi etc.

Dreptul. Reglementarea relațiilor dintre oameni, dintre comunități era o necesitate și în lumea antică. S-au păstrat numeroase texte cu caracter juridic: *Codul lui Hammurapi* (Mesopotamia), *Legile lui Manu* (în India), *Legile celor 12 table* (Roma), edictele imperiale romane. Au existat colecții de legi, cunoscute sub diferite nume, care mai tîrziu au devenit baza dreptului roman.

Istoria. Consemnarea în scris a celor mai importante evenimente, a cronologiei regilor, a tratatelor de pace a dus la apariția și dezvoltarea *istoriei*. Pe baza acestor însemnări străvechi, păstrate în arhivele regale și în temple, a fost scrisă istoria diferitelor orașe și țări. Istoria a fost cultivată îndeosebi la greci încă din sec. al VII-lea î.e.n. Primul mare reprezentant al istoriografiei grecești a fost „părintele istoriei", *Herodot* (484—425 î.e.n.), care, în opera scrisă despre războaiele greco-persane, a prezentat trecutul tuturor țărilor încadrate în Imperiul Persan. Un alt istoric grec, *Tucidide* (460—393 î.e.n.), a scris istoria războiului peloponesiac; el aplica în cercetarea istorică o metodă mult mai științifică decît cea a lui Herodot, eliminînd orice factor supranatural.

Istoriografia romană a imitat-o pe cea greacă. Dintre numeroșii săi reprezentanți amintim pe *Caius Iulius Caesar* (100—44 î.e.n.), creatorul genului memorialistic, care a scris istoria cuceririi Galiei și a războiului civil; *Titus Livius* (59—17 î.e.n.), preconizînd istoria ca pe un mijloc educativ, a scris, în 142 de cărți, istoria Romei de la fundarea ei *(Ab Urbe condita)*; *Tacitus* (55—120 e.n.), care, străduindu-se să prezinte evenimentele în mod obiectiv, a elaborat istoria primelor două dinastii de împărați romani și a înfățișat o imagine veridică despre societatea germanilor și britanilor.

Filosofia. În filosofia popoarelor antice se recunoaște lupta dintre concepțiile idealiste și cele materialiste. Filosofii idealiști propovăduiau natura divină a lumii, nemurirea sufletului și privilegiile claselor dominante.

Concepțiile materialiste aveau un caracter spontan, se inspirau din activitatea materială a oamenilor și căutau esența lumii într-o realitate, o substanță materială.

Primii filosofi materialiști greci socoteau drept principiu al lumii materia infinită, nemuritoare, veșnic în mișcare: aerul, focul, pămîntul, apa. Cei mai renumiți erau *Thales din Milet* (sec. al VI-lea î.e.n.) și *Heraclit din Efes* (sec. VI—V î.e.n.). Heraclit considera că lupta este esența tuturor lucrurilor, descoperind astfel o lege fundamentală a dialecticii. *Democrit* (460—370 î.e.n.), cel mai mare filosof materialist grec, a afirmat că tot ce există este compus din părți materiale indivizibile, din *atomi* (*atomos* — ceea ce nu se poate tăia), care nu se distrug niciodată.

Dacă primii filosofi materialiști erau preocupați de natura lumii, *sofiștii*, filosofii din sec. al V-lea î.e.n., au făcut primii pași în interpretarea fenomenelor sociale. Un adversar al sofiștilor, *Socrate* (469—399 î.e.n.), a avut preocupări în domeniul devenirii umane și al gnoseologiei. Continuatorul filosofiei sale, *Platon* (427—347 î.e.n.), afirma că lumea în care trăim nu este o lume reală, ci constituie o reflectare ștearsă și palidă a lumii ideilor, care este primordială și nu are caracter material. Discipolul său, *Aristotel* (384—322 î.e.n.), cel mai mare gînditor al antichității, a respins teoria ideilor, a maestrului său, și a sistematizat și sintetizat cunoștințele acumulate pînă la el. El a elaborat

știința gîndirii, **a logicii.** Un curent important al filosofiei greco-romane a fost *stoicismul*, care propovăduia că fericirea constă în lipsa de pasiuni.

Oratoria. Democrația greacă, în special cea atenian㠄, a creat condiții pentru dezvoltarea oratoriei. Ea a ajuns la apogeu în perioada crizei orașelor, în secolul al IV-lea î.e.n. Cel mai mare reprezentant a fost *Demostene*, care, în discursurile sale împotriva regelui Filip al II-lea *(Filipicele)*, a ridicat oratoria la un nivel necunoscut pînă atunci.

În perioada de criză a republicii romane oratoria a luat un nou avînt. Cel mai mare reprezentant al oratoriei romane a fost *Marcus Tullius Cicero* (106—43 î.e.n.). Discursurile sale, dintre care cele mai cunoscute sînt cele rostite împotriva lui Catilina *(Catilinarele)*, constituie și importante izvoare istorice. El a scris și numeroase lucrări despre oratorie.

Religia. Religia cuprindea, pe de o parte, convingeri eronate despre interdependența lucrurilor și fenomenelor, izvorîte din nivelul scăzut al cunoștințelor, pe de altă parte, anumite acțiuni prin care omul credea că poate influența și dirija fenomenele din natură.

În lumea antică religia avea un caracter *politeist*. Grecii și romanii s-au închinat multor zei, pe care îi reprezentau ca oameni puternici și nemuritori (Zeus-Jupiter, părintele zeilor și oamenilor, Ares-Marte, zeul războiului etc.).

În Orient, la poporul evreu, a apărut *monoteismul*, credință într-un singur zeu; la perși, indieni și chinezi religia a avut un caracter *filosofic-moral*. Perșii, de pildă, presupuneau că există o continuă luptă între două forțe, a binelui și a răului, concepută ca o luptă între divinități. În India, *budismul* reprezenta rezistența pasivă față de sistemul castelor, propovăduit de religia *brahmană*. În China, pe lîngă concepțiile tradiționale, legate de cultul naturii, cultul strămoșilor, s-au format două curente filosofice religioase: *confucianismul* și *daoismul*, ambele fiind inițial pătrunse de idei progresiste, dar transformate cu timpul într-o serie de învățături religioase.

Creștinismul s-a inspirat din trei surse diferite: din *stoicism*, care propovăduia resemnarea în fața destinului, din așa-numitele *religii mistice*, care puneau accent pe viața de apoi, și din *monoteismul iudaic*, care propaga venirea unui *Messia* pentru salvarea poporului. Apariția lui a fost consemnată în scris începînd cu a doua jumătate a sec. I e.n. Atunci s-a închegat a doua parte a Bibliei, numită *Noul Testament*. Cărțile din această colecție afirmă că întemeietorul creștinismului ar fi fost *Iisus*, considerat Messia sau, în limba greacă, *Hristos*. În relatările lor sînt atîtea elemente miraculoase, încît acestea nu oglindesc realitatea istorică, ci mai degrabă un mit creat după apariția creștinismului. Treptat, clasa dominantă a văzut în noua religie un sprijin în exploatarea și asuprirea maselor, în asigurarea situației sale privilegiate, deoarece ea propovăduia o supunere totală față de stat și autorități. De aceea, în anul 313, împăratul Constantin cel Mare a recunoscut creștinismul ca religie de stat.

Arta. Arta popoarelor antice servea unor scopuri utilitare şi religioase; se construiau temple, morminte, palate regale şi clădiri publice: forumuri, stadioane, biblioteci etc.

În Orient arhitectura se caracteriza prin monumentalitatea şi prin grandoarea dimensiunilor.

În Egipt, cele mai remarcabile monumente arhitectonice au fost *piramidele, mormintele de peşteră* şi *templele,* toate caracterizate prin grandoarea dimensiunilor. Sînt renumite templele de la *Luxor* şi *Karnak* construite de faraonul Ramses al II-lea.

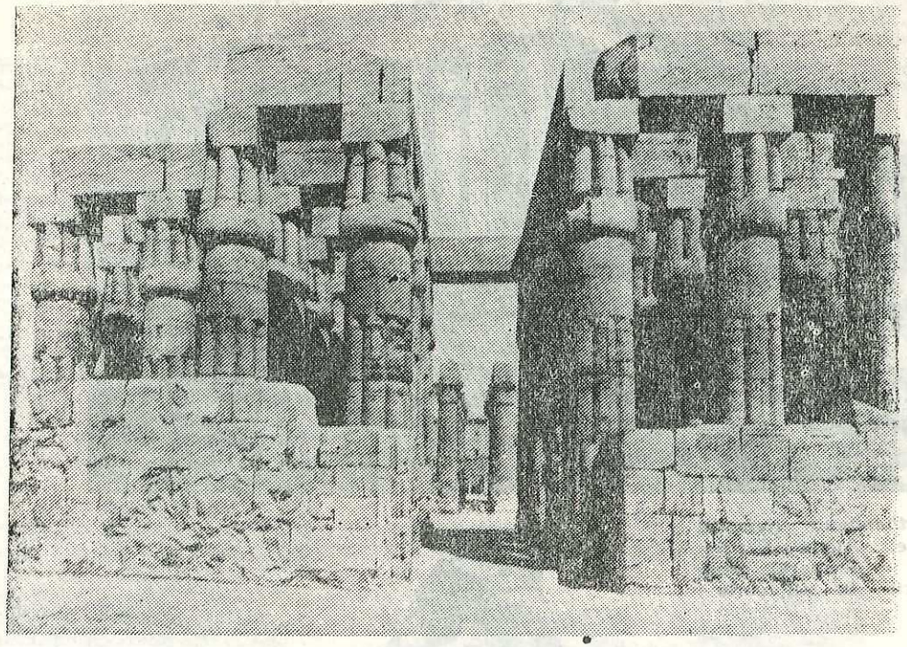
În Mesopotamia erau caracteristice templele cu şapte etaje, *zigguratele,* precum şi palatele construite din cărămizi smălţuite şi bogat decorate. În India creaţiile cele mai importante erau *templele* de peşteră, cele cioplite în stînci şi templele în formă de piramidă, iar în China templele numite *pagode,* cu multe etaje şi cu acoperişul îndoit în sus la colţuri.

La greci, templele au fost construite mai întîi din lemn, apoi din piatră şi marmură în stilurile *doric, ionic* şi *corintic.* La Atena, cele mai frumoase temple şi statui au fost ridicate pe *Acropole,* în timpul lui Pericle, între acestea remarcabile fiind *Parthenonul* în stil doric şi *Erechteionul* în stil ionic. În perioada elenistică, edificiile construite în stil ionic, iar apoi corintic, erau grandioase şi elegante (Muzeul din Alexandria, Templul Artemisei din Efes, Mausoleul din Halicarnas etc.).

Arhitectura ocupa primul loc şi în arta romană. Romanii au introdus două inovaţii în arhitectură: *bolta* şi *cupola.* Cei mai mulţi împăraţi romani s-au preocupat de construirea unor foruri, arcuri de triumf, temple, băi, teatre, amfiteatre, columne. Între cele mai frumoase edificii amintim *Panteonul,* un templu dedicat tuturor zeilor, şi *Altarul Păcii,* decorat cu minunate basoreliefuri, *Colosseum,* un grandios edificiu, menit a fi loc de spectacole, *forul lui Traian,* cu impunătoarea *columnă* reprezentînd scene din cele două războaie cu dacii, *podul peste Dunăre,* la Drobeta, *Tropaeum Traiani* — monument triumfal, în Dobrogea.

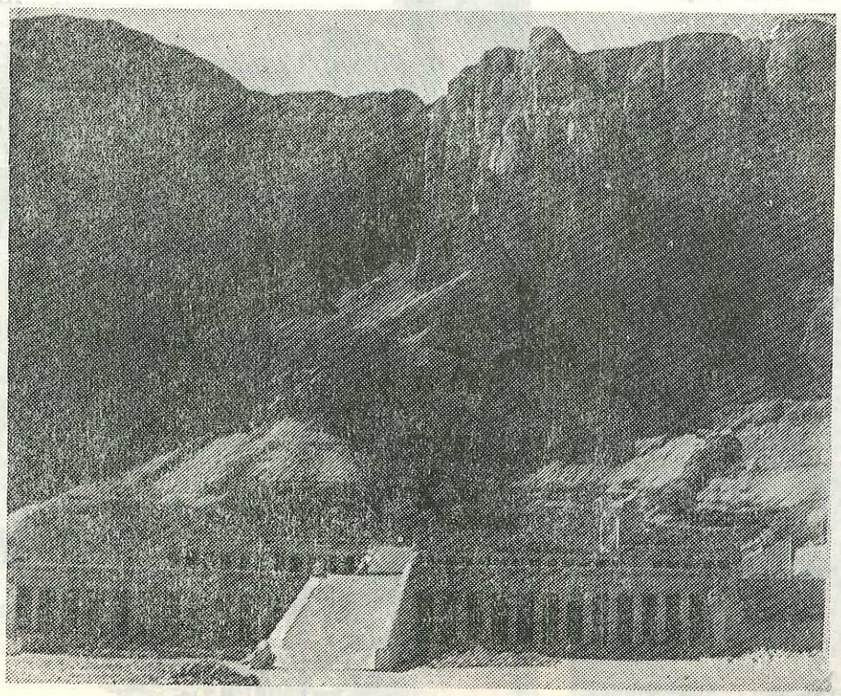
Sculptura, pictura, mozaicul se legau organic de arhitectură, avînd funcţii decorative. Sculptura egipteană, caracterizată prin exactitate geometrică, reprezintă figura faraonilor idealizaţi şi solemni, iar a oamenilor simpli, într-o formă realistă (de pildă, statui de scribi). Sculptorii mesopotamieni dădeau o mare expresivitate feţei, dar neglijau proporţiile corpului uman. Ei erau mari meşteri în executarea basoreliefurilor, care înfăţişau scene de vînătoare şi de război *(Stela leilor).*

Cei mai renumiţi sculptori la greci în perioada clasică erau *Myron (Beoţia), Phidias* (Atena) şi *Policlet* (Argos). Myron reprezintă corpul uman în mişcare (ca de pildă *Discobolul*); Phidias a creat sculpturi de mare valoare artistică, cum a fost *Athena Parthenos* de pe Acropole şi *Zeus din Olimpia,* considerată una dintre cele şapte minuni ale antichităţii. Policlet prezenta forţa fizică şi morală a omului *(Doriforul* = purtătorul de lance*).*

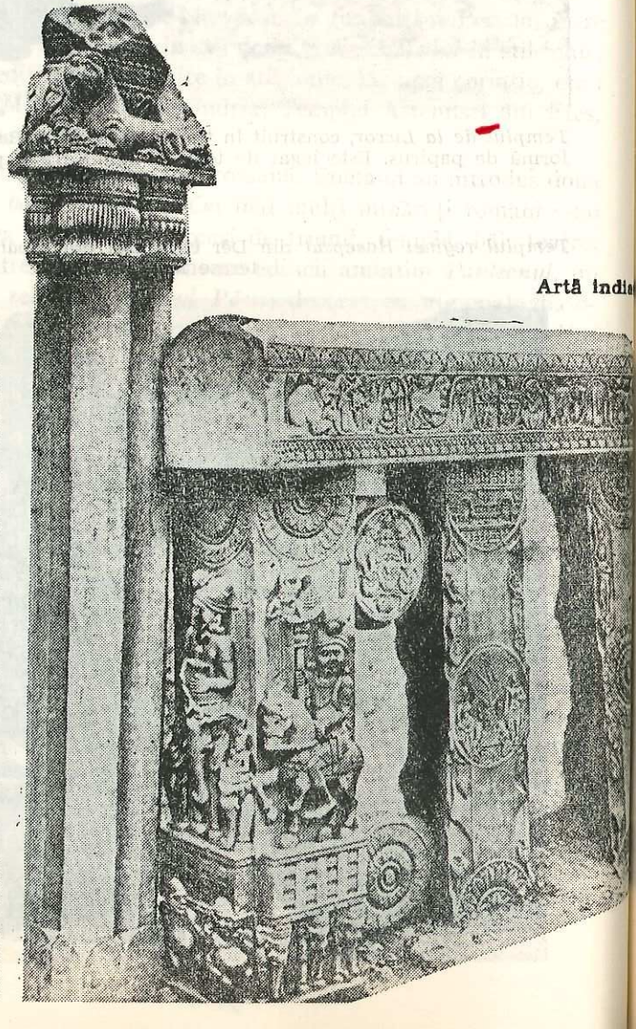
Templul de la Luxor, construit în timpul faraonului Ramses al II-lea. Coloanele au formă de papirus. Este legat de templul din Karnak printr-o lungă alee străjuită de sfincşi

Templul reginei Hacepsut din Dêr el-Báhari era *săpat în stîncă* sub forma a trei terase legate între ele

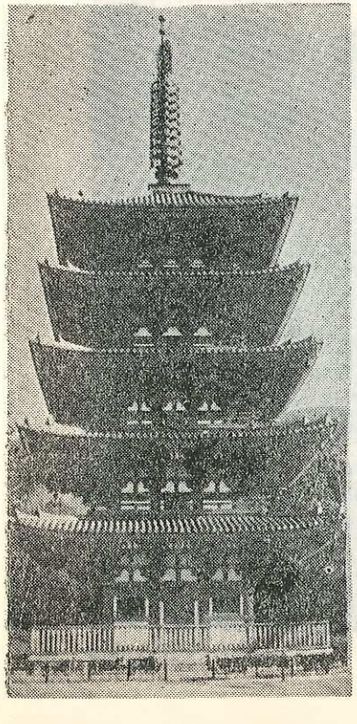

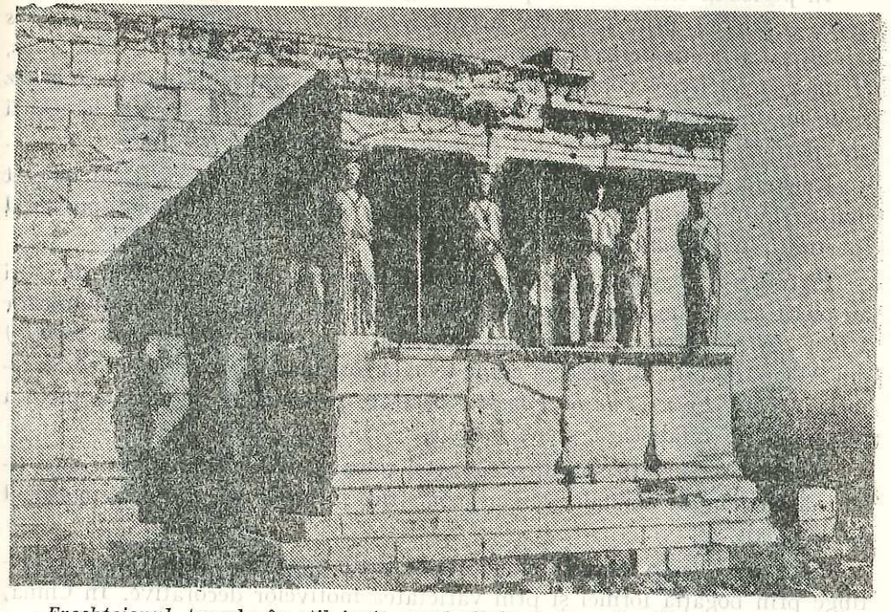
Parthenonul **(templul zeiței Atena Parthenos = fecioara), construit în stil dorie**

Artă indi

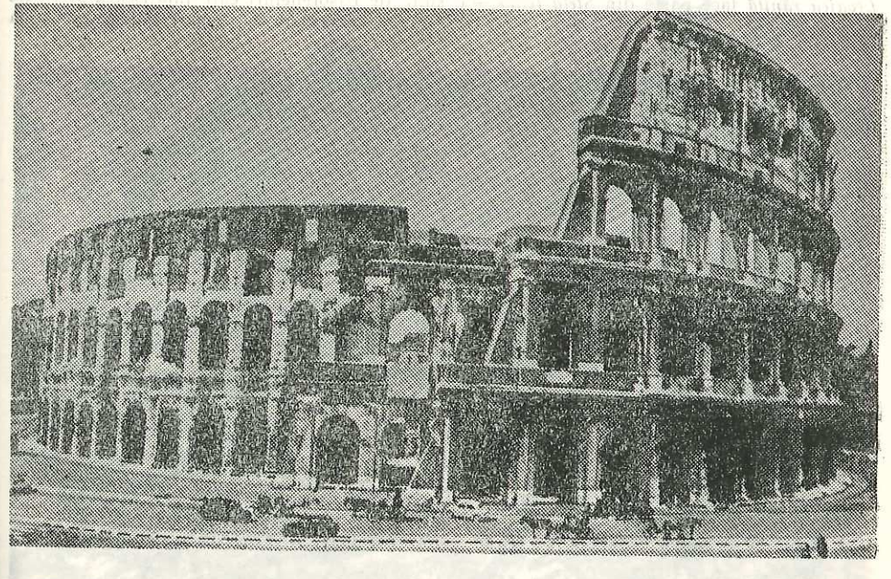
Pagodă cu cinci etaje

Erechteionul, templu în stil ionic construit în a doua jumătate a sec. al V-lea

Colosseum, amfiteatru monumental destinat spectacolelor

În perioada elenistică sculptura atinge cele mai înalte culmi. S-au creat opere — celebre prin execuția artistică, realism și frumusețe. *Praxiteles* a înfățișat armonia perfectă și frumusețea corpului uman *(Afrodita* din Cnidos, *Hermes* cu Dionysos copil), iar *Lysip* a creat arta portretului (bustul de bronz și de marmură al lui *Alexandru Macedon*). Dintre celelalte creații de seamă ale epocii elenistice amintim pe *Venus din Milo, Laocoon și fiii săi, Gal murind.*

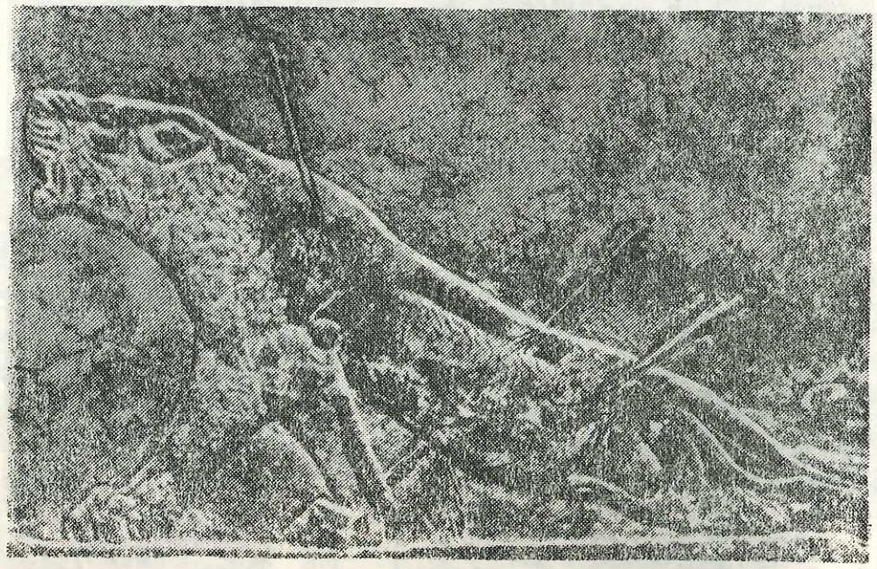
Romanii, fiind admiratori și imitatori ai sculpturii grecești, au copiat multe statui ale acestora. Ei au cultivat cu originalitate numai portretul (portretul lui *Caesar*, al lui *Cicero* etc.).

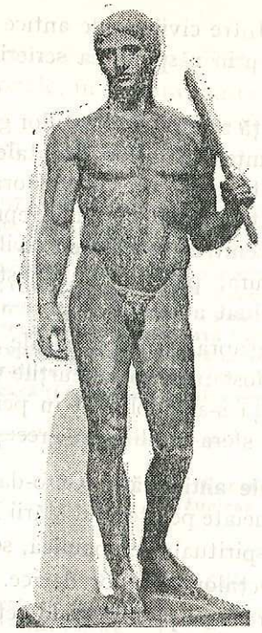
Pictura s-a dezvoltat paralel cu sculptura, dar creațiile marilor meșteri au pierit și le cunoaștem doar din descrieri antice. Un mare pictor al grecilor a fost *Polignot* (sec. al V-lea î.e.n.), autorul *Porticului pestriț (Stoa poikilé)* din Atena, decorat cu fresce a căror temă a fost luată din mitologia și din istoria Atenei. *Frescele de la Pompei*, păstrate pînă astăzi, reprezintă pictura romană. Ele înfățișează scene mitologice, flori și păsări.

Mozaicurile, creații specifice ale artei romane, redau în diferite culori figuri de oameni, de animale, desene geometrice și florale, ca, de pildă, mozaicul de la *Tomis*.

Ceramica avea o mare însemnătate la toate popoarele antice și ea se distinge prin bogăția formei și prin varietatea motivelor decorative. În China, ceramica a dus la producerea porțelanului. La greci, printre creațiile artistice, de o rară frumusețe era ceramica pictată, iar la romani așa-numita *terra sigillata*.

Leoaica rănită face parte din *Stela leilor* — o suită de basoreliefuri care înfățișează scene de vînătoare de o mare valoare artistică

Doriforul (Purătorul de lance), operă a lui *Policlet*

Afrodita din Cnidos, operă a lui *Praxiteles*

Hermes*, operă a lui *Lysip

Venus din Milo

Influențele reciproce între civilizațiile antice. Între civilizațiile antice există legături permanente, care sînt concretizate prin răspîndirea scrierii, influența literaturii și artei.

Civilizația orientală a exercitat o mare influență asupra civilizațiilor greacă și romană. Cultura greacă s-a format în ambianța culturilor orientale. Înrîurirea civilizației mesopotamiene era exercitată prin intermediul orașelor grecești de pe litoralul Asiei Mici. În prima jumătate a mileniului I, reprezentanții cei mai de seamă ai orașelor grecești au venit în contact cu civilizația egipteană, influențînd apoi arhitectura, sculptura, pictura și cunoștințele științifice grecești. De la fenicieni, grecii au preluat alfabetul.

La rîndul lor, grecii au exercitat o influență asupra țărilor orientale. Mulți reprezentanți de seamă ai culturii grecești au fost invitați la curțile regale persane din Susa și Persepolis. Această influență s-a amplificat în perioada elenistică, perioadă în care și India a ajuns în sfera civilizației grecești.

Civilizația geto-dacilor și marile civilizații ale antichității. Geto-dacii au intrat în relații directe cu coloniile grecești, întemeiate pe litoralul Mării Negre. Influența lumii grecești s-a manifestat în viața spirituală, economică, socială, în circulația monetară și în tehnologia construcțiilor cetăților dacice. Geto-dacii au preluat și scrisul mai întîi de la greci. Grecii au preluat de la geto-daci unele credințe religioase și cunoștințe de medicină populară.

Laocoon și fiii săi, capodoperă a sculpturii elenistice exprimînd mișcare, durere și disperare

Contactele cu romanii încep în sec. al II-lea î.e.n., manifestîndu-se în relații comerciale, în cultura materială și în circulația monetară. Victoria romanilor în Dacia a deschis o perioadă de lungă conviețuire, în care s-a accentuat împletirea civilizației dace cu cea romană.

MOȘTENIREA CULTURALĂ A ANTICHITĂȚII. **Contopind tradițiile populare grecești cu influențele civilizațiilor orientale, poporul grec a creat cea mai înaltă civilizație din antichitate, cu un conținut profund și o formă desăvîrșită. Romanii au preluat tot ce au creat grecii și popoarele orientale în perioada elenistică, dezvoltînd mai departe și transmițînd acest prețios tezaur popoarelor Europei moderne.**

Limba latină a devenit, pentru un timp îndelungat, limba literaturii, a științei europene, formînd totodată baza limbilor romanice sau neolatine.

Dreptul roman a servit ca bază a sistemelor juridice medievale și chiar moderne, iar literatura romană a fost veacuri de-a rîndul educatoarea și modelul autorilor europeni, arta greacă și romană a servit drept sursă de inspirație arhitecturii și sculpturii europene.

Contribuția popoarelor antice la făurirea tezaurului culturii universale

Aspecte ale dezvoltării culturii antice
- — Care sînt principalele realizări în domeniul literaturii?
- — Ce rol a avut teatrul în societatea greacă și romană?
- — Ce ramuri ale științei s-au dezvoltat în antichitate?
- — Care au fost principalele concepții în filosofie?

Arta antichității
- — Care sînt cele mai importante monumente ale lumii antice?
- — Cum sînt reprezentate sculptura, pictura, mozaicul în arta antichității?

Însemnătatea culturii antice
- — Cum s-au influențat reciproc civilizațiile antice?
- — Ce datorează lumea greco-romană Orientului antic în domeniul artei?
- — În ce constă moștenirea culturală a antichității?

Comparați cultura Orientului antic, cu a Greciei și a Romei antice. Arătați caracteristicile fiecăreia.

8. DESTRĂMAREA ORÎNDUIRII SCLAVAGISTE

Secolele III—V marchează într-o mare parte a lumii antice declinul societății sclavagiste, înlocuirea treptată a relațiilor sclavagiste cu cele feudale, trecerea la un nou mod de producție. Această trecere s-a făcut în zone geografice, politice mai mari sau mai mici, în condițiile crizei sistemului sclavagist care se manifestă în viața politică, economică și socială, prin intensificarea luptei maselor exploatate și atacurile popoarelor migratoare.

Criza sistemului sclavagist roman și formele ei de manifestare. În sec. III—V, în Imperiul Roman se manifesta criza politică prin decăderea autorității imperiale, a aparatului administrativ și a potențialului militar. Încercările unor împărați de a redresa situația nu au dat rezultate.

Împăratul *Dioclețian* (284—305) a introdus o nouă formă de guvernămînt — *dominatul* — prin care se întăreau atributele puterii centrale, se introduce ceremonialul despoților orientali, împăratul se intitula *dominus et deus* (domn, monarh absolut și zeu); rolul politic al senatului scade, iar magistraturile rămîn titluri onorifice.

Pentru a asigura conducerea imperiului și succesiunea la tron, Dioclețian a creat *tetrarhia* (guvernarea în patru). Cu toate acestea luptele pentru putere au continuat și după moartea sa. Pentru apărarea granițelor și menținerea ordinii interne s-a făcut o nouă împărțire administrativă și o reformă militară. Se introduce o fiscalitate excesivă, fiecare persoană majoră fiind obligată să plătească o dare și fiecare proprietar un impozit raportat la calitatea și cantitatea pămîntului. Pentru combaterea speculei s-au introdus prețuri maximale.

Reformele lui Dioclețian au fost continuate de *Constantin cel Mare* (306—337). Acesta a despărțit puterea civilă de cea militară, a înființat noi funcții înalte ocupate de *comites* (însoțitori). Senatul, ca organ politic, a

Coloni plătind arenda în bani (basorelief)

fost desființat. Sub raport social Constantin i-a legat pe coloni de glie, pe meșteșugari de meserie, iar pe orășeni de orașul lor natal, măsuri care de fapt au dus la întărirea procesului de feudalizare. Pe plan religios, prin edictul de toleranță de la Milano (313), a consolidat creștinismul ca religie de stat. Constantin a construit o nouă capitală pe locul coloniei grecești Bizantion (330), denumită apoi *Constantinopol* (orașul lui Constantin).

După moartea lui Constantin, atacurile și invaziile popoarelor migratoare s-au intensificat și o mare parte a teritoriilor romane a fost ocupată de migratori. Se căuta din nou salvarea imperiului prin măsuri politice. În anul 395, împăratul *Teodosius I* împarte imperiul între fiii săi. Orientul, cu capitala la Constantinopol, îi revine lui *Arcadius*, iar Apusul, cu capitala la Roma, lui *Honorius*.

Începînd de la această dată, imperiul își pierde unitatea; *Imperiul de Răsărit* intră într-o nouă fază de dezvoltare deosebită sub raport economic, social, politic și cultural, care va duce la formarea Imperiului Bizantin.

După moartea lui Honorius, în Imperiul Roman de Apus s-au perindat la tron mai mulți împărați, puterea de stat a fost exercitată de comandanți de armată, în general de origine germană, iar în armată sînt angajați tot mai mulți mercenari germani.

Criza politică a contribuit la adîncirea crizei social-economice ale cărei semne apăruseră încă din sec. II e.n.

În Imperiul Roman de Apus orașele și viața urbană încep să decadă; comerțul stagnează, atelierele meșteșugărești produc tot mai puțin și aproape

Tetrarhia (împărații Dioclețian și Maximianus în față, iar în spate cezarii Galerius și Constantinus)

dispar. Economia capătă tot mai mult *caracter rural*. Orașele, permanent amenințate de atacurile barbarilor se depopulează, își pierd caracterul comercial și meșteșugăresc. În timp ce orașele decad, marea proprietate funciară ia proporții nemaiîntîlnite. Marii proprietari acaparau pămînturile celor săraciți sau îndatorați și se retrăgeau pe latifundii, care încep să fie înconjurate cu ziduri și întăriturl. Pe aceste proprietăți atelierele meșteșugărești produceau tot ce era necesar consumului intern (unelte agricole, arme, veșminte, podoabe etc.), devenind unități economice închise. Astfel se face trecerea de la *economia de schimb* la *economia naturală*. Criza se manifestă și în domeniul financiar. Lipsa monedei fiind tot mai acută, împărații stabiliseră prin lege ca dările și retribuția funcționarilor să fie plătite în natură.

Criza se caracterizează prin nerentabilitatea muncii sclavilor, care, din cauza condițiilor mizere de viață, nu erau interesați în îmbunătățirea metodelor de muncă și perfecționarea tehnicii. Munca cu sclavi fusese productivă atîta vreme cît ei puteau fi cu ușurință achiziționați. Numărul lor scăzînd, producția sclavagistă stagna. De aceea, mulți dintre ei sînt transformați în *coloni (servi cassati)*. Sistemul de muncă cu coloni se răspîndește atît pe domeniile imperiale și ale bisericii cît și pe cele ale marilor proprietari. Numărul lor crește și prin așezarea unor barbari pe proprietăți în calitate de coloni. Cu timpul, îndatorîndu-se la proprietari, devin sclavi permanenți ai pămîntului *(servi terrae)* și sînt legați de glie *(glebae adscripti)*.

Marii proprietari obțin din partea conducerii de stat anumite drepturi și privilegii, devenind aproape independenți. Folosind din ce în ce mai mult în locul sclavilor pe coloni și pe țăranii liberi, acești latifundiari vor forma treptat o clasă socială nouă deosebită de a proprietarilor de sclavi.

În același timp în Imperiul Roman de Răsărit și în nordul Africii economia era în plin avînt. Continuau să se mențină orașe mari cu o intensă viață meșteșugărească și comercială. Marile latifundii și munca cu sclavi nu înlocuiseră complet munca producătorilor liberi (comunitățile sătești libere și mica proprietate țărănească), iar răspîndirea muncii colonilor (proveniți în mare parte dintre migratori) a dus la creșterea productivității muncii în agricultură. Economia înfloritoare a permis împăraților să dispună de mijloacele necesare în natură și bani pentru întreținerea armatei și a aparatului administrativ cu care puteau menține ordinea internă și apăra hotarele.

Apariția germenilor orînduirii feudale. Reformele înfăptuite de împărații romani nu au putut opri procesul de destrămare a orînduirii sclavagiste și trecerea spre o nouă *orînduire*, cea *feudală*. Acest proces se caracterizează prin răspîndirea colonatului, formarea unor domenii mari care produceau toate cele necesare traiului, reîntoarcerea la economia naturală, plata dărilor și a retribuțiilor în natură, începutul formării unei noi clase dominante. El a fost accelerat și prin apariția unor noi relații între țăranii liberi și marii proprietari funciari, relații cunoscute sub denumirea de *patronat*. Toți cei apăsați de

Războinic vizigot

funcționari, de autoritățile orășenești sau de marii proprietari funciari se puneau sub ocrotirea unor oameni puternici, considerați *patroni*. Ei cedau pămîntul pe care-l aveau, dar continuau să-l lucreze, plătind toate obligațiile și prestînd toate serviciile stabilite de patron. Astfel ei scăpau de vexațiile funcționarilor. Cu timpul însă, patronii i-au transformat și pe acești țărani în coloni, accelerînd astfel procesul de dispariție a țărănimii libere.

Procesul de destrămare a relațiilor sclavagiste se desfășura în condițiile unei *ascuțite lupte de clasă*, manifestată sub cele mai variate forme: *mișcarea latronilor* (tilharilor) care, organizați în cete, atacau pe bogați, *răscoalele colonilor* la care participau sclavii și țăranii liberi (Sicilia, Africa, Galia), *fuga colonilor de pe latifundii* și stabilirea lor în teritoriile ocupate de migratori pe care îi ajutau în atacurile lor. Toate aceste forme ale luptei de clasă au slăbit puterea statului roman în fața atacurilor migratorilor.

Principalele popoare migratoare care au atacat Imperiul Roman în sec. III—V au fost *goții, hunii, vandalii*. *Provinciile dunărene* și *cele de la Rin*, apoi *Galia, Hispania, Britania, Africa* și chiar *Italia* au fost cucerite rînd pe rînd de acești migratori.

În anul 476 ajunsese împărat în Imperiul Roman de Apus *Romulus Augustulus*, un copil de 13 ani. Comandantul unor mercenari de neam germanic,

Odoacru (Odovacar) l-a detronat și s-a proclamat rege al Romei, iar însemnele puterii imperiale le-a trimis la Constantinopol. Cu căderea Romei se sfîrșește istoria Imperiului Roman de Apus.

O dată cu Imperiul Roman de Apus s-a prăbușit și orînduirea sclavagistă.

*

În sec. III—V lumea antică se caracteriza prin coexistența relațiilor gentilice, sclavagiste și feudale. Majoritatea popoarelor migratoare n-au depășit însă faza de dezvoltare a democrației militare; prin urmare, la ele relațiile gentilice erau încă dominante. Dar nici relațiile sclavagiste n-au dispărut de pe o zi pe alta. În fostele orașe romane, în special în Africa de nord, aceste relații au continuat să existe. Pe teritoriul fostului Imperiu Roman de Apus procesul de feudalizare a accelerat lichidarea atît a relațiilor gentilice, cît și a celor sclavagiste. În Imperiul de Răsărit, relațiile sclavagiste mai dăinuiau și în sec. al VI-lea; aici feudalizarea societății va fi accelerată de procesul dezvoltării sale interne ca și de așezarea în cadrul acestui imperiu a unor popoare migratoare, ca, de pildă, *slavii*. Coexistența relațiilor de producție gentilice, sclavagiste și feudale era prezentă atît în Podișul Iranian, cît și în India și China.

Analizînd situația pe un plan mai vast, putem constata că popoarele care locuiau spre nord și spre sud de hotarele lumii antice ca germanii, avarii, slavii, diferite triburi turcești, coreenii, japonezii, apoi popoarele din Indochina, Arabia, Africa, America și Australia se aflau în diferite faze ale comunei primitive; chiar dacă la unele dintre ele pot fi recunoscute anumite trăsături caracteristice sclavagismului incipient, totuși, dezvoltarea lor economică și socială se va îndrepta direct spre feudalism, sărind peste relațiile de producție sclavagiste.

Destrămarea orînduirii sclavagiste

Criza societății sclavagiste romane
- Cum se manifestă criza pe plan politic?
- Prin ce mijloace s-a încercat redresarea imperiului în timpul lui Dioclețian?
- Ce măsuri a luat Constantin cel Mare?
- Cum s-a manifestat criza în viața economică și socială a imperiului?
- Ce rol a avut colonatul în procesul destrămării relațiilor sclavagiste?

Marea migrație a popoarelor
- Care sînt popoarele migratoare care au pătruns pe teritoriul Imperiului Roman în sec. III—V?
- Ce reprezintă căderea Imperiului Roman de Apus în istoria antică?

Analizați caracteristicile crizei societății sclavagiste romane și arătați de ce era o criză a sistemului sclavagist?

ORÎNDUIREA FEUDALĂ

Istoria societății omenești apare ca o succesiune a orînduirilor social-economice, fiecare cu trăsăturile sale fundamentale și specifice, determinate de modurile de producție, de regimul social-politic, economic și cultural.

Evoluția omenirii de la o orînduire la alta constituie un proces legic, care imprimă istoriei cursul ei ascendent.

Cunoașterea primelor două epoci — străveche și veche, a orînduirilor ce le corespund — comuna primitivă și sclavagismul — permite înțelegerea mai profundă a epocii medievale, a orînduirii feudale ca o nouă treaptă în dezvoltarea societății omenești.

Termenul de ev mediu, epocă medie, mijlocie, a fost folosit de umaniști pentru a sublinia, din punct de vedere cronologic, perioada cuprinsă între antichitate și Renaștere. Feudalism, orînduirea feudală reprezintă regimul social-politic și economic corespunzător evului mediu. *Feudul* desemnează proprietatea funciară, condiționată, pe care un feudal *(vasal)* o deține de la rege *(suveran* și *suzeran,* adică conducător al statului și senior absolut) sau de la un alt feudal *(senior)*. Feudul era solda vasalului și a constituit baza relațiilor dintre vasal și senior.

Formarea și dezvoltarea orînduirii feudale a fost un proces îndelungat și lent, care a durat cîteva sute de ani.

Periodizarea orînduirii feudale. Orînduirea feudală cunoaște trei etape de dezvoltare:

— *Feudalismul timpuriu* (sec. al III-lea în China, sec. al V-lea, în Europa apuseană, sec. al VII-lea în Europa răsăriteană, sec. al XI-lea în Europa apuseană, sec. XIII—XIV în Europa răsăriteană), caracterizat prin:
- predominarea economiei naturale închise;
- slaba dezvoltare a forțelor de producție;
- decăderea orașelor și a comerțului;
- relații feudale în curs de formare;
- existența unor pături numeroase de țărani liberi;
- formarea de noi popoare și state.

— *Feudalismul dezvoltat* (sec. al XII-lea în Europa apuseană, sec. al XIV-lea în Europa răsăriteană, — sec. al XV-lea în Europa apuseană, prima jumătate a sec. al XVIII-lea în Europa răsăriteană), ce se caracterizează prin:
- dezvoltarea forțelor de producție;

— trecerea de la economia naturală la economia de schimb;
— consolidarea marilor domenii feudale — pămîntul este stăpînit aproape în întregime de feudali;
— dezvoltarea oraşelor, care devin centre meşteşugăreşti, comerciale, politico-administrative şi culturale;
— încheierea procesului de formare a relaţiilor feudale; ţăranii liberi sînt transformaţi în majoritate în ţărani dependenţi; se desăvîrşeşte sistemul ierarhiei feudale;
— lupta pentru libertate socială cuprinde o gamă largă de forme, culminînd cu răscoala;
— apariţia statelor centralizate.
— *Destrămarea feudalismului* (sec. al XVI-lea în Europa apuseană, a doua jumătate a sec. al XVIII-lea în Europa răsăriteană), caracterizată prin:
— dezvoltarea mai accentuată a forţelor de producţie, ceea ce duce la destrămarea relaţiilor feudale şi la formarea unor relaţii noi de producţie, capitaliste;
— apariţia unor noi clase sociale: burghezia şi proletariatul;
— apariţia şi dezvoltarea unei noi ideologii, a unei noi culturi — Renaşterea;
— o puternică mişcare împotriva bisericii catolice — Reforma;
— organizarea statelor absolutiste;
— afirmarea burgheziei ca o clasă purtătoare a progresului.

Decalajul în ceea ce priveşte evoluţia societăţii între cele două mari zone europene se datoreşte faptului că în Europa apuseană, prin încetarea marilor migraţii de populaţie, societatea se poate organiza mai bine şi mai devreme, în timp ce în Europa răsăriteană, continuînd valurile de populaţii migratoare, societatea a suferit piedici şi greutăţi mari în aşezarea şi organizarea ei în noile structuri feudale.

9. GENEZA SOCIETĂŢII FEUDALE

Feudalismul — o nouă treaptă în dezvoltarea societăţii omeneşti. Feudalismul reprezintă orînduirea social-economică şi politică, în cadrul căreia locul determinant îl ocupă relaţiile de producţie, generate de un anumit nivel scăzut al forţelor de producţie, care, la rîndul lor, determină o anumită suprastructură (organizarea politică şi gradul de cultură). La baza relaţiilor de producţie au stat proprietatea feudală asupra pămîntului şi raporturile care s-au stabilit între diferitele clase şi pături sociale faţă de această proprietate. Feudalismul a creat condiţii mai bune pentru dezvoltarea forţelor de producţie. Ţăranii, chiar şi în condiţiile de dependenţă faţă de feudali, se bucurau de mai multe drepturi şi de mai multă libertate. Faţă de sclav, ţăranul avea drept de posesiune asupra gospodăriei sale şi de proprietate asupra bunurilor mişcătoare, datorînd stăpînului renta feudală. După ce achita obligaţiile faţă de feudal, ţăranul putea să dispună cum dorea de produsele rămase. În această epocă istorică se produc progrese în tehnică, prin punerea în aplicare a unor invenţii şi descoperiri ştiinţifice.

Se constituie noi popoare, apar noi state, se pun bazele statelor centralizate, se conturează caracteristicile naţiunilor (forme superioare de comunitate umană). Apare necesitatea stabilirii de noi contacte cu alte popoare, se dezvoltă comerţul, se deschid noi porţi spre cunoaşterea altor continente şi civilizaţii. Gîndirea umană se desprinde tot mai mult de îngrădirile impuse de biserică. În cadrul feudalismului se creează elementele noii orînduiri, capitaliste, şi o cultură strălucită, care oglindeşte concepţiile şi aspiraţiile burgheziei.

Căile de formare a orînduirii feudale. Trecerea la orînduirea feudală s-a făcut pe două căi: prin sinteza elementelor orînduirii comunei primitive cu cele ale orînduirii sclavagiste în destrămare şi prin trecerea directă, de la comuna primitivă la feudalism.

Cele două căi de trecere prezintă şi situaţii deosebite, legate de condiţiile specifice ale unui teritoriu. În Imperiul Bizantin, India, China, o perioadă îndelungată au coexistat relaţiile de producţie ale celor două orînduiri, sclavagistă şi feudală, preponderenţa avînd-o prima. La germani, slavi, mongoli, turci etc., trecerea la feudalism s-a făcut direct de la orînduirea comunei primitive.

În cazul ţării noastre, valurile succesive ale populaţiilor migratoare nu au dislocat pe autohtonii români şi nici nu au modificat organizarea social-politică. Obştea sătească, ce datează din vremea dacilor şi a stăpînirii romane, s-a menţinut şi în feudalism, în sînul ei formîndu-se şi dezvoltîndu-se elementele noii orînduiri — „mai marii pămîntului" şi ţăranii, ultimii constrînşi la diverse obligaţii faţă de primii.

Geneza societăţii feudale a constat în procesul de formare a *proprietăţii funciare feudale*, care se realizează fie prin transformarea latifundiilor în do-

menii, prin aservirea pămînturilor libere (ale obștilor sătești libere sau ale țăranilor liberi), fie prin luarea în stăpînire a pămînturilor de către migratori.

În raport cu forma de proprietate dominantă se constituie cele două clase fundamentale: feudalii (laici și clerici) și țăranii dependenți.

Feudalii s-au constituit prin unirea aristocrației popoarelor migratoare cu cea băștinașă. Colonii, țăranii liberi băștinași, țăranii din obștile sătești care se destramă și țăranii barbari se constituie în pătura țăranilor liberi. Unii dintre ei dobîndesc o situație economică mai bună și pătrund în rîndurile proprietarilor funciari.

Țărănimea dependentă s-a constituit din sclavii eliberați și care aveau în folosință o bucată de pămînt (coloni), din țăranii fără pămînt și prin deposedarea de pămînt și aservirea țăranilor liberi.

Trecerea societății omenești la feudalism în diferite etape. Trecerea la feudalism a variat în timp, de la o țară la alta, de la o zonă geografică la alta, de la un continent la altul.

Societatea feudală își are începuturile ei prin sec. al III-lea în unele societăți asiatice, în sec. al IV-lea—al VII-lea în anumite societăți europene. Ea durează pînă la mijlocul sec. al XVII-lea în apusul Europei, dar se menține pînă în sec. al XIX-lea în alte societăți europene și în alte zone geografice de pe glob. Asemenea decalaj s-a datorat condițiilor istorice concrete din una sau alta dintre societăți. În apusul Europei se produc marile migrații de populații, care încetează în sec. V—VI; țările din această zonă s-au putut organiza mai devreme, pe cînd în Europa de răsărit, continuarea năvălirilor pînă în sec. al XIII-lea a constituit o piedică importantă în organizarea și dezvoltarea societății. În America, Africa Centrală și de Sud, în Australia continuă să predomine relațiile gentilice și sclavia patriarhală, împletite cu forme incomplete de feudalism.

Apariția de noi popoare. Transformările de structură în viața social-economică sînt însoțite și de mari prefaceri cu caracter etno-demografic. Noi populații se așază alături de cele băștinașe, conviețuind și influențîndu-se reciproc în modul de viață, în instituțiile social-politice și economice, în limbă, cultură și componență etnică. La începutul feudalismului, în Europa a continuat migrația populațiilor. Ea a avut importante urmări etnice, politice și culturale, întrucît a contribuit la crearea de noi state pe ruinele lumii romane care se destramă.

Populațiile migratoare fac parte din două mari grupe:

— populațiile europene din afara granițelor Imperiului Roman: germanii și slavii;

— populațiile venite din Asia, de origine turco-mongolă, fino-ugrică etc. Acestea au migrat în mai multe valuri și în etape diferite.

G e r m a n i i. Așezați între Rin, cursul superior și mijlociu al Dunării și Vistula, în sudul Peninsulei Scandinave, triburile germane se aflau, în primele secole ale erei noastre, în orînduirea gentilică. În perioada marilor migrații,

ca urmare a destrămării relațiilor gentilice și stabilirii în Imperiul Roman, comunitatea gentilică se transformă în obște sătească sau marcă, în care proprietatea colectivă asupra pămîntului se păstrează, dar apare și posesiunea familială, prin atribuirea periodică a pămîntului.

Germanii se găseau în stadiul democrației militare. Treptat, rolul adunării poporului scade și conducătorul oastei își impune mai mult autoritatea, ajungînd să fie proclamat rege.

Triburile germane se împart în trei mari uniuni tribale: de răsărit, de apus și de nord. Din ramura răsăriteană cei mai însemnați au fost goții, burgunzii, vandalii și gepizii așezați între Oder și Vistula, iar din ramura nordică, alanii și suevii, care trăiau în sudul Peninsulei Scandinave. Din ramura apuseană, cei mai importanți erau francii și alamanii pe Rin, saxonii și anglii pe coasta Mării Baltice și a Mării Nordului.

Începînd cu sec. III—IV și, mai ales, în sec. al V-lea, triburile germane pătrund și se așază în Imperiul Roman: alamanii și francii în Galia, anglii și saxonii în Britania, vizigoții și ostrogoții în Dacia, Peninsula Balcanică și Pannonia, apoi în Italia, vandalii și alanii în Spania și nordul Africii.

Triburile germane au stat la baza formării poporului german și au contribuit la formarea altor popoare.

Pe teritoriul Imperiului Roman de Apus, datorită numărului mai mare și nivelului de civilizație superior, populația romană sau romanizată a asimilat populațiile germanice, formînd noi popoare romanice: francezi, italieni, spanioli, portughezi, chiar dacă unele dintre aceste popoare au împrumutat numele de la unele triburi germanice, cum sînt francezii.

Formarea poporului român și a limbii române. În aceste condiții se formează și poporul român, proces de lungă durată. El a început o dată cu colonizarea și romanizarea Daciei și Moesiei și a continuat și după retragerea aureliană din Dacia (271).

Elementele componente ale poporului român sînt dacii autohtoni și coloniștii romani, purtători ai culturii romane și ai limbii latine. Românii au trăit permanent în spațiul carpato-danubiano-pontic, organizați în obști sătești, care se vor transforma în romanii populare.

Limba română este o limbă romanică și prezintă numeroase asemănări cu celelalte limbi romanice. Din obștile sătești se vor constitui formațiuni politice cu caracter feudal timpuriu: cnezatele și voievodatele.

Populațiile migratoare care au trecut peste teritoriul Daciei au plecat mai departe — cele mai multe — iar altele au fost asimilate de români după încheierea procesului de etnogeneză.

În Britania procesul a luat un alt curs: triburile anglo-saxone au asimilat populațiile celte slab romanizate, dînd naștere poporului englez și limbii engleze.

S l a v i i. În sec. al VII-lea, slavii s-au așezat în număr mare pe teritoriul Imperiului Bizantin. Ei apar în izvoarele istorice sub numele de anți și sclavini;

trăiau în obști gentilice formate din familii mari, patriarhale, reunind în aceeași gospodărie mai multe generații.

Ca urmare a procesului intern de diferențiere social-economică, obștea gentilică se transformă în obște sătească *(zadruga)*, condusă de un sfat compus din bătrînii familiilor mari. Forma de organizare politică era democrația militară, avînd o evoluție asemănătoare cu cea a germanilor.

Prefacerile din rîndul obștilor gentilice, diferențierea social-economică și social-juridică a populației au determinat, ca și în cazul germanilor, o masivă migrare a triburilor slave.

Din teritoriile cuprinse între Marea Baltică, bazinul fluviilor Oder, Nipru și Volga superioară, triburile slave se revarsă în sec. al VI-lea—al IX-lea în diferite direcții, ajungînd în apus pînă la Elba și înspre sud pînă în Peninsula Balcanică.

Potrivit locului de așezare, slavii se împart în trei grupe principale: slavii răsăriteni, care au dat naștere popoarelor rus, ucrainean și bielorus; slavii apuseni, din care s-au format popoarele polon, ceh și slovac; slavii sudici, din care s-au format sîrbii, croații, slovenii și bulgarii.

Spre deosebire de cele petrecute în Peninsula Balcanică, unde populația romanică a fost slavizată și s-au format state slave, la nordul Dunării a avut loc un proces invers; românii, mai numeroși și mai avansați din punct de vedere social-economic, au asimilat populațiile slave.

Maghiarii. Nomazi de origine fino-ugrică, ungurii (maghiarii) s-au stabilit în Cîmpia Pannoniei, între Dunăre și Tisa (896).

Ei au făcut numeroase expediții de pradă în Peninsula Balcanică și în Europa apuseană. Atacau și jefuiau mereu Imperiul Romano-German, pînă cînd au suferit o grea înfrîngere la Lech (955), încetînd astfel incursiunile spre apus.

Trecerea lor la viața sedentară a provocat destrămarea relațiilor gentilice și formarea relațiilor feudale.

Arabii. Popor de neam semitic, arabii au constituit o importantă putere politică și militară în sec. al VII-lea în Peninsula Arabiei. Trăiau organizați în triburi conduse de șeici și se găseau pe diferite trepte de dezvoltare social-economică. Arabii au cucerit, rînd pe rînd, țări și popoare din Asia și Africa de Nord, iar în anul 711 au cucerit Spania, unde au organizat un stat arab, ce a ființat pînă în sec. al XVI-lea.

Mongolii. Între sec. VI—XII, pe teritoriul Mongoliei de astăzi locuiau mai multe triburi nomade, care vorbeau o limbă asemănătoare, dar purtau diferite denumiri: tătari, mongoli, merkiți, oirați etc. Numele de mongoli le-a fost dat după constituirea marelui stat condus de Ginghis-Han în sec. al XIII-lea. Mongolii erau organizați în clanuri constituite din familii cu gospodării, turme și corturi proprii. Mai multe clanuri formau un trib sau o hoardă, condusă de han.

Treptat, ca urmare a războaielor de pradă și a creșterii inegalității de avere, se produce trecerea de la relațiile tribale la cele feudale.

Vechile clanuri, bazate pe legături de sînge, se destramă și apar altele noi, și o dată cu ele relații specifice feudalismului, relații de vasalitate. Atît între clanuri, cît și în interiorul lor se formează o aristocrație conducătoare — noionii — posesoare de iurte, turme de vite și pășuni, care avea dreptul asupra vînatului și prăzilor de război. Noionii întrețineau cete militare, formate din tineri războinici, care le datorau anumite servicii.

Turcii. În sec. al VI-lea, turcii trăiau în jurul Munților Altai și lacului Aral, organizați în triburi nomade de păstori *uiguri, kirchizi, kaia* sau *oguz* și alții. Pînă în sec. al X-lea, aceste triburi se aflau în stadiul orînduirii gentilice. Ca urmare a dezvoltării interne, vechea orînduire se destramă și se trece la feudalism. Sub presiunea mongolilor, tribul turc *kaia (oguz)* este împins spre Asia Mică.

Triburile oguze din Asia Centrală au început din 1015 să emigreze în masă și au dat naștere celor două imperii turcești din Orientul Mijlociu și Apropiat: selgiucid (1038—1308) și otoman (1299—1922).

Japonezii. Poporul japonez s-a format din amestecul populației autohtone *(ainos)* cu triburile altaice de pe țărmurile Siberiei și cu polinezienii veniți din sud. Ei trăiau în triburi conduse de șefi militari și religioși. Prefacerile interne din cadrul triburilor produc destrămarea organizării gentilice și unificarea triburilor sub dominația tribului din cîmpia Yamato, întemeindu-se o uniune tribală. În prima jumătate a sec. al V-lea stabilirea de legături cu Coreea și China are ca urmare stimularea procesului de dezvoltare a societății japoneze pe drumul feudalizării.

Geneza feudalismului a fost un proces complex și de lungă durată, în cadrul căruia relațiile feudale au apărut treptat, prin acțiunea conjugată a factorilor interni și externi, prin contopirea elementelor orînduirii sclavagiste și ale orînduirii comunei primitive în destrămare, precum și prin destrămarea relațiilor gentilice. Paralel s-a desfășurat și procesul de constituire a unor noi popoare.

Geneza societății feudale

Feudalismul, o nouă treaptă în dezvoltarea societății omenești

- Cum s-au format relațiile feudale pe teritoriul Imperiului Roman de Apus?
- Cum se explică trecerea directă de la comuna primitivă la feudalism a unor popoare migratoare?
- Cum s-a constituit proprietatea feudală?
- În ce constă progresul realizat în feudalism față de orînduirea sclavagistă?

Apariția de noi popoare

- Cum s-a desfășurat procesul de formare a noilor popoare?
- Ce rol au avut în acest proces populațiile romanizate?
- Explicați procesul de formare a poporului român.
- Cum s-a continuat romanitatea de pe teritoriul fostului Imperiu Roman?

Comparați modul cum s-a făcut trecerea de la orînduirea comunei primitive la orînduirea sclavagistă și de la orînduirea sclavagistă la cea feudală.

10. VIAȚA ECONOMICĂ ÎN FEUDALISM

Caracterul forțelor de producție, formele de proprietate. În orînduirea feudală, forțele de producție înregistrează o dezvoltare lentă care se manifestă într-o primă etapă (feudalismul timpuriu) prin accentuarea diferențierii muncii agricultorului de cea a meșteșugarului.

În aceste condiții, de predominare a economiei naturale, se înregistrează totuși o evoluție a forțelor de producție, mai ales în ceea ce privește tehnica agricolă.

În feudalismul dezvoltat, o dată cu sporul demografic (creșterea numărului populației și a cererii de consum), a renașterii activității urbane, a meșteșugurilor și comerțului, forțele de producție se dezvoltă mai rapid, prin punerea în aplicare a unor descoperiri științifice și invenții. Treptat, economia naturală se transformă în economie bazată pe producția de marfă și schimb. În perioada de destrămare a relațiilor de tip feudal se pun bazele economiei de tip capitalist, axată cu precădere atît pe agricultură cît și pe meșteșuguri, pe producția de marfă, pe obținerea de beneficii cît mai mari.

În feudalism se întîlnesc următoarele forme de proprietate:

— *Proprietatea liberă a obștilor sătești* (la slavi, germani, anglo-saxoni, bizantini, români, indieni, chinezi, arabi etc.). În cadrul obștilor sătești, o parte a pămîntului era cultivată în comun pentru obținerea produselor necesare rezervei comunității, iar cealaltă parte era împărțită în loturi familiilor. Pădurile, pășunile erau proprietate comună.

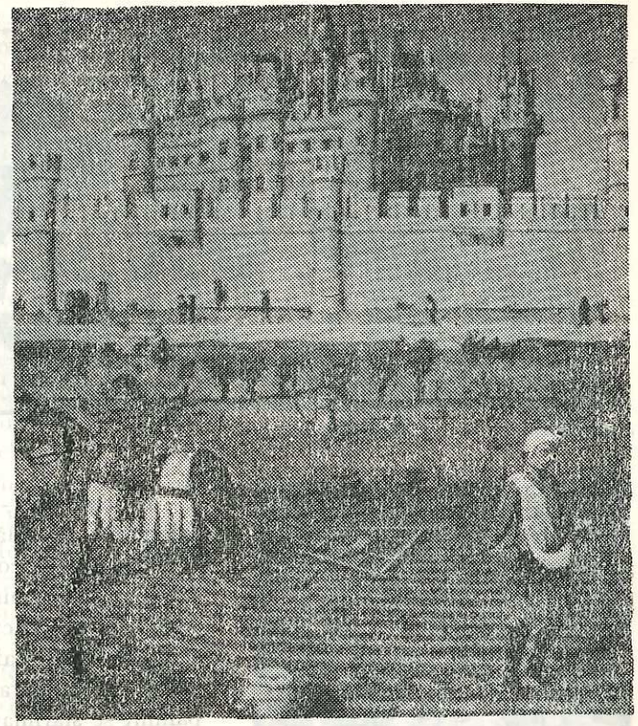
— *Alodiul* constituia proprietatea liberă și deplină a țăranilor liberi sau a unui nobil; mai tîrziu această categorie de proprietate era moștenită de la părinți și nu era grevată de nici un fel de obligație.

— *Marea proprietate funciară feudală.* Categoria principală de proprietate funciară (a monarhilor, a feudalilor laici și clerici) era domeniul feudal. Căile de constituire a domeniilor feudale au fost: moștenirea, vînzarea-cumpărarea, răscumpărarea, dania, cotropirea sau deposedarea.

Domeniul feudal varia ca mărime. Centrul lui era castelul feudalului, cu gospodăria din jur, sau mănăstirea. Pe teritoriul unui domeniu existau mai multe sate cu gospodăriile țăranilor aserviți (dependenți), pămînturile arabile, pășunile, pădurile, apele și pămînturile nelucrate. În cadrul acestei forme de organizare a economiei se producea cea mai mare parte din cele necesare consumului propriu din agricultură și meșteșuguri.

Schimbul de produse și circulația monetară erau reduse; din afara domeniului se aduceau numai articole ce nu se puteau produce pe domeniu: mirodenii, articole de lux etc.

Pămîntul domeniului era împărțit în rezerva feudală (seniorială), al cărei venit revenea în întregime seniorului, și loturile țăranilor dependenți care, în schimb, trebuiau să dea renta feudală. Din rezerva feudală făceau parte și pădurile, pășunile, fînețele, apele, pămînturile necultivate, pentru folosirea

Munca pe domeniul feudal; folosirea grapei și sistemul de înhămare a calului

cărora țăranii erau datori feudalului cu diferite dări, în produse, în muncă și în bani.

— *Proprietatea de stat* asupra întregului pămînt și a comunităților sătești, la popoarele asiatice (arabi, chinezi, coreeni), este caracteristică modului de producție asiatic sau tributal și s-a menținut din necesitatea centralizării lucrărilor pentru întreținerea irigațiilor, împotrivirea în caz de revărsare a fluviilor și construirea de fortificații. Cu ajutorul unui numeros aparat birocratic, format din aristocrație, statul organiza procesul de producție.

Proprietarul întregului pămînt era socotit suveranul (împărat, calif, emir). Procesul de producție era organizat sub forma împărțirii pămîntului în „loturi egale", „ogoare egale", la țărani.

În schimbul folosirii pămîntului, țăranii erau obligați la numeroase dări. Țăranii care primeau loturi în folosință nu le puteau părăsi, ei erau legați de pămînt.

În urma unor reforme, sistemul loturilor este înlăturat (în China prin legea din anul 763). Loturile intrau în proprietatea celor care le deținuseră în folosință, aceștia fiind supuși unei fiscalități excesive, ceea ce a dus la sărăcirea gospodăriilor țărănești și la mărirea domeniilor feudale. Apare, astfel, și în Asia feudul, sub denumirea de *ikta*, *ziamet* etc.

Munciie agricole se făceau cu unelte primitive

Agricultura — baza producției în orînduirea feudală. Principala ocupație în feudalism o constituia agricultura. Exploatarea pămîntului în feudalismul timpuriu se practica cu unelte mai simple și pe suprafețe reduse. Arăturile se făceau la suprafață, iar bulgării de pămînt se sfărîmau cu mîna și cu butuci de lemn. Plugul de lemn, tîrnăcopul și sapa erau principalele unelte. În Europa se cultivau cereale (grîu, orz, ovăz, secară, mei), legume (mazăre, varză, bob, sfeclă, napi), pomi fructiferi, vița de vie, plante textile (in, cînepă); în Asia se cultivau orezul, plante oleaginoase (susan, muștar), plante colorante, aromate și textile (bumbac), citrice, trestia de zahăr, măslini, duzi pentru viermi de mătase și diferite legume.

O dată cu consolidarea relațiilor feudale, în viața economică a societății au loc mari prefaceri. Acestea se manifestă și în agricultură, datorită perfecționării uneltelor și tehnicii agricole. Plugurile grele cu roți, cu cuțite de fier,

Viticultori. Cultura viței de vie s-a răspîndit în multe regiuni din Europa

cu brăzdare late și cormană pentru răsturnat brazda, trase de mai mulți boi, se foloseau atît la arăturile adînci cît și la desțeleniri. Alături de acestea se întrebuințează grapele, secerile, coasele din fier și plugurile ușoare fără roți (în regiunile pietroase).

Unul din cele mai remarcabile progrese tehnice ale evului mediu a fost sistemul de înhămare a calului și de înjugare a boului, precum și potcoava de fier. Acestea au permis utilizarea animalelor de tracțiune cu mai mult randament în muncile agricole și au dus la dezvoltarea transporturilor de uscat. Înjugarea animalelor a permis folosirea carului cu roți cu spițe. Pentru prelucrarea produselor agricole se răspîndesc morile de vînt și de apă; apar teascurile de ulei.

Agricultura este extensivă; se practică asolamentul bienal și trienal, sistemul rotației culturilor de toamnă și de primăvară (în Franța, Țările de Jos, Germania, Italia, Ungaria, Rusia, Țările Române), cultura în straturi (în China, India).

În unele țări în care se dezvoltase agricultura încă din antichitate continuau să se folosească irigațiile (în Spania, Egipt, Siria, Iran, India, China).

Perfecționarea uneltelor și a tehnicii agrare, creșterea demografică au permis și au impus totodată extinderea suprafețelor agricole cultivate. Obținerea noilor ogoare s-a făcut prin defrișări, cu ajutorul colonizărilor rurale (deplasări de populație din zonele cu densitate mare spre cele cu populație mai puțin densă).

Pe lîngă cultivarea pămîntului, un loc important îl deținea creșterea animalelor, care, pe lîngă hrană, asigurau și materia primă pentru meșteșuguri (tăbăcărie, pielărie, țesut, postăvărie). Creșterea populației, diversificarea ocupațiilor oamenilor, perfecționarea uneltelor, introducerea noilor tehnici și invenții în producție au permis sporirea

Meșteșugurile s-au diferențiat și s-au perfecționat

necesităților oamenilor și transformarea economiei bazate pe consum într-o economie bazată pe producția de marfă.

Dezvoltarea orașelor. Trecerea de la economia naturală la economia de schimb.

În Europa apuseană întîlnim o activitate meșteșugărească și comercială mai vie, mai ales în unele orașe din Italia — Ravenna, Veneția, Genova, Milano, Neapole, Salerno; din sudul Franței — Marsilia; din Spania — Toledo, Sevilla, în legătură cu comerțul din Bizanț și Orientul Arab; din Țările de Jos, în legătură cu comerțul din Marea Nordului.

În Europa centrală, răsăriteană și de sud, viața orășenească a renăscut mai tîrziu, spre sfîrșitul feudalismului timpuriu.

În Asia, în China și India sînt unele orașe care și-au continuat activitatea din antichitate, ca Delhi și Guandjou (Canton), iar altele au apărut o dată cu formarea de noi popoare și state: Kyoto, Nara (Japonia), Basra, Ormuz, Medina, Mecca, Damasc, Bagdad (Marele Califat Arab).

În feudalismul timpuriu orașele erau centre administrative, religioase și culturale și se numeau, în izvoarele vremii, *castrum, burgum, civitates.*

Procesul de urbanizare care a avut loc în feudalismul dezvoltat s-a caracterizat prin renașterea unor așezări urbane și nașterea altora. Acest proces a fost complex și de lungă durată. Începînd cu sec. X—XIII s-au produs transformări calitative în organizarea economiei feudale, se delimitează mai pregnant activitățile din agricultură de cele meșteșugărești. Tot mai mulți meșteșugari părăsesc domeniile feudale, așezîndu-se în locuri prielnice practicării meșteșugurilor și desfacerii produselor (în apropierea vechilor orașe antice, pe lîngă centrele fortificate, la încrucișări de drumuri, în porturi, bilciuri și tîrguri).

Noii locuitori se statornicesc atît în interiorul vechilor așezări urbane, cît, mai ales, în apropierea fortificațiilor acestora, care puteau oferi adăpost în caz de primejdie, „în jos de oraș" *(sub urbe)*, „în afară de oraș" *(foris burgum)*, de unde derivă termenii de suburbie sau faubourg (cartier mărginaș).

Procesul de urbanizare din sec. X—XIII a marcat o nouă etapă în evoluția societății feudale. Intensificarea desprinderii meșteșugurilor de agricultură a creat condiții superioare de dezvoltare care, împreună cu înviorarea comerțului și a circulației bănești, au stat la baza înfloririi economiei urbane și au făcut din orașe adevărate centre meșteșugărești și comerciale.

Meșteșugurile s-au înmulțit și s-au diversificat, în funcție de dezvoltarea tehnicii și de creșterea cererii de produse pe piața internă și externă.

Ca urmare a nivelului modest al înzestrării tehnice și a posibilităților restrînse de desfacere a produselor, meșteșugul medieval avea, în ansamblu, un caracter de mică producție, în fiecare atelier lucrînd un meșter ajutat de 1—2 lucrători și ucenici. Treptat, pe măsura creșterii cererii de produse, meșteșugarul a început să producă și pentru piață, desfăcîndu-și produsele

singur sau prin mijlocirea negustorilor. Meșteșugarii își desfășurau activitatea în cadrul *breslei* sau *corporației (ars, fraternitas, ministerium, officium, arte, métier, zunft)*. Breasla îi grupa pe toți meșteșugarii care lucrau în același meșteșug sau în meșteșuguri înrudite și era condusă de un staroste și de un sfat al breslei, aleși de membrii ei. Principala lor atribuție consta în organizarea procesului de producție și a desfacerii produselor în condițiile monopolului breslelor, dreptul de a ține atelier și de a practica meșteșugul avîndu-l numai membrii acestora.

Începînd cu sec. al XI-lea, dezvoltarea meșteșugurilor, progresul tehnicii agrare, sporul demografic, îmbunătățirea mijloacelor de transport pe apă și pe uscat au dus la creșterea producției agricole și meșteșugărești și la intensificarea schimbului de mărfuri, atît pe plan intern cît și pe plan extern. Negustorii erau organizați în ghilde sau corporații, constituite după modelul breslelor.

În Italia, principalele centre comerciale le constituiau orașele lombarde, în frunte cu Milano, care erau, în același timp, și puternice așezări meșteșugărești. Alături de acestea, orașe înfloritcare mai erau Florența, Genova și Veneția. Genova și Veneția au obținut largi privilegii comerciale în Imperiul Bizantin și în bazinul Mării Negre, la Chilia, Cetatea Albă, Giurgiu, Vicina.

În Flandra, cele mai importante centre comerciale și meșteșugărești au fost: Gand, Bruges și Anvers.

În Franța: Marsilia, Champagne (unde aveau loc numeroase bilciuri), Lyon.

În Germania: Köln, Hamburg, Bremen, Lübeck, Nürnberg.

În Țările Române: Brașov, Sibiu, Cluj, Cetatea Albă, Chilia, Suceava.

În Rusia: Novgorod, Pskov, Kiev.

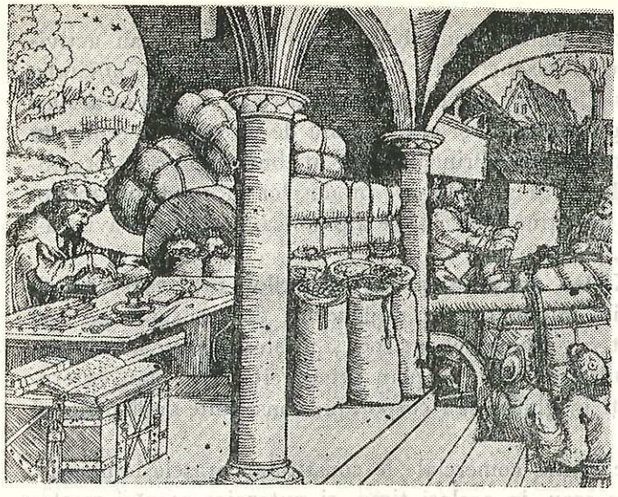
În Polonia: Gdansk, Szeczeczin.

În Asia: Delhi (India), Guandjou (China), Kyoto (Japonia), Basra, Ormuz, Damasc, Bagdad (Marele Califat Arab).

Legătura dintre aceste zone comerciale era asigurată de o largă rețea de căi terestre, fluviale și maritime.

Din interese economice, centrele comerciale și meșteșugărești s-au grupat în asociații: Liga lombardă (Milano, Pavia, Bologna), Liga renană (Köln, Worms, Mainz), Liga hanseatică (Lübeck, Hamburg, Bremen, Nürnberg, Rostock).

Dezvoltarea producției și a schimbului au dus la intensificarea circulației bănești. Operațiile bănești au fost preluate de instituții bancare. Din a doua jumătate a sec. al XIII-lea și mai ales din secolul următor, în unele orașe din Flandra și din Italia nordică și centrală, în unele ramuri care produceau cantități mari de bunuri pentru piață, au început să se formeze relații capitaliste incipiente. În domeniul postăvăritului, producția a început să fie organizată și controlată de mari negustori importatori de lînă, care o distribuiau pentru spălat, tors, vopsit, țesut unor meșteșugari sau unor lucrători sala-

Interiorul unei prăvălii medievale

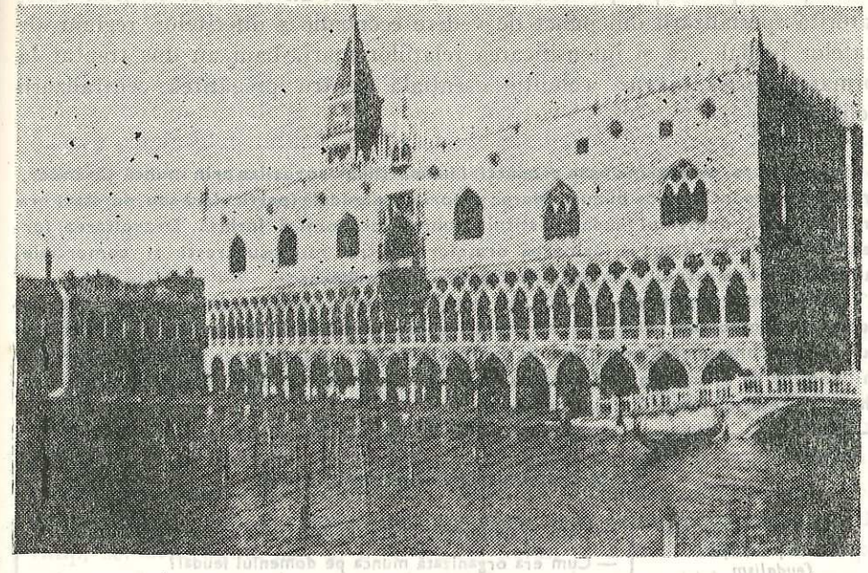
riaţi şi de la care preluau postavul pentru a-l vinde. Procesul de producţie bazat pe o diviziune mai accentuată a muncii se desfăşura atît la domiciliul lucrătorilor, îndeosebi pentru tors şi ţesut, cît şi în ateliere.

O astfel de organizare a producţiei se numeşte manufactură; manufactura putea fi dispersată sau centralizată. Manufactura a constituit primul element al apariţiei relaţiilor de producţie capitaliste în cadrul modului de producţie feudal.

Din secolul al XIII-lea oraşele vor deveni şi centre politice şi culturale, contribuind la dezvoltarea societăţii feudale. Cerinţele complexe ale vieţii urbane au creat condiţii prielnice răspîndirii culturii şi formării unei intelectualităţi laice de origine orăşenească.

Pe plan politic, oraşele au fost angrenate în procesul de unificare teritorială şi centralizare politică în Franţa, Anglia, iar în Germania şi Italia, datorită intereselor orientate mai mult spre piaţa externă, oraşele au avut o autonomie sporită, care a contribuit la menţinerea şi adîncirea fărîmiţării politice.

Paralel cu dezvoltarea oraşelor, unele din marile domenii feudale încep să se specializeze în anumite ramuri ale economiei agrare şi vînd atît produsele rezervei feudale cît şi renta în produse. *Locul economiei naturale, care era o economie de consum, este luat tot mai mult de economia bazată pe schimbul de mărfuri.* Gospodăriile ţărăneşti sînt şi ele antrenate în economia de schimb fie direct, fie prin intermediul negustorilor. Ca urmare, se formează piaţa locală, care se măreşte necontenit pe măsura atragerii gospodăriilor feudale şi ţărăneşti în circuitul comercial. Se dezvoltă relaţiile marfă-bani şi începe să se destrame economia naturală (mai ales în Europa apuseană). Ea se menţine însă şi în multe regiuni (Europa centrală, răsăriteană, sud-vestică, Asia şi Africa de nord) pînă în epoca modernă.

Palatul dogilor din Veneţia. Dogele şi senatul conduceau „oraşul lagunelor"

Pătrunderea relaţiilor marfă-bani a dus la accentuarea exploatării feudale şi creşterea obligaţiilor ţărănimii, atragerea în circuitul pieţei a unei părţi tot mai mari de produse agricole ca urmare a dezvoltării meşteşugurilor şi a creşterii populaţiei din oraşe. Renta în bani ia tot mai mult locul rentei în produse şi în muncă. Renta în bani a determinat pe ţăran să sporească producţia şi a dat posibilitatea de a se elibera din şerbie prin răscumpărare. Feudalii şi o parte a ţăranilor devin producători de mărfuri. În regiunile intens urbanizate, pe valea marilor fluvii, în jurul mănăstirilor, pe lîngă oraşe, se formează tîrgurile, bîlciurile, pieţele orăşeneşti, ca, de exemplu, în Franţa, Italia, Anglia. Unul dintre cele mai vestite bîlciuri era în comitatul Champagne, altele la Bologna, Bruges, Lille etc.

Oraşele erau conduse de un *consiliu* în frunte cu un *primar*. *Consilieri comunali* (frescă italiană din sec. al XIV-lea)

Creşterea producţiei şi a schimbului de mărfuri atît la oraşe cît şi la sate, datorită specializării din punct de vedere economic a diferitelor regiuni ale statelor feudale, ca şi intensificarea relaţiilor marfă-bani au dus treptat la formarea *pieţei interne*, condiţie esenţială pentru pregătirea centralizării politice.

Agricultura, care forma baza producţiei în feudalism, se realiza prin munca ţăranilor, principalii producători de bunuri. Marea proprietate feudală (particulară sau de stat) era predominantă; domeniul feudal constituia o unitate economică închisă. Dezvoltarea forţelor de producţie a dus la formarea oraşelor—centre meşteşugăreşti şi comerciale, la înflorirea comerţului şi la apariţia capitalului cămătăresc.

Oraşul a devenit în sec. X—XIII un factor economic, administrativ, politic şi cultural deosebit de important. El şi-a pus amprenta asupra întregii vieţi economico-sociale, contribuind la descompunerea economiei de consum şi apariţia relaţiilor de schimb, la progresul mijloacelor de producţie, la formarea unor noi clase sociale. Dezvoltarea oraşelor marchează începutul feudalismului dezvoltat.

Viaţa economică în orînduirea feudală

Caracterul forţelor de producţie în feudalism
- — Care erau formele de proprietate în orînduirea feudală?
- — Cum era organizată munca pe domeniul feudal?

Trecerea de la economia naturală la economia de schimb
- — Cum se produce procesul separării meşteşugurilor de agricultură şi ce urmări a avut?
- — Care au fost cele mai importante oraşe în Europa medievală şi în Asia?
- — De ce relaţiile marfă-bani au dus la destrămarea economiei naturale?
- — Care au fost condiţiile care au favorizat formarea pieţei interne?

Caracterizaţi rolul oraşelor în dezvoltarea economică a societăţii feudale.

11. VIAŢA SOCIALĂ ÎN CONDIŢIILE FEUDALISMULUI

Clasele fundamentale şi raporturile dintre ele. În societatea feudală, formarea claselor sociale şi a raporturilor dintre ele aveau la bază proprietatea asupra pămîntului, principalul mijloc de producţie. Structura socială a orînduirii feudale se caracterizează prin existenţa celor două clase antagoniste: *feudalii* şi *ţăranii aserviţi*. Relaţiile dintre ele erau relaţii de dependenţă şi exploatare.

Ierarhia feudală. În rîndul nobilimii feudale s-a format un sistem de relaţii care aveau la bază feudul — proprietate funciară condiţionată pe care feudalul o primea de la suveran (împărat, rege, domn, cneaz) pentru diferite slujbe — în general serviciu militar — sau alte merite deosebite. Această organizare se caracteriza prin împărţirea nobililor, în perioada feudalismului dezvoltat, mai ales în Europa apuseană, în *seniori* şi *vasali*, iar raporturile dintre ei erau stabilite prin contractul vasalic şi aveau ca bază materială feudul. Cel care acorda feudul era senior, iar cel care-l primea era vasal; fiecare feudal putea fi vasalul unui nobil mai mare sau al regelui şi, în acelaşi timp, seniorul unuia sau al mai multor nobili mai mici. Actul simbolic prin care vasalul era pus în posesia feudului avea loc în cadrul unei ceremonii solemne, care cuprindea: omagiul, jurămîntul de credinţă şi învestitura.

Vasalul, dezarmat, cu capul descoperit, îşi punea mîinile în mîinile seniorului şi se recunoştea omul acestuia (omagiul). Apoi se îmbrăţişau şi se sărutau. Urma jurămîntul de credinţă, în schimbul căruia seniorul îi dădea vasalului un simbol care reprezenta feudul (bulgăre de pămînt, creangă de copac sau steag etc.). Aceasta era învestitura.

Feudalii erau organizaţi într-o ierarhie care oglindea diferenţa de avere şi de funcţii dintre ei.

În vîrful ierarhiei feudale era monarhul. Ca suveran al statului, el era stăpînul întregului pămînt şi senior suprem sau suzeran al tuturor feudalilor

Omagiul feudal

din țară. Regele era stăpînul, el nu putea fi vasalul nimănui, iar vasalii celorlalți seniori (principi, baroni, duci, marchizi, conți), situați pe diferite trepte ale ierarhiei feudale, erau obligați să-i fie credincioși chiar dacă seniorul lor s-ar fi aflat în conflict cu regele. Între vasali și senior se creau obligații reciproce. Vasalul datora seniorului credință, sfat și ajutor. Presta serviciul militar, de obicei 40 de zile pe an (mai tîrziu serviciul militar a fost înlocuit cu o taxă care servea la angajarea unor mercenari), lua parte la consfătuiri organizate de senior, asista la judecăți, ceremonii, la nevoie îl ajuta pe senior cu bani. Seniorul era obligat să-și ajute vasalul în caz de război, să-i acorde azil și să-i apere bunurile și familia, să-i facă dreptate și să-i dea ajutor material la nevoie.

Dacă vasalul își trăda seniorul se făcea vinovat de felonie (hiclenie în documentele din Țările Române). În acest caz, feudul trecea din nou la senior. Dacă seniorul își călca îndatoririle, vasalul își păstra feudul și depunea jurămîntul față de seniorul seniorului său. În ambele cazuri contractul vasalic era anulat.

Întărirea relațiilor feudale a dus la fărîmițarea statului în întinse domenii — seniorii feudale, principate, marchizate, comitate, domenii bisericești etc. Ele se bucurau de imunitate feudală, adică erau scoase de sub autoritatea fiscală, judecătorească și militară a monarhului. Seniorii depindeau de regi sau împărați numai cu numele, de unde caracterul relativ al relațiilor de vasalitate.

În aceste condiții, în sec. IX—XI puterea centrală a slăbit, ajungîndu-se la fărîmițarea politică a statelor din Europa apuseană. Luptele dintre feudali creau o stare de anarhie permanentă. Folosind situația lor de suzerani și suverani și impunînd principiul respectării fidelității față de suveran, monarhii s-au slujit de vasalitate în lupta pentru întărirea monarhiei. Relațiile de vasalitate au existat și între state, în sensul că unii suverani erau vasali altor suverani.

Țărănimea — principala forță socială; stratificarea și obligațiile țărănimii. Principala producătoare de bunuri materiale în feudalism era țărănimea, care avea o structură socială complexă. Formată din mai multe pături, ea se afla în diferite grade de dependență față de nobili.

Categoriile țărănimii. 1. *Țăranii alodiali*, proprietari de pămînt, liberi ca persoană, mai numeroși în feudalismul timpuriu și tot mai puțini pe măsură ce se cristalizează marea proprietate funciară feudală. În Țările Române țăranii liberi sînt numiți în documente moșneni în Țara Românească și răzeși în Moldova.

2. *Țăranii dependenți* erau împărțiți în două categorii:

a) *țăranii liberi ca persoană*, dar dependenți de feudali pentru lotul de pămînt primit în folosință. Erau cunoscuți sub numele de vilani în Franța și Italia, jokeman în Anglia, deținători de delnițe și sesii în Țările Române etc. Acești țărani se puteau muta de pe un domeniu pe altul, puteau lăsa vitele, uneltele, gospodăria, inclusiv lotul primit în folosință, ca moștenire, se puteau căsători fără aprobarea seniorului;

b) *țăranii iobagi sau șerbi*, lipsiți de libertatea personală. Ei alcătuiau marea majoritate a țărănimii. Îi întîlnim în documente sub diferite numiri: rumâni sau vecini în Țările Române, pereci în Bizanț, șmerzi, radovici în Rusia, tabe în Japonia, vilani în Anglia etc.

În Europa, șerbii munceau cu vitele și uneltele proprii loturile de pămînt primite în folosință de la feudali. În Asia (China, Coreea, Japonia), unde a existat sistemul loturilor, țăranii erau iobagi ai statului sau ai împăratului.

Țăranii legați de glie puteau fi vînduți sau dăruiți o dată cu pămîntul de către proprietar ca bun al său. Nu puteau părăsi domeniul și nu se puteau căsători decît cu permisiunea seniorului.

Obligațiile țăranilor. 1) *Renta feudală* reprezintă principala formă a obligațiilor țăranilor față de feudali și care desemna dependența lor. Aceasta apare în trei forme: munca gratuită un număr de zile pe an pe rezerva feudală și alte munci pretinse de stăpînul feudal *(renta în muncă sau claca)*; o parte din recolta obținută de pe lotul primit de țăran *(renta în produse* sau *dijma)*; în perioada dezvoltării relațiilor de schimb — *renta în bani*, adică diferite taxe plătite de țăranii aserviți. Cele trei feluri de rentă coexistă multă vreme și în multe locuri în întreg evul mediu.

Aceste forme ale rentei apar și la popoarele asiatice, sub diferite denumiri: haraci (renta în produse și în bani la arabi și la turci), vîsthi (renta în produse și muncă la indieni), taticara (renta în produse la japonezi).

2) *Obligații suplimentare*, care se percepeau sub forma unor *dări* pentru apărare, pentru construcția castelelor, pentru răscumpărarea seniorului din prizonierat. Țăranii dependenți datorau diferite taxe sau dări în produse pentru monopolurile senioriale; erau siliți să macine la moara seniorului, să coacă la cuptorul lui, să stoarcă strugurii la teascul lui, plătind *taxe (banalități)*. *Lucrau fără plată* la drumuri, poduri, irigații, fortificații.

La exploatarea exercitată de nobili se adăuga cea a bisericii și a statului feudal, față de care, de asemenea, aveau obligații în produse, în muncă și în bani. Nobilii aveau asupra țăranilor și dreptul de judecată, cel găsit vinovat fiind obligat să plătească taxe în bani cu diferite prilejuri, care cu timpul s-au permanentizat.

În țările asiatice (China, Japonia, India, Marele Califat Arab, fostele provincii bizantine de sub stăpînirea arabă), relațiile feudale au coexistat cu rămășițe ale relațiilor sclavagiste. Sclavii, proveniți în special din prizonieri

Darea censului (rentă în bani)

de război, erau folosiți ca meșteșugari, în muncile agricole, mine, construcții. Ei aveau gospodărie și unelte proprii și nu puteau fi omoriți.

Scăderea ponderii rentei în muncă și, respectiv, creșterea ponderii rentei în bani a avut efecte pozitive: a dus la slăbirea dependenței țăranilor față de seniori și la întărirea legăturii țăranilor cu piața, în vederea procurării sumelor necesare plătirii censului.

Lupta de clasă în societatea feudală. Starea de dependență și sarcinile impuse țăranilor de stăpînii de domenii, de biserică și de stat au generat lupta antifeudală a țărănimii, desfășurată necontenit și cu forme de manifestare variate.

Formele luptei de clasă. Lupta de clasă în societatea feudală se manifestă prin împotrivirea țărănimii față de exploatare și abuzurile la care era supusă de către feudali, biserică și stat. Formele de luptă antifeudală au fost variate, de la o țară la alta.

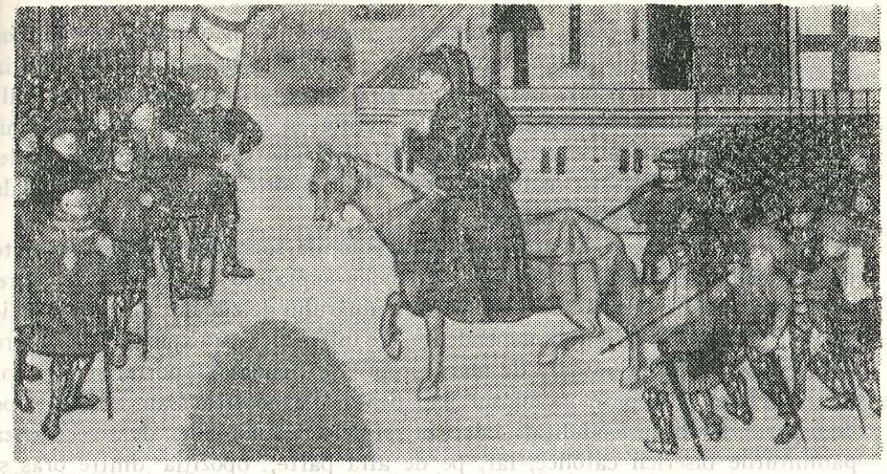
Documentele vremii menționează neîndeplinirea prestațiilor în muncă, nesupunerea la plata rentei în produse și în bani, folosirea fără încuviințarea seniorială a pădurilor și pășunilor rezervei feudale. Alte forme ale rezistenței țăranilor față de tratamentul la care erau supuși au fost fuga de pe moșii, haiducia, răzvrătirile.

Forma cea mai complexă a luptei antifeudale a fost răscoala, care, de multe ori, a îmbrăcat și haina războaielor țărănești. Răscoala este forma de luptă socială a țărănimii, care se caracterizează printr-o participare largă a celor exploatați; alături de țărani se întîlnesc orășeni, mica nobilime, lucrători de la mine și ocne; ea are o arie largă de desfășurare, organizare, program de luptă.

În funcție de aservirea țărănimii variau și formele și obiectivele luptei antifeudale. În sec. X—XI, în Franța (Normandia, Bretania), unde procesul de feudalizare era mai avansat, țăranii luptau pentru înlăturarea dependenței feudale și a obligațiilor impuse de nobili. În Saxonia, țărănimea liberă — încă numeroasă — se opunea procesului de aservire. Dar peste tot lupta împotriva dependenței și exploatării feudale era reprimată cu cruzime.

Răscoale țărănești de mare amploare s-au produs în Imperiul Bizantin (sec. al IX-lea) și în Țaratul româno-bulgar în timpul Asăneștilor (sec. al XIII-lea). Deși în ambele cazuri răsculații au obținut victorii importante, marii feudali au reușit să-i înfrîngă cu sprijin din afară.

În China, unde relațiile feudale, formate mai de timpuriu decît în Europa, atinseseră în sec. al VIII-lea un grad înalt de dezvoltare, s-au desfășurat numeroase răscoale țărănești. Cea mai importantă a fost răscoala condusă de Huan-Ciao și a avut ca rezultat cucerirea capitalei, proclamarea conducătorului său ca împărat și elaborarea unui program politic care prevedea reforme în favoarea țărănimii. Dar și această răscoală a fost înfrîntă cu ajutorul unor forțe externe, și anume al triburilor nomade din nord-vest, care apoi au pustiit China.

Scenă din *răscoala* condusă de *Wat Tyler*.

În perioada *feudalismului dezvoltat*, răscoalele cuprind mase tot mai largi de oameni, se extind pe vaste teritorii, durează timp mai îndelungat și au o organizare militară care le conferă uneori caracterul de adevărate războaie țărănești.

Răscoalele țărănești din sec. XIV-XVI din Europa prezintă anumite trăsături comune: alături de țărănimea dependentă, principala forță socială a răscoalelor, mai participă și alte categorii și pături sociale interesate în lupta antifeudală (țărănimea liberă, păturile orășenești și uneori o parte a micii nobilimi). În timpul unor răscoale sînt alcătuite programe ce urmăresc realizarea de obiective social-economice (o împărțire mai dreaptă a pămîntului, desființarea privilegiilor nobilimii și a obligațiilor feudale etc.).

În *Franța și Anglia*, în timpul războiului de o sută de ani (1337—1453), s-au produs răscoale de mari proporții. Ele au avut, pe lîngă cauzele generale, și cauze imediate: agravarea situației țăranilor din ambele țări ca urmare a dărilor impuse pentru susținerea războiului, distrugerile provocate de război în Franța, abuzurile funcționarilor și ale clerului în Anglia.

În aceste condiții a izbucnit răscoala țăranilor din *nordul Franței—Jaqueria* (1358), în timp ce *orășenii din Paris* se răsculaseră și ei sub conducerea lui *Etienne Marcel*. Pătura bogată a orășenilor nu a acordat ajutor răscoalei țărănești, care a fost înfrîntă, iar conducătorul ei *Guillaume Cale* și mii de țărani au fost uciși.

Răscoala țăranilor englezi, condusă de *Wat Tyler* (1381), a obținut la început mari succese. Sprijiniți de orășenii săraci, răsculații au ocupat Londra; nobilii înspăimîntați au desființat șerbia și au redus dările. Caracteristice acestei răscoale sînt cele două programe prezentate regelui de către răsculați; primul, cu caracter moderat, exprima revendicările păturii înstărite a țără-

nimii (desființarea șerbiei și a rentei în muncă, transformarea obligațiilor țărănimii în bani, libertatea comerțului); al doilea program reflecta poziția țăranilor săraci, în frunte cu *Wat Tyler*, și avea un caracter mai radical: confiscarea pămînturilor nobililor și ale clerului și împărțirea lor la țărani, desființarea tuturor privilegiilor, drepturi egale pentru toate stările sociale. Și această răscoală a fost înăbușită, Wat Tyler omorît, iar obligațiile feudale au fost din nou impuse țăranilor.

În *Cehia* (Boemia) s-au accentuat **contradicțiile** societății feudale, generate de deposedarea forțată a țăranilor de micile suprafețe de pămînt de către nobilimea feudală (germană), de mărirea numărului de zile de clacă și a obligațiilor bănești ale țărănimii dependente, de intensificarea exploatării de către biserica catolică (deținătoare de mari proprietăți feudale), sporită și prin tot felul de taxe percepute în folosul papalității. La acestea s-au adăugat, pe de o parte, tendința feudalității laice, în special mica nobilime, de a seculariza pămînturile bisericii catolice, iar, pe de altă parte, opoziția dintre oraș și nobilii feudali, dintre patriciat (în mare parte german), bresle și sărăcime.

În această vreme, cînd întreaga societate și ideologia erau dominate de biserică, lupta socială a îmbrăcat un „înveliș religios". În fruntea luptei s-a ridicat *Jan Hus*, care a criticat cu asprime abuzurile bisericii catolice și ale papalității, ale nobilimii laice și ale patriciatului. El cerea reformarea bisericii catolice.

După condamnarea și arderea pe rug a lui Jan Hus s-a declanșat în Cehia o mare mișcare populară — *războiul husit (1418—1434)*. În cadrul mișcării husite s-au format două curente, cu programe speciale, separate: moderații (feudalii mici și mijlocii și orășenii bogați), care cereau înlăturarea dominației feudale și a bisericii catolice și secularizarea averilor bisericești, și taboriții (țăranii, orășenii săraci, lucrătorii), numiți așa după orașul întărit Tabor unde-și aveau tabăra. Programul lor formula revendicări cu caracter radical: desființarea proprietății feudale și a privilegiilor, confiscarea moșiilor clerului și împărțirea lor la țărani, restituirea bunurilor care aparținuseră obștilor.

Armata răsculaților a cîștigat victorii strălucite. Neputînd să-i înfrîngă pe husiți, feudalii și biserica catolică au dus tratative cu moderații și, în cele din urmă, atacîndu-i prin surprindere pe taboriți, i-au înfrînt. Moderaților li s-au recunoscut pămînturile secularizate pînă atunci, organizarea proprie a bisericii, folosirea limbii cehe în biserică etc.

Mari răscoale țărănești au avut loc și în Transilvania. Cea dintîi a izbucnit în anul 1437 și este cunoscută sub numele de răscoala de la Bobîlna. Abuzurile episcopului catolic de la Alba-Iulia și influența mișcării husite au făcut să crească spiritul de revoltă în rîndul țăranilor, ducînd la izbucnirea răscoalei de la *Bobîlna (1437)*. Deși armatele răsculaților, organizate după modelul husit, au cîștigat strălucite victorii asupra nobililor, în cele din urmă aceștia au reușit să înăbușe răscoala. Nobilii maghiari au încheiat o alianță cu fruntașii sașilor și secuilor (păturile privilegiate din Transilvania), *Unio*

trium nationum, cu scopul de a-i lipsi pe români de orice drept politic. Țăranii, în majoritate români, au fost izolați și înfrînți. Alianța celor trei categorii privilegiate se va menține și va acționa, veacuri de-a rîndul ca instrument de opresiune socială și națională asupra românilor.

Războiul țărănesc condus de *Gheorghe Doja (1514)* a început în tabăra cruciaților de la Buda, unde se formase o armată compusă din țărani români, maghiari, germani și de alte neamuri. Ridicîndu-se împotriva asupririi sociale și naționale, armata cruciaților s-a transformat într-o armată revoluționară. Prin amploarea sa, prin aria de răspîndire și organizare, răscoala are — așa cum arăta Fr. Engels — caracterul unui „război general al țărănimii". Programul formulat de Gheorghe Doja prevedea schimbări radicale, care subminau însăși baza societății feudale: împărțirea „mai dreaptă" a pămîntului, desființarea privilegiilor nobilimii, a obligațiilor feudale și a domeniilor bisericești. De partea răsculaților au trecut meșteșugarii, orășenii săraci și lucrătorii din mine. Deși răsculații au cîștigat numeroase victorii, răscoala a fost înăbușită și mii de țărani, împreună cu Gheorghe Doja, au fost uciși în chinuri grele. Nobilii au impus noi legi — Tripartitul Werböczi — care agravau situația țărănimii: legarea de glie, „totala și veșnica iobăgie".

În decursul orînduirii feudale, folosind variate forme de luptă împotriva dominației feudale și culminînd cu marile răscoale, țărănimea s-a afirmat cu putere ca o clasă socială revoluționară.

Desfășurarea luptei de clasă în orașe. Pe lîngă lupta antifeudală a țărănimii, în societatea feudală se desfășoară și lupta de clasă din orașe. Un prim aspect al acestei lupte îl reprezintă *mișcarea de eliberare a orașelor* sau *mișcarea comunală*, care ia amploare în sec. XI—XII. Populația orașelor, organizată în comune, lupta pentru obținerea dreptului de autoadministrare și desființarea servituților feudale, care frînau dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului. Baza socială a mișcării comunale au constituit-o meșteșugarii și negustorii, cărora li se adăugau mica nobilime și clerul sărac.

Cele mai numeroase mișcări comunale s-au desfășurat în Franța, Germania și Italia. Monarhia, aliată cu orășenii în lupta pentru centralizarea statului, i-a sprijinit. Cu timpul, o mare parte din feudali, atrași în economia de schimb, au

Gheorghe Doja exprima în cuvîntările sale o concepție înaintată, revoluționară

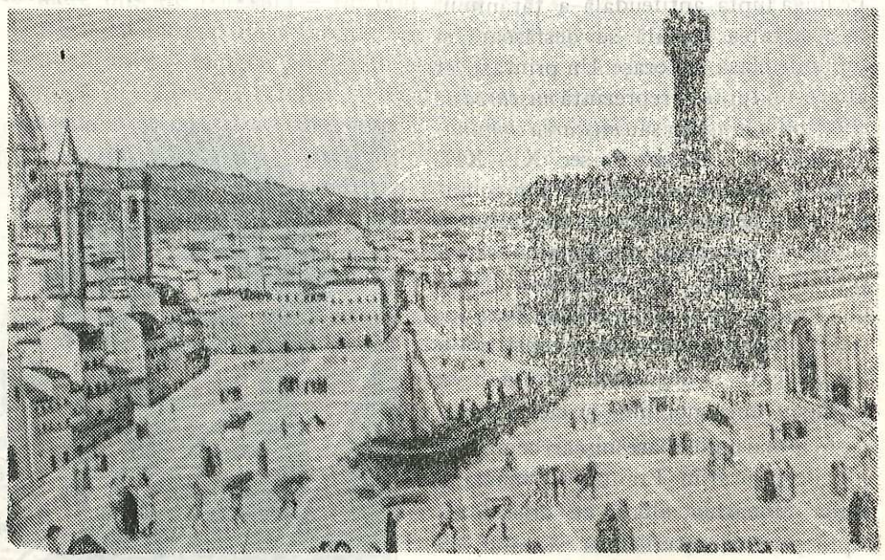
acordat orășenilor, pentru o anumită sumă de bani, o chartă a libertății.

Orașele care obținuseră autonomia aveau organizare administrativă, fiscală și militară proprie. În unele țări (Franța, Spania), ele își vor trimite reprezentanți în adunările de stări. În altele (Anglia), autonomia lor era îngrădită de puterea regală. Unele orașe din Germania și Italia deveniseră republici și duceau o politică internă și externă proprie.

În Asia (China, India, Iran, Japonia, Coreea), orașele erau dominate de feudali, aliați cu marii negustori, sprijiniți de puterea centrală. Meșteșugarii formau pătura cea mai exploatată. Obligați la dări în produse față de feudali, se împrumutau la marii negustori, care îi sileau să muncească pentru ei ca adevărați sclavi. În aceste condiții, lupta de eliberare a îmbrăcat forma unor răscoale de mare amploare, cum a fost cea din Delhi (India), sau de adevărate războaie (Iran), care au provocat distrugerea parțială a unor orașe, ca Teheran și Ispahan. Unele orașe din Japonia au reușit să-și cîștige autonomia; ele și-au creat organe de conducere și armată proprie.

Ca urmare a diferențierii economice și sociale, populația orașelor s-a stratificat. Pe măsură ce se dezvoltă orașele, populația se grupează treptat, formînd trei categorii principale: patriciatul (marii negustori, meșteșugarii înstăriți, cămătarii, proprietarii de case sau terenuri urbane), populația de bază a orașului (meșteșugarii și negustorii) și plebea orășenească (zilierii, hamalii,

Piața senioriei, cu palatul; centrul orașului Florența și sediul conducerii senioriei. Prin construcție, palatul pare o adevărată cetate.

meșteșugarii ruinați, muncitorii necalificați, calfele, ucenicii, cerșetorii). Între diferitele categorii s-a desfășurat o luptă care îmbrăca forme complexe.

Breslele luptau împotriva patriciatului pentru o mai largă autonomie și pentru conducerea orașului. Păturile orășenești sărace luptau pentru condiții mai bune de muncă și viață (Flandra, Germania). Noii îmbogățiți luptau pentru a participa la conducere alături de patriciat. Uneori, lupta orășenilor are ca scop îngrădirea puterii regale (răscoala din Paris condusă de Etienne Marcel) *În Italia se produc și primele răscoale ale lucrătorilor salariați din manufacturi: răscoala ciompilor (dărăcitori de lînă) din Florența (1378).*

Structura societății feudale cuprinde alături de cele două clase fundamentale, feudalii și țăranii dependenți, pătura țărănimii libere și păturile orășenești. Lupta țăranilor împotriva feudalilor formează conținutul principal al luptei de clasă în orînduirea feudală. Lupta de clasă în feudalism cuprinde și lupta orașelor împotriva feudalilor, pentru autonomie și lupta în interiorul orașelor. Deși lupta țărănimii nu a dus la înlăturarea relațiilor feudale, ea a avut un rol progresist în istorie, constituind „factorul fundamental al tuturor transformărilor sociale".

Viața socială în condițiile feudalismului

Structura de clasă a societății feudale
- Care erau clasele fundamentale ale societății feudale?
- Cum erau organizați feudalii?
- Ce obligații aveau țăranii dependenți?
- Care sînt particularitățile relațiilor feudale în țările asiatice?
- Care era structura de clasă a orașului medieval?

Lupta de clasă în orînduirea feudală
- Care au fost formele luptei de clasă a țărănimii?
- Cum s-a desfășurat lupta de clasă în orașele medievale?
- Care a fost poziția păturilor orășenești în cadrul răscoalelor țărănești?

Comparați lupta de clasă din societatea feudală cu cea din societatea sclavagistă.

12. STATUL ÎN EVUL MEDIU

Caracteristici și particularități în formarea și dezvoltarea statelor. Ca urmare a destrămării sclavagismului în lumea romană și a comunei primitive în lumea populațiilor migratoare și a formării relațiilor feudale, a prăbușirii Imperiului Roman de Apus și a fuzionării instituțiilor romane și germanice, în Europa de apus și în celelalte zone ale lumii au fost create, la începutul evului mediu, condițiile istorice ale formării statelor feudale.

Indiferent de caracteristicile organizării politice și numele pe care îl purta (regat, imperiu, sultanat, emirat, principat, cnezat, voievodat), statul feudal era un instrument de dominație al clasei feudalilor asupra maselor populare în general și asupra țărănimii dependente în special.

Statele feudale au cunoscut mai multe etape în evoluția lor, corespunzătoare nivelului de dezvoltare a forțelor de producție și a relațiilor de producție feudale, precum și condițiile specifice ale fiecărui teritoriu.

În *Europa de Apus* se formează *regatele romano-germane* sau *regatele „barbare"* unele cu o viață efemeră (vizigoți, ostrogoți, vandali), altele care s-au dezvoltat și au dăinuit (franci, burgunzi, anglo-saxoni) în sec. V—IX. În această zonă a Europei se formează în secolele VIII—X state mari feudale, imperii Imperiul Carolingian, Imperiul Romano-German (încercări de restaurare a Imperiului Roman), apoi Heptarhia anglo-saxonă, regatele Asturia, Leon, Castilia Aragon, Navara, Portugalia, Danemarca, Suedia, Norvegia.

Trăsătura dominantă în evoluția statelor a fost fărîmițarea feudală din secolele IX—XI. În *Europa de sud-est, răsărit și centrală* își continuă activitatea din antichitate Imperiul Roman de Răsărit, care se va numi Imperiul Bizantin, imperiu ce va încerca să restaureze măreția Imperiului Roman. În această zonă iau naștere formațiuni politice cu caracter feudal voievodatele românești, cnezatele slavilor, țaratul bulgarilor, Moravia Mare, statul feudal ceh, statul feudal polon, Rusia kievianâ, regatul Ungariei.

În *Asia* se vor menține din antichitate unele state, ca India, China și Iran. Pe lîngă acestea se vor forma state noi, ca statul Lin-I în Vietnamul de astăzi, Kampuchia, Coreea, Tibet, Japonia, Marele Califat Arab, Imperiul Mongol, statul turc

De la „regatul barbar" la statul feudal. Formarea claselor sociale la triburile germane și destrămarea și prăbușirea Imperiului Roman de Apus au creat premisele social-economice și politice necesare apariției organizării statale la germani și înlocuirii statului roman cu o formă nouă de stat, corespunzătoare transformărilor petrecute în societatea germană și romană, aceea a regatelor romano-germane sau „barbare"

Spre deosebire de conceptul roman, care considera statul o instituție publică *(res publica)*, iar locuitorii cetățeni *(cives)*, conceptul germanic socotea statul o stăpînire cu caracter patrimonial, dobîndit prin cucerire, de care regele putea dispune după normele succesorale ale dreptului germanic.

lăsîndu-l moștenire fiilor săi, în întregime sau prin împărțire, iar pe locuitori supuși direct regelui. Regatele „barbare" nu au avut hotare stabile, unele nici capitală fixă. Puterea supremă era exercitată de regalitate, instituție de origine germanică, a cărei autoritate a crescut considerabil; regele hotăra în problemele politicii interne și externe, alcătuia legile, numea pe înalții dregători, dispunea de tezaur (provenit din dări, vămi, amenzi), era judecător suprem și comandant suprem al armatei. Organul central de cîrmuire era curtea regală sau „palatul" regal, format din aristocrați germani și nobili romani, războinici, slujbași și cler, din care se va detașa mai tîrziu sfatul regal.

Vechea instituție „barbară", „adunarea poporului", se transformă în „adunare obștească", convocată anual.

Lipsite de o bază economică trainică, slăbite de lupte interne și de atacurile externe, multe din regatele „barbare" au decăzut și au fost cucerite de statele vecine. Altele s-au menținut și s-au transformat în state feudale puternice.

Unul dintre acestea a fost *regatul franc*, întemeiat de Clovis (Clodovec) (481—511). Prin unirea triburilor france, prin războaie de cucerire, el și-a extins stăpînirea asupra întregii Galii. Pentru a obține sprijinul bisericii și al populației galo-romane, Clovis s-a convertit la creștinism. După moartea lui Clovis, statul se împarte între urmașii săi. Dar dezordinea internă și războaiele de cucerire au slăbit autoritatea regală, favorizînd creșterea puterii marilor feudali.

Majordomii (administratorii palatului regal) vor înlătura dinastia merovingiană, întemeiată de Clovis, instaurînd o nouă dinastie, carolingiană.

Încercări de restaurare a Imperiului Roman. Ideea de bază este cea a menținerii unității lumii romane. Aceasta s-a realizat în mai multe etape:

1) *Imperiul Roman de Răsărit*, care treptat se grecizează și devine Imperiul Bizantin, cuprindea teritorii întinse (Peninsula Balcanică, Dobrogea, Asia Mică, Egiptul, Cirenaica), cu orașe vestite, apoi vechi centre economice, politice și culturale — Constantinopol, Atena și Alexandria.

Baza economică înfloritoare, agricultura și importante centre meșteșugărești și comerciale, existente în Imperiul Bizantin i-au asigurat trăinicia. Aici autoritatea imperială era mai puternică și se baza pe bogate resurse materiale pe care le folosea pentru întreținerea armatei și a aparatului administrativ al statului. Cu ajutorul armatei sînt reprimate răscoalele interne, respinse atacurile populațiilor migratoare și se poartă războaie de cucerire. După războaie îndelungate împăratul Iustinian (527—575) a cucerit regatul vandal din nordul Africii, o parte din teritoriul regatului vizigot din sud-estul Spaniei și regatul ostrogot din Italia. Dominația bizantină se întindea asupra întregului bazin al Mării Mediterane, ca pe vremea de glorie a Imperiului Roman. Dar Iustinian a căutat să restaureze în provinciile cucerite vechile forme de organizare social-economică sclavagistă. El era susținut de nobilimea senatorială și de biserică, ale căror interese cereau menținerea sistemului sclavagist, dar masele populare și popoarele cucerite s-au opus. În Imperiul Bizantin procesul de feudalizare se produce mai tîrziu decît în apusul Europei, re'izîndu-se

Carol cel Mare, statuetă din bronz, considerată originală

treptat în sec. al VII-lea — al IX-lea. Continuator al civilizației greco-romane și păstrător al tradițiilor vechii romanități, Imperiul Bizantin a exercitat o puternică influență asupra popoarelor din bazinul Mării Negre și asupra celor din sud-estul Europei.

2) *Imperiul Carolingian.* În timpul domniei lui Carol cel Mare (768—814), regatul francilor, prin cuceririle din nordul Italiei și ocuparea teritoriului locuit de longobarzi, a ținuturilor locuite de saxoni de la răsărit de Rin și după victoriile împotriva avarilor și arabilor, devine un mare imperiu, care, prin întinderea sa, amintea de Imperiul Roman.

Papa, pe care Carol cel Mare îl sprijinea împotriva longobarzilor și a nobilimii romane, l-a încoronat (în anul 800) ca împărat roman. Fiind recunoscut în această calitate și de împăratul bizantin, Carol cel Mare se putea considera „restaurator" al imperiului. Dar Imperiul Carolingian, lipsit de unitate economică și politică, frămîntat de luptele interne dintre urmașii lui Carol cel Mare și slăbit de atacurile populațiilor migratoare, se dezmembrează. Tratatul de la Verdun (843) consfințește împărțirea sa în trei state: Franța (partea de apus), Germania (partea de răsărit) și Italia; teritoriul dintre Franța și Germania, care cuprindea Valea Rhonului și a Rinului pînă la Marea Nordului, va fi ulterior alipit Germaniei.

3) *Imperiul Romano-German.* O nouă încercare de restaurare a imperiului, inițiată de Otto I cel Mare, regele Germaniei (936—973), servea scopurilor expansioniste ale feudalilor germani. După ce și-a restabilit autoritatea asupra ducatelor germane, Otto a cucerit Burgundia. Pentru a obține titlul de împărat, trebuia „după tratative" să stăpînească Italia. Atrași și de bogăția orașelor italiene, feudalii germani, sub conducerea lui Otto, au cucerit nordul și centrul Italiei, silindu-l pe papă să-l încoroneze ca împărat al Imperiului Roman (962). Acest imperiu nu reprezenta însă o restaurare a Imperiului Roman, nici măcar a celui carolingian. El cuprindea statele germane și o parte din Italia; cu toate acestea, mai tîrziu (din sec. al XV-lea) a fost numit „Sfîntul imperiu roman de neam german"

Formarea statelor feudale în Europa și Asia. În *Britania*, deși relațiile feudale se cristalizau lent, invazia daneză a grăbit unirea regatelor anglo-saxone într-un stat *Heptarhia anglo-saxonă* (sec. al IX-lea), care, ulterior, se va numi *Anglia.*

În *Peninsula Iberică* s-au format, începînd cu sec. al VIII-lea, mai multe *regate cu caracter feudal* (Asturia, Leon, Castilia, Aragon, Navara, Portugalia), care se vor uni, în condițiile luptei de eliberare împotriva cuceritorilor arabi și vor forma *statele feudale Spania și Portugalia.*

Concomitent cu procesul de formare a relațiilor feudale s-au constituit, din uniuni tribale, în Peninsula Scandinavia și Peninsula Iutlanda, regatele Danemarca (sec. al VIII-lea), Suedia (sec. al IX-lea) și Norvegia (sec. al X-lea).

Același proces de trecere de la uniunile de triburi la statele feudale timpurii, ca urmare a unor însemnate prefaceri social-economice, s-a petrecut și la *popoarele slave.* În cazul acestora, lupta împotriva tendințelor de dominație ale unor state vecine a avut și ea un rol important. *Țaratul bulgar* (sec. IX) și *statul sîrb* (sec. XII) s-au constituit în condițiile luptei de eliberare împotriva dominației bizantine. *Moravia Mare, statul slavilor de vest,* rezistă feudalilor germani (sec. IX), dar este cucerit de unguri. În sec. al X-lea se constituie *statul feudal ceh* și *statul polon.*

Prin unirea unor formațiuni statale în jurul Kievului s-au pus bazele *statului slavilor răsăriteni, Rusia kieviană* (sec. IX). Creșterea puterii marilor feudali și luptele interne au provocat fărîmițarea Rusiei kieviene în cnezate, care nu vor rezista atacurilor mongole.

Destrămarea relațiilor gentilice și formarea relațiilor feudale, favorizate de trecerea la viața sedentară, au condus la constituirea *regatului Ungariei* în timpul ducelui Vaik, care în urma trecerii la creștinism și-a luat numele de Ștefan (anul 1000).

Pe teritoriul patriei noastre, *cnezatele* și *voievodatele* (sec. IX—XIII) au premers formării unor state feudale mai puternice: voievodatul Transilvaniei (sec. XII) și *statele feudale de sine stătătoare Țara Românească și Moldova* (sec. XIII—XIV). Acestea s-au născut și dezvoltat în lupta împotriva dominației străine, pentru unire în state mai puternice, capabile să-și asigure o dezvoltare de sine stătătoare.

În *Asia* s-au menținut din antichitate *statele India, China, Iran,* unde relațiile feudale au apărut mai de timpuriu (sec. al III-lea — al IV-lea). Popoarele nomade care trăiau aproape de granițele lor au stînjenit de multe ori dezvoltarea acestor state. În *India,* după o epocă de înflorire, *statul Gupta* s-a destrămat datorită tendințelor centrifuge ale marilor feudali și atacurilor popoarelor turco-mongole din Asia centrală. Refacerea statului, în sec. al XIII-lea, sub forma *sultanatului de Delhi* a inaugurat o perioadă de strălucire, dar aceleași cauze au provocat din nou dezmembrarea sa.

China, fărîmițată în mai multe *stătulețe feudale,* s-a unificat în sec. al VII-lea sub conducerea împăraților din *dinastia Tan.* Prin cuceriri s-a creat un întins *imperiu,* care cunoaște o perioadă de înflorire, dar decade datorită

Cavaleri arabi pregătindu-se pentru defilare (miniatură)

luptelor dintre feudali și răscoalelor țărănești. O nouă perioadă de înflorire, sub conducerea împăraților din *dinastia Sun* (sec. al X-lea), este urmată iarăși de dezmembrare. Nemulțumirea maselor de țărani crunt exploatați slăbește rezistența statului, care, lipsit de unitate, va fi cucerit de mongoli în sec. al XIII-lea.

Alte state s-au format în sec. II—VII; *statul Lin-I*, în nordul Indochinei, pe teritoriul Vietnamului de astăzi, *Kampuchia*, în nordul peninsulei, *Coreea* și *Tibet*.

În *Japonia*, după o lungă perioadă de lupte între marii feudali, puterea *împăratului (Mikado)* slăbește și conducerea efectivă a statului este preluată de *shogun (conducătorul suprem al armatei)*.

La hotarele unora dintre aceste state trăiau popoarele organizate în triburi, aflate pe diferite trepte de dezvoltare social-economică și politică: arabii, mongolii și turcii. Ei vor crea mari imperii cu caracter feudal-militarist, cucerind teritorii imense în Asia, Africa și Europa.

Marele Califat Arab, format prin unirea triburilor arabe, favorizat de răspîndirea religiei islamice, și-a extins dominația în Asia, Africa și Europa. Dar întinderea mare a imperiului, diversitatea stadiilor de dezvoltare a populațiilor subjugate și necontenitele răscoale, tendințele de autonomie ale marilor feudali au dus la destrămarea lui în mai multe califate: Califatul de Bagdad, Califatul de Cairo (Egipt) și Califatul de Cordoba (Spania).

Imperiul mongol, creat prin cuceriri sub conducerea lui Temugin (Ginghis-Han), a cuprins în Asia un teritoriu imens.

În sec. al XIII-lea, în urma pustiitoarelor invazii în Europa, s-a constituit, la nord de Marea Neagră, un nou stat mongol, numit *Hanatul hoardei de aur*. De aici, mongolii, cunoscuți și sub numele de tătari, au făcut numeroase incursiuni de jaf asupra teritoriilor vecine.

Statul turc, format de turcii otomani în sec. al XIII-lea, sub conducerea sultanului Osman (1281—1325), avînd o bună organizare militară, cucerește o parte din teritoriile Imperiului Bizantin și statele feudale slave din Peninsula Balcanică, amenințînd apoi Țările Române și pe cele din Europa centrală.

Venind în contact cu civilizațiile popoarelor subjugate, marile imperii feudalo-militariste le-au influențat în mod diferit, fiind, la rîndul lor, influențate și ele. În timp ce arabii și-au însușit civilizația elenistică și orientală și au creat o civilizație originală pe care au răspîndit-o în teritoriile cucerite, mongolii și turcii au ruinat țările supuse, întîrziind dezvoltarea popoarelor subjugate

Fărîmițarea feudală. Între sec. IX—XI, în Europa apuseană, majoritatea statelor se fărîmițează în ducate, comitate, principate, unite între ele prin ierarhia feudală. Predominarea economiei naturale, atacurile populațiilor migratoare împiedicau menținerea organizării administrative politice uni-

Prizonier mongol (miniatură persană)

Ieniceri (oaste nouă). Recrutați din copiii unor popoare creștine și convertiți la islamism, aceștia vor constitui una din cele mai puternice armate din Europa

tare a statului. Marii feudali dispun de autoritate și de forțe armate, asigurînd ordinea pe domeniile lor. Puterea lor crește în dauna puterii regale. Cu timpul, atît funcțiile pe care le îndeplineau cît și feudele legate de aceste funcții devin ereditare, putînd fi transmise urmașilor. Marii feudali devin aproape independenți față de monarh. Statul și puterea regală existau doar cu numele. Acest proces nu a fost caracteristic numai pentru Europa apuseană; el se va extinde și în Europa centrală, sudică și răsăriteană, în unele state din Asia și Africa.

Caracteristicile procesului de centralizare în Franța, Anglia, Spania, Rusia. În Europa apuseană, evoluția statului a urmat în secolele XI—XV două căi distincte: în Imperiul Romano-German și în Italia s-a menținut și s-a adîncit fărîmițarea politică, în timp ce în Franța, Anglia, Spania s-a desfășurat procesul de centralizare statală. Esența acestui proces constă în acțiunea monarhiei, sprijinită de orășenime, de țărănime, de mica nobilime și de biserică, pentru unificarea teritorială și centralizarea politică a statului.

Din secolele XII—XIII, dezvoltarea economiei agrare, a meșteșugurilor și a orașelor, lărgirea schimburilor comerciale, interne și externe au avut consecințe însemnate asupra centralizării statelor.

Nobilimea, care, în ansamblul ei, nu și-a adaptat în suficientă măsură organizarea domeniului și felul de viață cerințelor dezvoltării producției și schimbului, a început să fie subminată economic. Transformările petrecute în tehnică și în organizarea militară, constînd în scăderea rolului cavaleriei grele nobiliare și în sporirea *rolului pedestrimii*, precum și în înlocuirea contingentelor recrutate pe baza sistemului vasalic cu trupe de mercenari, au cauzat declinul militar al nobilimii. În același timp crește rolul armatei regale, care începe să aibă un caracter permanent, devenind o forță suficient de puternică sub autoritatea regelui pentru stăvilirea anarhiei feudale.

În acțiunea de centralizare a statelor, monarhia s-a sprijinit pe orășenime, țărănime, mica nobilime și cler. Orășenimea a sprijinit puterea centrală, deoarece meșteșugurile și comerțul se puteau dezvolta mai bine în condițiile unui stat centralizat. Orășenii au oferit regalității ajutoare bănești sub formă de împrumuturi și dări, sprijin militar prin mobilizarea „steagurilor" urbane, precum și specialiști pentru administrația statului. Țăranii erau interesați în curmarea anarhiei feudale, pentru a putea să-și desfășoare activitatea în liniște. Numeroși mici nobili au intrat în slujba regalității, primind în schimb domenii sau alte favoruri regale. Clerul, căruia anarhia feudală îi amenința bunurile funciare, a sprijinit regalitatea cu resurse materiale și cu arme spirituale.

Centralizarea statală a constituit un proces istoric progresist, care a creat condiții prielnice dezvoltării social-economice, progresului culturii și apariției națiunilor.

Întărirea statului a creat, în același timp, condițiile necesare pentru apărarea teritoriului țării sau pentru eliberarea unor teritorii aflate sub stăpînire străină.

Filip al IV-lea cel Frumos a urmărit întărirea puterii regale prin diferite mijloace

În *Franța*, în procesul de centralizare a statului, s-au corelat acțiunile de unificare teritorială, de eliberare a unor teritorii franceze de sub suzeranitatea engleză și de centralizare instituțională. Unificarea teritorială a Franței s-a realizat pe căi diferite — lupta cu Anglia, războaiele din sec. XII—XV și mai ales războiul de 100 de ani (1337—1453), moșteniri, căsătorii, cumpărări.

Includerea unor mari teritorii în domeniul regal a avut ca urmare preluarea de către regalitate a atribuțiilor militare, judiciare, administrative, fiscale, uzurpate de marii feudali în perioada de anarhie feudală.

Includerea în domeniul feudal a orașelor a însemnat, de asemenea, restrîngerea autonomiei municipale și subordonarea față de puterea centrală.

Regii din dinastia capețiană, Filip al II-lea August (1180—1223) și Filip al IV-lea cel Frumos (1285—1314), au inițiat procesul de centralizare a Franței și i-au pus bazele. Procesul de centralizare se va încheia în Franța în sec. al XV-lea. În cadrul acestui proces se va constitui Adunarea Stărilor Generale (1302), care va deveni o instituție reprezentativă, fiind formată din reprezentanți ai nobilimii, clerului și orășenimii.

În *Anglia*, centralizarea statală s-a desfășurat sub forma unui proces de centralizare instituțională.

Întărirea autorității centrale își are originea în cucerirea, în anul 1066, a Britaniei anglo-saxone de către franco-normanzii din ducatul Normandiei, conduși de Wilhelm Cuceritorul.

Ca urmare a procesului de deposedare a țărănimii și a nobilimii anglo-saxone, regalitatea și-a constituit un întins domeniu feudal, care, împreună cu ducatul Normandiei, a făcut din rege cel mai mare proprietar funciar feudal. Prin crearea unei armate permanente, a tribunalelor regale, înfăptuirea reformelor juridice și fiscale, Henric al II-lea Plantagenetul (1154—1189) a consolidat și mai mult puterea centrală. Abuzurile care au însoțit creșterea autorității centrale au generat, la începutul sec. al XIII-lea, încercări de a o îngrădi. În urma înfrîngerilor suferite în războiul cu Franța, regele Ioan

fără Țară (1199—1216) este silit să semneze, în anul 1215, *Magna Charta Libertatum*, prin care recunoaște drepturile nobilimii, clerului și orășenilor bogați. Ulterior în cursul confruntării dintre regalitate și stările privilegiate, în anul 1265 s-a constituit adunarea reprezentativă a acestora sub forma Parlamentului, la care, pe lîngă baroni, au participat și reprezentanți ai comitatelor și orașelor

Parlamentul era format din Camera lorzilor (marii feudali laici și clerici) și din Camera comunelor (cavalerii și orășenii bogați). Parlamentul era o adunare reprezentativă, care se întrunea regulat, realizîndu-se colaborarea cu regalitatea în problemele conducerii statului

În *Peninsula Iberică* unificarea teritorială și centralizarea politică au avut loc în condițiile luptei duse de popoarele spaniol și portughez pentru eliberarea țării de sub stăpînirea arabă — „Reconquista", care a început în sec. al IX-lea și a durat pînă în sec al XV-lea Un pas important pe calea unificării l-a constituit căsătoria lui Ferdinand de Aragon cu Isabela de Castilia (1479). Sprijiniți de orășeni și de mica nobilime aceștia au luat măsuri de consolidare a puterii centrale și de îngrădire a anarhiei feudale, interzicînd nobililor să întrețină armate să aibă castele întărite și să poarte războaie între ei Treptat, a fost desființată și autonomia orașelor Alianța dintre monarhie și biserică folosirea Inchiziției (tribunal bisericesc) împotriva celor care luptau pentru drepturi sociale și politice, convocarea mai rară a Cortesurilor (adunări reprezentative ale claselor privilegiate) au imprimat statului un caracter absolutist

În *Rusia*, lupta pentru centralizarea politică s-a desfășurat concomitent cu lupta împotriva dominației mongole. În fruntea acestei lupte s-a aflat cnezatul Moscovei, care a ajuns la o mare dezvoltare economică, politică, militară și demografică. Procesul de centralizare a continuat prin alipirea cnezatelor rusești (Novgorod, Tver, Viatka) în timpul cneazului Ivan al III-lea (1462—1505). El a consolidat statul prin reforme fiscale și militare și a creat un aparat administrativ centralizat. Duma boierească era instituția reprezentativă a boierilor, care împreună cu țarul elaborau actele, numite pricazuri. Ivan al III-lea și-a luat și titlul de țar. Ivan al IV-lea (1533—1584) a continuat procesul de centralizare, alipind regiunile Pskov, Reazan, Astrahan, Siberia Occidentală.

Ivan al IV-lea, numit de boieri „cel groaznic"

Tendințe de centralizare a statelor feudale românești. Țările Române sub conducerea lui Mihai Viteazul. În pofida granițelor politice care despărțeau Țările Române, între ele au existat strînse legături economice, sociale, politice și militare. Unitatea limbii și continuitatea culturii reprezentau factori de permanență în dezvoltarea poporului nostru. Tendințele de unificare care s-au concretizat în monarhiile centralizate în Europa s-au manifestat în Țările Române încă din sec. XV, prin încercarea de constituire a unui front comun antiotoman, pentru apărarea libertății și independenței (Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare). Prin unirea Țărilor Române sub conducerea lui Mihai Viteazul, realizată în condițiile luptei antiotomane, se urmărea crearea unui sistem politic și militar mai puternic, care să asigure menținerea independenței.

Unirea Țărilor Române într-un singur stat corespundea necesităților legice, obiective ale istoriei. Ea exprima voința românilor de a avea un stat unitar propriu, pregătind formarea statului național unitar român de mai tîrziu.

Constituirea monarhiilor absolutiste și caracteristicile acestora în Franța, Anglia, Spania, Rusia. La sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea în Franța, Anglia și Spania se înregistrează declinul feudalității, ascensiunea orășenimii și burgheziei, încheierea centralizării statale.

În condițiile declinului social-economic și politic-militar, ale intensificării luptei antifeudale a țărănimii și ale conflictului cu orășenimea și burghezia, feudalitatea a fost nevoită să recunoască autoritatea deplină a regalității, deși, uneori, în perioadele de criză a monarhiei absolute, a încercat să-și redobîndească vechile privilegii politice.

La rîndul său, orășenimea cu tendințe de îmburghezire, încă insuficient consolidate, avea nevoie de sprijinul regalității pentru a-și întări poziția social-economică internă și a-și asigura expansiunea maritimă, comercială și colonială. În schimbul sprijinirii ei de către regalitate, a oferit monarhiei însemnate fonduri bănești și cadre necesare, ceea ce a asigurat elementelor orășenești și burgheziei un rol mai important în conducerea centrală și locală.

În aceste condiții, monarhia a profitat pentru a-și spori necontenit autoritatea, transformîndu-se într-o monarhie absolută. Monarhul folosește contradicțiile dintre burghezie și nobilime, urmărind o politică independentă față de amîndouă, concomitent cu măsurile pentru lichidarea manifestărilor anarhice ale feudalilor. Monarhia își sporește veniturile și din impozitele de manufacturi și comerț.

În cadrul monarhiei absolutiste, regele își exercită, de drept și de fapt, atributele deplinei suveranități pe întreg teritoriul țării, oglindite în dreptul exclusiv de a legifera, de a deține jurisdicția supremă, de a stabili și percepe impozite, de a emite monedă, de a avea armată, de a numi pe slujbași, de a conduce politica externă a țării. Pentru exercitarea puterii, regalitatea dispunea de un aparat birocratic și militar numeros și tot mai bine organizat.

Monarhia absolutistă a subordonat intereselor statului și biserica. În Anglia, ca urmare a Reformei, regele a devenit șeful suprem al bisericii (1534).

În perioada monarhiei absolutiste au mai supraviețuit adunările reprezentative ale stărilor sociale privilegiate, sub forma Adunării Stărilor Generale în Franța, a Parlamentului în Anglia și a Cortesurilor în Spania, dar rolul lor în conducerea statului a scăzut, deoarece regalitatea, suficient de consolidată, apela tot mai rar la ele.

Lupta de clasă se intensifică. Sporirea impozitelor, exploatarea tot mai grea a țăranilor provoacă puternice frămîntări în rîndurile meșteșugarilor și țăranilor. Conducerea luptei antifeudale a fost luată de burghezie, care deține importante poziții economice în stat și urmărește cucerirea puterii politice.

Forma clasică a monarhiei absolutiste s-a realizat în *Franța* în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Dregătorii superiori sînt recrutați de rege din rîndurile burgheziei, iar cadrele superioare ale armatei, din rîndul nobilimii mici și mijlocii. Justiția și administrația provinciilor erau sub directa conducere a regelui, care numea în funcții oamenii săi.

Stările Generale n-au mai fost convocate. Marea nobilime — devenită nobilime de curte — participă la ceremonii, serbări, țese intrigi, dar pierde legătura cu provincia și activitatea sa poate fi urmărită de rege.

În a doua jumătate a sec. al XVI-lea, monarhia franceză trece printr-o perioadă de criză, provocată de lupta pentru întîietate între cele două partide ale nobilimii: cel catolic și cel hughenot (protestant). Autoritatea regală a fost restabilită de Henric al IV-lea de Bourbon (1589—1610), din timpul căruia Franța începe să devină o mare putere. El plănuiește o alianță cu Olanda, Anglia și Suedia împotriva habsburgilor care domneau în Spania și Germania. Acest proiect va fi realizat, concomitent cu politica de întărire a absolutismului monarhic, sub urmașul său, Ludovic al XIII-lea (1610—1643), de către ministrul acestuia, cardinalul Richelieu.

Henric al IV-lea de Bourbon; a restabilit pacea și a întărit absolutismul, urmărind să facă din monarhia franceză o mare putere economică și politică

În *Anglia*, instaurarea absolutismului monarhic a avut ca sprijin principal clasele interesate în dezvoltarea manufacturilor și comerțului: noua nobilime și burghezia. Regele Henric al VIII-lea (1509—1547) și-a consolidat autoritatea, devenind șeful suprem al bisericii anglicane. Spre deosebire de Franța, se menține Parlamentul cu atribuția de a vota impozitele; aparatul funcționăresc central nu a reușit să se întărească prea mult, iar conducerea locală își păstrează însemnătatea.

În timpul reginei Elisabeta (1558—1603), absolutismul englez ajunge la dezvoltarea maximă. Înflorirea economiei, începutul formării imperiului colonial englez, slăbirea puterii Spaniei și a dominației sale asupra comerțului maritim au asigurat Angliei un loc de frunte în rîndul puterilor europene. Burghezia a început lupta pentru cucerirea puterii politice, opunîndu-se absolutismului monarhic, invocînd drepturile prevăzute în *Magna Charta Libertatum*.

În *Spania*, absolutismul monarhic a atins apogeul în timpul regelui Filip al II-lea (1556—1598). El stăpînea un teritoriu imens: Spania, Țările de Jos, o parte din Italia, Portugalia, coloniile spaniole din America și coloniile portugheze.

Filip al II-lea conducea personal statul, hotărînd în toate problemele după ce studia rapoartele întocmite de consilierii săi, sprijinit și de biserica catolică. Tribunalul Inchiziției înlătură pe toți cei care se opun absolutismului. Absolutismul spaniol a avut un caracter nobiliar și clerical, datorită existenței unei nobilimi numeroase și puternice, neinteresate în dezvoltarea economiei (comerțului și manufacturilor) și a unei burghezii încă slab dezvoltate. Instituția cortesurilor a fost transformată, de fapt, din adunări reprezentative în instituții consultative.

Filip al II-lea (pictură de Tiziano Vecellio), stăpînind un imens teritoriu, nu numai în Europa, dar și pe continentul America

În *Rusia*, monarhia centralizată s-a consolidat în timpul țarului Ivan al IV-lea (1533—1584), care a micșorat puterea politică a marilor boieri. La sfîrșitul sec. al XVI-lea, luptele pentru tron și adîncirea exploatării feudale au pus în primejdie independența statului rus, care a fost cotropit de armatele panilor polonezi, aliați cu suedezii. Dar masele populare au luptat cu eroism, alungîndu-i pe străini. Sub domnia lui Mihail Romanov (1613—1645), cu sprijinul boierimii interesată în restabilirea ordinii și asigurarea privilegiilor, absolutismul monarhic continuă să se consolideze.

Menținerea fărîmițării politice în Germania și Italia. Datorită unor con-

diții istorice deosebite de ale celorlalte state din apusul Europei, Germania și Italia au rămas fărîmițate, realizîndu-se doar centralizări regionale.

În *Germania*, împărații, atrași spre cucerirea de noi teritorii, angajați în lupta pentru supremație împotriva papalității, erau lipsiți de autoritate. Puterea marilor feudali crescuse foarte mult și o dată cu aceasta separatismul regional, care constituia o piedică în calea centralizării.

Pentru a-și apăra interesele economice și menține autonomia față de feudali și împărat, orașele germane s-au organizat în ligi (Liga hanseatică, Liga renană). Bazîndu-se în special pe comerțul extern, acestea nu erau interesate în realizarea unității economice și politice a țării, ci tindeau spre autonomie, reprezentînd astfel o formă a centralizării regionale. Principatele teritoriale s-au format și consolidat prin sec. XI—XIII, în timpul luptei dintre papalitate și imperiu. Erau mari domenii ale feudalilor laici și clerici, independente sub raport economic și politic.

Principii teritoriali au reușit, după lupte îndelungate, să își impună dominația asupra orașelor. Cu timpul,ei au obținut de la împărat dreptul de a bate monedă, de a percepe impozite, de a înființa vămi. Puterea principilor a crescut mai mult în timpul dinastiei de Hohenstauffen, ai cărei reprezentanți au dus lupte necontenite împotriva orașelor italiene și a papalității. După stingerea acestei dinastii s-a accentuat fărîmițarea Germaniei. Principii au ales ca împărat pe unul din ei, Rudolf de Habsburg (1273—1291). Formarea unui întins domeniu ereditar în Austria, menit să constituie o bază teritorială pentru unificarea Germaniei și pentru consolidarea puterii imperiale, ca și politica autoritară a împăratului Rudolf de Habsburg, au determinat pe principii germani ca, în condițiile instaurării dreptului de a alege împăratul, să aleagă împărați din alte familii, cum a fost familia de Luxemburg. „Bula de Aur" (1356), emisă de împăratul Carol al V-lea, care consacra fărîmițarea politică a imperiului și electivitatea împăratului, încredințînd alegerea unui colegiu de 7 electori (patru laici: regele Cehiei, ducele Saxoniei, marcgraful de Brandemburg, contele Palatinului și trei ecleziastici (arhiepiscopii de Köln, Maintz și Trier), a rămas legea fundamentală a structurii politice a Imperiului Romano-German pînă la desființarea sa, în 1806.

Italia. Fărîmițarea politică și economică a Italiei și dominațiile străine explică formarea unor centre cu interese diferite, iar particularitățile structurii sociale au generat tipul regimurilor politice.

În sec. XI—XV coexistau state feudale — Regatul Neapolelui, marchizatele de Montferrat și Saluzzo, ducatul Piemontului, Statul papal cu regim teocratic și republicile urbane — a căror formă de guvernare a evoluat de la comună la seniorie — Milano, Florența, Verona, Ferrara, Padova, Mantua etc., republicile aristocratice — Veneția, Genova.

În conducerea senioriilor s-au remarcat familiile Visconti la Milano, care a devenit ducat și și-a extins dominația asupra Lombardiei, și Medici la Florența.

După eșecul tentativelor ducilor de Milano și ale regilor de Neapole de a realiza, în prima jumătate a sec. al XV-lea, o unificare a Italiei în folosul lor, Milano, Veneția, Neapole și Statul papal au pus bazele Ligii de la Lodi (1454), al cărei obiectiv era menținerea independenței statelor italiene, deci a fărîmițării politice a Italiei.

Cu timpul, mai ales în regiunile urbanizate, societatea italiană începe să se omogenizeze, să-și creeze o comunitate spirituală, culturală și de limbă, care va contribui, în secolele următoare, la formarea națiunii și a statului italian.

Fărîmițarea politică în Germania și Italia se va menține pînă în epoca modernă.

Statul feudal îmbracă diferite forme, corespunzătoare dezvoltării feudalismului, «Regatele barbare» întemeiate pe cuceriri și bazate pe o economie neunitară, au fost netrainice, efemere. În condițiile economiei naturale, cînd domeniul feudal manifesta tendințe de autonomie, statul a avut caracter fărîmițat. Datorită dezvoltării forțelor de producție și formării pieței interne se constituie monarhia feudală centralizată, care în perioada destrămării feudalismului și a formării relațiilor capitaliste devine monarhie feudală absolutistă. Aceasta se va folosi de burghezia în ascensiune pentru consolidarea pozițiilor nobilimii feudale.

Paralel, datorită unor condiții istorice specifice se mențin state fărîmițate și mari imperii feudale.

Statul feudal și evoluția sa

Principalele caracteristici ale formării și dezvoltării statului în evul mediu
- Care este esența de clasă a statului în orînduirea feudală?
- Ce caracteristici prezintă statul în perioada feudalismului timpuriu?
- Cum s-au format statele feudale în Europa?
- Ce particularități prezintă evoluția statelor feudale în Asia?

Formarea monarhiilor centralizate în Europa
- Care sînt caracteristicile procesului de centralizare în Franța și Anglia?
- În ce condiții istorice s-a realizat centralizarea statului în Spania? Dar în Rusia?
- Ce reprezintă în istoria poporului nostru unirea înfăptuită sub Mihai Viteazul?

Monarhia feudalo-absolutistă
- În ce condiții istorice s-a produs trecerea la monarhia absolutistă în Franța, Anglia, Spania, Rusia?
- Care era baza socială a monarhiei absolutiste?
- Cum ne explicăm menținerea fărîmițării feudale în Germania și Italia?

Comparați statul feudal cu statul sclavagist și arătați rolul lor istoric.

13. INSTITUȚIILE ÎN FEUDALISM

Instituțiile pot fi considerate oglinda cea mai fidelă a societății care le-a creat. Potrivit concepției materialist-istorice, ele sînt creații ale societății spre a-i servi interesele. De aceea, ele se modifică, se schimbă, evoluează în pas cu societatea. Instituțiile, fiind creații ale claselor dominante, slujesc, în primul rînd, interesele acestora. În evul mediu, în general, clasele dominante fiind formate din stăpînii principalului mijloc de producție al vremii — proprietatea funciară — nobilime, cu păturile sale (mare, mijlocie și mică) și din clerul superior, instituțiile apără interesele acestora, de aservire și exploatare a maselor populare.

Originea instituțiilor medievale, iar, ca urmare, fondul lor comun, se găsesc în transformările petrecute în obștile sătești sau alte forme de organizare comunitară existente în perioada de naștere a noii societăți, așezate pe temeiuri noi după liniștirea marilor migrații. Populațiile în migrație, mai ales din cele două mari familii — germanică și slavă —, au găsit, în teritoriile de așezare ale Imperiului Roman, o societate în faza de trecere spre feudalism, cu unele trăsături comune, dar și cu multe deosebitoare; anumite trăsături comune, dar și deosebiri vor exista și în evoluția instituțiilor în lunga epocă, de circa o mie de ani, care a fost societatea feudală. Mai puțin conturate la începuturile feudalismului, cînd mai supraviețuiesc și forme moștenite din societatea precedentă, amestecate cu formele noii societăți, instituțiile se cristalizează pe măsura dezvoltării societății feudale cu structurile sale social-economice și social-juridice specifice: clasa feudală cu păturile sale, țărănimea, și ea diferențiată în cele două categorii principale (liberă și aservită), și orășenimea, stratificată și aceasta: patriciatul, format din orășenii bogați, de stare mijlocie (meșteșugari și negustori) și plebea, formată din oameni lipsiți de mijloace de producție, trăind din munca brațelor.

Statul. Instituția supremă, sinteza tuturor instituțiilor, este statul, cu diferite forme de organizare: imperiu, regat, principat, ducat, voievodat, țarat, republică etc. Statul putea fi independent și suveran sau putea fi vasal altui stat. Sistemul de suzeranitate-vasalitate existent între oamenii societății medievale exista și între state. Uneori legătura de suzeranitate-vasalitate era formală, fără știrbirea suveranității statului vasal, alteori raporturile de suzeranitate-vasalitate se exprimau în obligații reciproce dintre statul suzeran și statul vasal: protecție din partea celui dintîi față de statul vasal și obligații materiale și politice din partea statului vasal față de statul suzeran.

În fruntea statului medieval era monarhul, care, de asemenea, purta diferite numiri în raport de forma constituțională de organizare: împărat, rege, principe, duce, voievod, domn, țar, sultan, han, consiliu etc. Monarhul, în concepția medievală, era conducătorul suprem al statului, cu prerogative numeroase și importante: șeful suprem al administrației, al justiției, al armatei, de multe ori și al bisericii, al politicii interne și externe, stăpînul țării și al

populației din țara respectivă. Toți locuitorii țării îi datorau supunere și ascultare. Pentru a-și exercita în deplinătatea lor asemenea prerogative, monarhii medievali, sprijiniți de biserică, se socoteau reprezentanți ai puterii divine, și în numele acesteia săvîrșeau tot felul de abuzuri.

Succesiunea la tron în evul mediu era, în general, electiv-ereditară. Monarhii erau aleși de adunările reprezentative din țara respectivă, cel puțin teoretic și formal, dar numai dintre membrii familiei domnitoare. Pentru a-și asigura succesiunea dorită, monarhii își asociau la domnie, încă din timpul vieții, succesorul. În evul mediu a fost generalizat principiul moștenirii tronului de primul născut, adică de cel mai mare dintre copiii de sex bărbătesc. Alegerea în acest caz se mărginea în realitate la recunoașterea succesorului prin formele de supunere și ascultare, adică „omagiul" de vasalitate.

Sfatul monarhului. Atributele de suveranitate ale monarhului în principiu erau indivizibile, însă erau divizibile în exercitarea lor, deoarece monarhii încredințau, temporar și revocabil, o parte din prerogativele lor unor instituții formate din reprezentanții clasei dominante.

Instituțiile respective își au originea în Imperiul Bizantin, dar și în Regatul Carolingian, în acea curte a regelui *(curia regis)*, formată din marii feudali care îndeplineau diferite funcții. Această instituție, în formă incipientă în timpul carolingienilor, se dezvoltă și se diferențiază potrivit nevoilor societății, în raport de evoluția societății. Instituția care se numește, în faza sa evoluată, „sfatul" monarhului *(sfatul domnesc)*, pe lîngă trăsăturile comune în diferite țări, mai cunoaște și particularități în raport de specificul societăților respective. Membrii „sfatului" erau numiți de suveran *(monarh)* dintre oamenii săi credincioși, din rîndurile marilor feudali, îndeplinind funcții la curtea monarhului: șeful curții — vornic, șeful cancelariei — logofăt, șeful veniturilor și cheltuielilor — vistiernic, șeful meselor monarhului — stolnic, șeful pivnițelor — paharnic, șeful grajdurilor — comis, șeful camerei monarhului — postelnic etc. În primele secole ale evului mediu numărul membrilor sfatului era mai redus, înmulțindu-se pe măsura dezvoltării și a complexității societății. Atribuțiile sfatului erau numeroase și variate: a asista pe monarh la scaunul de judecată, cînd împreună analizau procesele, dar hotărîrea aparținea monarhului; a dezbate problemele financiare, veniturile și cheltuielile țării, care la începutul evului mediu se confundau cu ale monarhului; a hotărî obligațiile țărănimii față de stăpînii fendali și față de monarh; a participa la dezbaterea problemelor politice, interne și externe etc. Sfatul (Consiliul) monarhului a avut un rol mai important sau mai modest în raport de autoritatea puterii centrale (a monarhului). Cînd monarhia era mai puternică, mai autoritară, în timpul monarhiei centralizate și absolutiste, Consiliul sau Sfatul era dominat de monarhie și, ca urmare, avea un rol mai modest, iar cînd monarhia era mai slabă, în timpul fărîmițării feudale și a regimului nobiliar, importanța Sfatului sau a Consiliului era mai mare.

Adunările reprezentative. În cazurile și problemele foarte importante: politice, economice, juridice, autoritatea și prerogativele Consiliului (Sfatului) erau considerate insuficiente. Prin urmare, era nevoie de consultarea unei adunări mai largi, reprezentative, la care participa un număr mai mare de reprezentanți ai clasei feudale, în general. În primul rînd ai marii nobilimi, apoi ai nobilimii mijlocii și ai celei mici, ai clerului, de asemenea, în general, dar și în acest caz mai ales ai clerului înalt (arhiepiscopi, episcopi, abați ai mănăstirilor). Mai participau reprezentanții orașelor și dintre aceștia, în primul rînd, patriciatul și apoi meșteșugarii și negustorii de rînd. În unele cazuri mai participau și reprezentanții armatei permanente și ai țărănimii libere.

La început adunări convocate de suverani cu anumite ocazii, pentru a hotărî în unele probleme mai importante, cu rol consultativ, acestea s-au transformat în instituții permanente, devenind, astfel, adunări reprezentative. Asemenea adunări au existat aproape în toate țările în care feudalismul s-a dezvoltat, numite în diferite moduri: State generale în Franța și în Țările de Jos, Cortes în Spania, Reichestag și Landstag în țările germane, Parlament, format din două Camere (a lorzilor și a Comunelor) în Anglia, Danehof și Hofsager în Țările Scandinave, Dietă în Ungaria, Seim în Polonia, Sobor sau Zemski Sobor în țările slave, Adunarea Țării în Moldova și Țara Românească, Congregații și apoi Dietă în Transilvania etc. Aceste adunări au avut unele trăsături comune, dar și particularități în ceea ce privește compoziția, atribuțiile și evoluția lor.

Originea adunărilor reprezentative a fost aceeași pretutindeni: necesitatea de rezolvare a unor probleme, a căror importanță pretindea o autoritate mai mare decît a Sfatului monarhului. Pretutindeni unde au existat, asemenea adunări aveau în competența lor rezolvarea acelorași probleme. La început acestea se ocupau mai cu seamă de probleme judiciare, mai ales referitoare la membrii claselor dominante; apoi de probleme financiare (stabilirea unor obligații speciale), de probleme militare (chemare sub arme a oamenilor), de probleme politice (succesiunea la tron, alte probleme de politică internă și externă).

În unele țări, adunările de stat au devenit adunări permanente, cu rol foarte important în societatea acestora, în sens pozitiv (de exemplu, Parlamentul englez) sau în sens negativ (de exemplu, Seimul polonez sau Dieta ungară), care au contribuit la slăbirea țării datorită spiritului anarhic al nobilimii. În unele țări, adunările de stat și-au putut subordona monarhia, dar în altele n-au reușit să și-o subordoneze definitiv (Franța, Castilia, Piemont, Napoli). În țările din centrul Europei și mai ales din răsăritul continentului, nobilimea, cu deosebire nobilimea mare, și-a asigurat rolul predominant, cîtă vreme rolul reprezentanților orășenimii era secundar (Polonia, unele state germane, Ungaria, Țările Române, Rusia). În țările apusene, reprezentanții orășenimii, la început, apoi burghezia au jucat un rol mai important (Anglia, Franța, Țările de Jos, unele state germane).

Caracteristicile principale, comune ale adunărilor reprezentative europene sînt proprii și celor din Țările Române. Ele sînt menționate de documente sub diferite numiri: Adunarea țării, Seim, Parlament, Sobor, Stări generale, Congregații. Cele dintîi asemenea adunări sînt menționate în a doua jumătate a sec. al XIII-lea în Transilvania sub numele de adunarea nobililor *(Universitas nobilitas)*, iar din sec. XV sub numele de Congregații *(Congregationes)*, iar după organizarea Principatului (1541) sub numele de dietă. Din același secol, al XV-lea, sînt menționate și Adunările țării din Moldova și Țara Românească, sub numele de Seim, de Congregație și de Parlament, judecînd un litigiu între doi succesori la domnie sau hotărînd natura relațiilor cu Polonia sau cu Poarta Otomană. Cele mai multe Adunări ale țării din Țările Române, ca de altfel și adunările reprezentative din alte țări, se ocupă de succesiunea la tron: recunoașterea succesorului desemnat de domnul în scaun, alegerea noului domn. Asemenea altor adunări reprezentative din diferite țări europene, Adunările țării în Țările Române se ocupau cu probleme economice, financiare și sociale: raporturile dintre țărani și stăpînii feudali, noile dări pretinse de aceștia supușilor lor, dreptul de strămutare al țăranilor aserviți, reformele cu caracter social, juridic și politic.

Justiția. La baza dreptului medieval se găsesc principii ale dreptului roman, înnoite și adaptate prin legislația scrisă a evului mediu. Organizarea juridică a societății medievale păstrează multe elemente ale dreptului roman. Dreptul cutumiar roman rămîne în vigoare, teoretic și practic, multă vreme. Juriștii europeni, chiar și în secolele XII — XIII, căutau să argumenteze realitățile vremii lor prin Codul civil roman. Magiștrii și doctorii în drept ocupă poziții importante la curțile suveranilor și ale marilor feudali. Treptat, dreptul cutumiar este îmbogățit prin practici juridice noi, generate de evoluția societății, de transformările acesteia. Aceste practici au stat la baza legiuirilor scrise ce apar în diferite țări (Anglia, Franța, Germania).

Pricinile dintre oameni erau judecate de diferite instanțe, „scaune" de judecată. Primul for de judecată era cel sătesc, format din aleșii comunității sătești: judele, jurații, oamenii buni și bătrîni. Aceștia judecau pricinile dintre locuitorii satului respectiv, public, duminica și în zilele de sărbătoare, sub un copac umbros sau la „casa satului". Pricinile mai importante dintre locuitorii unei comunități sătești de pe același domeniu erau judecate de scaunul de judecată al stăpînului feudal. Cei nemulțumiți cu judecata puteau apela la un for superior, al unității politico-administrative respective, format din dregătorul din fruntea districtului (comitatului) și din juzii nobiliari locali. Acest for judecătoresc mai cerceta și pricinile dintre nobilii locali, dintre aceștia și orășeni, dintre țărani și nobili. Rare erau cazurile cînd un nenobil cîștiga un asemenea proces.

Drept de judecată avea și biserica, în primul rînd în problemele bisericești, în litigiile dintre oamenii de pe domeniile ecleziastice, dar și dintre

persoanele bisericești și laice. Superior tuturor era forul judiciar al seniorului și suveranului: duce, principe, rege, împărat.

Judecata se făcea atît pe baza obiceiurilor vechi *(jus antiquum)*, a cutumelor, cît și a legilor scrise, după apariția acestora. Cea mai mare putere probatoare o au martorii prin depozițiile lor orale. Mai exista în evul mediu și proba fierului roșu, folosită mai ales de forurile judiciare bisericești.

Armata. Pentru apărarea intereselor lor, clasele dominante ale societății feudale își făuresc și alte instituții. Între acestea, un loc de însemnătate deosebită îl ocupă armata. Armata apăra statele feudale, dar trebuia să apere și interesele nobilimii. De aceea ea se instituționalizează în toate țările europene și asiatice.

În Europa, cavalerii *(milites)* formează o categorie privilegiată. Ei erau scutiți de anumite obligații față de stat și de seniorii lor. Pe lîngă cavaleri, se organizează armata formată din ostași proveniți din toate clasele sociale; nimeni nu era scutit de obligația militară. Din punctul de vedere al organizării și al tehnicii de luptă, armata se împărțea în cavalerie și pedestrime. Chiar și atunci cînd apar bombardele și tunurile, aceste „corpuri" de armată își păstrează rolul.

O parte din armată era subordonată direct suveranului. Constituită din oameni adunați de pe domeniile sale sau ale statului și din oamenii liberi, ea răspundea la chemarea sa și era comandată de suveran sau de un dregător al său. Ea depunea jurămînt de credință în fața suveranului și îi datora ascultare. Oastea nobiliară, care alcătuia „steagurile" diferiților nobili, era formată din oamenii de pe domeniile nobiliare, ce ascultau de stăpînul lor, de care erau și comandate. Adeseori steagurile unor nobili erau atît de puternice, încît nobilii respectivi se împotriveau puterii centrale. Orășenii, la rîndul lor, aveau oastea formată din populația orașelor (meșteșugari și negustori) și organizată tot în „Steaguri".

În vremuri de primejdie erau chemați la oaste toți locuitorii în stare de a purta armele. Se ridica astfel, oastea cea mare, sub comanda suveranului sau a locțiitorului acestuia.

Destul de timpuriu se formează o oaste „profesionistă", de lefegii sau mercenari, oameni care și-au făcut o profesie din a se angaja la diferiți suverani sau nobili pentru plată și pradă de război.

Raporturile dintre biserică și feudalitate. În societatea feudală, între biserică și puterea laică a existat o colaborare strînsă, atît în problemele social-economice și social-politice, cît și în cele spirituale. Biserica, secole de-a rîndul, a sprijinit ordinea feudală, consolidarea situației claselor dominante și înăbușirea luptei, sub diferite forme, a maselor populare. Religia pătrunde în toate domeniile vieții sociale și influențează comportamentul oamenilor. Din acest punct de vedere n-au existat deosebiri între biserica apuseană, catolică, condusă de papa de la Roma, și biserica răsăriteană, ortodoxă, condusă de patriarhul de la Constantinopol. În primele secole ale evului

mediu, papalitatea și-a sporit mult influența și autoritatea prin convertirea la creștinism a populațiilor migratoare și prin recunoașterea, însoțită de importante danii, a papalității din partea unor monarhi. În această situație, papii se declară independenți de împărații bizantini și pretind recunoașterea lor drept conducători ai întregii biserici creștine. Ca urmare, între biserica apuseană și cea răsăriteană au loc neînțelegeri, atît de natură religioasă, cît și de natură politică. Urmarea a fost marea schismă, întîmplată în anul 1054, cînd cele două biserici se despart, cea răsăriteană numindu-se ortodoxă (drept credincioasă), cea apuseană catolică (apostolică).

Situația economică prosperă a bisericii catolice și pretențiile de dominație ale acesteia asupra întregii vieți social-politice a provocat un conflict grav între papalitate și puterea politică. Reorganizarea bisericii de către papa Grigore al VII-lea (1073—1085) a însemnat începutul luptei dintre biserică și puterea laică, deoarece, prin „dictatul papal", papa a proclamat supremația bisericii catolice asupra tuturor credincioșilor, și a papei asupra împăraților și regilor. Acest conflict grav este cunoscut în istorie sub denumirea de *lupta pentru învestitură*, deoarece papalitatea pretindea ca învestitura vasalilor de către seniori să continue să se facă și de biserică, și biserica în calitate de senior să-și aibă vasalii săi, cu tot ce însemna vasalitate din punct de vedere economic și politic. Puterea laică, împărații germani, la rîndul lor, aveau pretenția să se amestece și în alegerea papei. Papalitatea, la rîndul său, a interzis vînzarea funcțiilor și învestitura laică în Imperiul German, iar refuzul împăratului Henric al IV-lea de a respecta măsurile papei Grigore al VII-lea au avut drept urmare excomunicarea (interzicerea oficierii serviciului religios). Sub presiunea nobilimii, împăratul a fost nevoit să se umilească și să ceară iertare papei, la Canossa (1077).

Lupta dintre papalitate și împărații germani a continuat pînă în anul 1122, cînd se încheie concordatul de la Worms, care recunoaște dubla învestitură pentru clerul înalt (a papei și a împăratului). Dar înțelegerea durează scurtă vreme, deoarece împăratul german Frederic Barbarossa și-a extins autoritatea și asupra clerului, a ocupat și a distrus unele orașe italiene bogate (Milano). Urmarea a fost încheierea unei alianțe între papalitate și orașele italiene din Lombardia. Aliații reușesc să înfrîngă armatele imperiale la Legnano, iar împăratul este silit să se umilească în fața papei. Același sfîrșit are și lupta dintre papalitate și imperiu, reizbucnită la începutul sec. XIII, continuată în întreaga jumătate a acestui secol și încheiată cu înfrîngerea împăratului Frederic al II-lea.

Biserica învingătoare în lupta cu imperiul nu se poate bucura deplin de succesele obținute, fiind bîntuită de un șir de răscoale, cauzate de povara obligațiilor maselor populare față de biserică. Așa a fost cea izbucnită la Roma, în anul 1147, sub conducerea lui Arnaldo din Brescia. A mai fost confruntată biserica, în același timp, cu o seamă de erezii, provocate de abuzurile papalității, cum au fost ereziile albigense și valdense, răspîndite

în sudul Franței și în nordul Italiei, sau bogomilismul, răspîndit în Peninsula Balcanică.

Cruciadele. Cararterul și urmările lor. Cruciadele au fost expediții militare organizate de unii monarhi apuseni sub influența marilor feudali, cu scopul de a cuceri și stăpîni teritorii din Orientul Apropiat, mai ales „Locurile sfinte" (Palestina cu Ierusalimul). La cruciade participă toate clasele și păturile sociale; clasele dominante, din interese social-economice, pentru a-și spori domeniile și veniturile, clasele dominate, constrînse de stăpînii lor. N-a lipsit nici motivul religios, într-o vreme cînd religia juca un rol important în societate. Proclamate de cei ce le organizau „războaie sfinte", pentru eliberarea Locurilor sfinte de sub stăpînirea musulmană (a păgînilor). Caracterul religios al cruciadelor a fost imprimat și mai mult de papalitate, interesată și ea în aducerea sub ascultarea sa a altor credincioși, ceea ce însemna noi venituri pe seama bisericii catolice, precum și sporirea autorității papalității în lumea de atunci.

Patru cruciade mai importante au avut loc, acestora adăugîndu-li-se alte expediții antiotomane, caracterizate „cruciade tîrzii".

Cea dintîi cruciadă a avut loc între anii 1096—1099. Ea s-a desfășurat în două faze. Mai întîi *„Cruciada sărăcimii"*, condusă de Petre Pustnicul și Walter cel Sărac, care a avut loc în anul 1096. Masele populare (sărăcimea), pornind din Apus, traversînd Germania, Boemia și Ungaria, au ajuns la Constantinopol. Împăratul bizantin, Alexios Comnenul, pentru a feri imperiul de prădăciuni și alte neajunsuri, transportă pe cruciați în Asia Mică. Neorganizați și nepregătiți pentru luptă, numeroși cruciați au fost măcelăriți de armata turcilor selgiucizi, alții au fost făcuți prizonieri și apoi trimiși în robie.

„Cruciada cavalerilor" a pornit la scurt timp după „Cruciada sărăcimii". Sub conducerea lui Godffroy de Bouillon, ales comandant suprem al armatei cruciate și al altor mari nobili (fratele regelui Franței, fiul regelui Angliei etc.), cavalerii ajung la Constantinopol. Încheie o înțelegere cu împăratul bizantin, Alexios Comnenul, potrivit căreia cruciații recunoșteau suzeranitatea împăratului asupra teritoriilor cucerite. În vara anului 1097 și în anul 1098 cruciații reușesc să cucerească unele orașe importante (Niceea, Antiohia), iar în anul 1099 cuceresc Ierusalimul, în urma unor lupte grele. Teritoriile cucerite au fost organizate în mai multe formațiuni politice: regatul Ierusalimului, principatul Antiohiei etc. Pentru asigurarea liniștii și ordinii și pentru răspîndirea credinței creștine s-au înființat unele ordine cu caracter militar și religios (ordine cavalerești-călugărești), dintre care mai importante au fost al Ioaniților, de proveniență franceză, și al Teutonilor, de proveniență germană.

Cruciada a II-a (1147—1148). Turcii nu renunță la teritoriile ocupate de cruciați și pregătesc recucerirea lor, ceea ce și reușesc, rînd pe rînd, începînd

cu Edessa (1146). Dar nici feudalii apuseni nu rămîn pasivi, deoarece pierdeau averi și venituri importante. În scopul recuceririi teritoriilor pierdute și al prevenirii pierderii altora, se organizează cea de-a doua cruciadă, sub egida papalității și sub conducerea chiar a regelui Franței, Ludovic, și a împăratului Germaniei, Conrad. Cruciații au fost însă înfrînți. Musulmanii, sub conducerea sultanului Egiptului, Saladin, continuă ofensiva, învingînd pe regele Ierusalimului, Guy de Lusignan și ocupă Ierusalimul.

Față de această situație, papa Clemente al III-lea organizează cea de-a treia cruciadă (1189—1192). Răspund apelului papalității regele Franței, Filip al II-lea August, regele Angliei, Richard Inimă de Leu, și împăratul Germaniei, Frederic Barbarossa. O armată foarte mare pentru vremurile acelea (circa 180 000 de oameni) se îndreaptă spre Locurile sfinte, o parte pe apă și altă parte pe uscat. Deoarece armata pornită pe apă a făcut un lung popas în Sicilia, cel dintîi a ajuns în Asia Mică împăratul german, care, după unele succese, s-a înecat în urma încercării de a trece călare un rîu, iar cea mai mare parte a armatei s-a împrăștiat. Sosiți și regii Franței și ai Angliei, armata cruciadei s-a refăcut și a reușit să ocupe orașul Accra. Neînțelegerile dintre conducătorii cruciadei i-au zădărnicit succesele, încît cea de-a III-a cruciadă s-a încheiat fără vreun rezultat.

După ocuparea scaunului pontifical, ambițiosul Papă Inocențiu al III-lea, cu veleități de supremație și politică, nu numai bisericească, organizează a patra cruciadă (1202—1204). A fost o cruciadă aproape exclusivă a marilor feudali (baroni) și a cavalerilor, deoarece masele populare își pierduseră interesul și încrederea în asemenea expediții. Fiind o acțiune a nobilimii laice, cruciada a IV-a a urmărit din nou, aproape în mod exclusiv, interese politice și economice. Dogele Veneției, Henric Dandalo, este cel ce hotărăște în mare măsură scopurile cruciaților, de a sluji interesele comerciale ale republicii Veneția, în schimbul transportului armatei cruciaților cu corăbiile sale. După cucerirea orașului Zara, de pe coastele Dalmației, în mai 1203, cruciații cuceresc Constantinopolul, reinstalînd pe împăratul Isac al II-lea Anghelos în schimbul unor mari sume de bani. Dar, deoarece împăratul nu și-a putut onora obligațiile, cruciații au cucerit din nou Constantinopolul, au desființat Imperiul Bizantin, împărțindu-l în mai multe state: Imperiul Latin de Răsărit, fiind ales împărat al acestuia Balduin de Flandra, apoi statele Niceea, Epir și Trapezunt. Imperiul Latin de Răsărit a dăinuit pînă în anul 1261, cînd a fost restaurat Imperiul Bizantin.

Alte patru cruciade au mai avut loc între anii 1217—1270, fără însemnătate și fără rezultate, deoarece și cuceririle, cîte au fost, ale cruciaților, au fost, rînd pe rînd, ocupate de musulmani.

Instituțiile în feudalism

Instituțiile care serveau statul feudal
- Cum s-au format aceste instituții?
- Care erau atribuțiile lor?
- Ce caracteristici și ce rol aveau adunările reprezentative?
- Cum a evoluat raportul dintre ele și puterea centrală?
- Ce rol aveau justiția, armata, biserica în statul feudal?

Organizarea juridică a societății medievale
- Cum s-a format dreptul medieval?
- Cum se făceau judecățile?

Organizarea militară
- Cum era împărțită armata?
- Ce știți despre echipamentul militar și tehnica de luptă în evul mediu?
- Comparați oastea nobiliară cu oastea cea mare.

Instituțiile bisericești
- Cum era organizată biserica în feudalism?
- Cum s-a produs marea schismă?
- Caracteristicile religiilor în statele asiatice
- Scopul și urmările cruciadelor
- Ce formă a îmbrăcat lupta maselor împotriva exploatării bisericii?

Comparați adunările reprezentative din Europa feudală cu cele similare din Grecia antică
Ce concluzii desprindeți?

14. LUPTA POPOARELOR PENTRU INDEPENDENȚĂ ÎN FEUDALISM

Caracterul războaielor în feudalism. În societatea feudală au avut loc numeroase războaie. Unele au fost *războaie de cucerire*, formă de manifestare a tendințelor de expansiune a marilor feudali, care căutau să cucerească noi pământuri, prin supunerea statelor mici și a populației acestora. Altele au fost *războaie de eliberare și apărare a independenței*, purtate de țările și popoarele aflate sub stăpînire sau dominație străină.

Principalele războaie în evul mediu. Războiul de o sută de ani (1337—1453). Războiul, cunoscut în istorie sub acest nume, s-a purtat între Anglia și Franța. Cauza războiului franco-englez a fost eliberarea unor provincii franceze de sub suzeranitatea Angliei. Acest război reprezintă, în fapt, o manifestare, pe planul relațiilor externe, a procesului intern de unificare teritorială a Franței. Cauza imediată a războiului a fost rivalitatea dintre nobilimea franceză și cea engleză pentru dominație asupra Flandrei. Această provincie, vasală regelui Franței, avea strînse legături economice cu Anglia. Negustorii englezi vindeau lînă în Flandra și tot de acolo cumpărau postav. La începutul războiului, armatele franceze au fost învinse la Crécy (1346) și Poitiérs (1356).

Aceste înfrîngeri au nemulțumit profund masele populare franceze, care au avut de suportat numeroase greutăți create de starea de război. Au izbucnit răscoale în Paris și în nordul Franței.

Bătălia de la Crécy; — arcași și arbaletieri englezi

speriind nobilimea franceză și făcînd-o să încheie o pace dezavantajoasă cu englezii. Regele Franței, Carol al V-lea, a reușit să strîngă noi forțe pentru reînceperea luptei, a organizat armata și, folosind artileria, a cîștigat o serie de victorii, redobîndind cea mai mare parte a teritoriilor pierdute (1380).

După moartea regelui Carol al V-lea, în Franța urmează însă o perioadă de slăbire a puterii centrale. Marii feudali, împărțiți în două partide, se luptau între ei, primejduind unitatea și independența statului.

Regele Angliei, Henric al V-lea, aliat cu o parte din feudalii francezi, a reînceput războiul, a cucerit Parisul și nordul țării și s-a proclamat rege al Franței, în timp ce regele Carol al VII-lea a rămas izolat în Franța centrală.

Orașul Orléans, punct strategic important în drumul spre sudul Franței, este asediat de englezi. În aceste condiții, poporul francez a reînceput lupta, la îndemnul unei tinere țărănci din Lorena, Ioana d'Arc. În fruntea armatei franceze, însuflețită de patriotism, ea a obținut o strălucită victorie la Orléans (1429), eliberînd o mare parte din nordul Franței. Carol al VII-lea a fost încoronat ca rege la Reims. Căzînd prizonieră la englezi, Ioana d'Arc a fost judecată și arsă pe rug ca eretică (1431).

Continuînd lupta de eliberare, poporul francez a recucerit toate teritoriile ocupate de englezi, în afară de orașul Calais. Avîntul patriotic a salvat independența și integritatea statului, a creat condiții favorabile dezvoltării economiei și desăvîrșirii procesului de unificare teritorială a statului francez.

Reconquista, mișcare de eliberare a teritoriilor ocupate de arabi în Spania. Lupta împotriva stăpînirii arabe are caracterul unei mișcări de eliberare, la care au participat toate clasele societății: țărănimea, care a constituit forța principală, orășenii, cavalerii și marii feudali laici și clerici. În această luptă se deosebesc trei etape. În prima etapă, spaniolii, sub conducerea regelui Castiliei, au cucerit orașul Toledo (1085). În a doua etapă, regele Aragonului a cîștigat victoria decisivă la Las Navas de Tolosa (1212). Această îndelungată luptă s-a încheiat în anul 1492, după cucerirea Emiratului Granadei, ultima stăpînire arabă în Spania.

Luptele de apărare și de eliberare a italienilor. Continuînd politica de cucerire a lui Otto cel Mare, împărații germani au încercat să-și extindă dominația asupra orașelor din Lombardia (sec. XII—XV). Dar orașele lombarde, sprijinite de papalitate, au opus o aprigă rezistență. La asediul Milanului, orășenii, în frunte cu păturile mijlocii și sărace, au luptat cu eroism, dar orașul a fost cucerit și distrus de armatele imperiale. O mare parte din locuitori au fost alungați sau transformați în șerbi. Curînd, orașele din nordul Italiei s-au unit și au format Liga lombardă. Populația orașelor a luptat cu vitejie, zdrobind, la Legnano (1176), armata germană. După un răstimp de liniște relativă, lupta pentru recucerirea Italiei a fost reluată, la sfîrșitul sec. al XV-lea. Formarea Ligii de la Lodi, alianță încheiată, sub patronajul papei, între orașele și statele italiene, cu scopul menținerii unei politici de echilibru și păstrării independenței lor, asigurase o perioadă de liniște. Aceasta a fost întreruptă de politica de intervenție, de data aceasta a regilor Franței și Spaniei, la care s-a alăturat și Imperiul Romano-German. În numele unor drepturi dinastice, ei au dezlănțuit „războaiele italiene". Dispunînd de mari

forțe militare, Franța și Germania urmăreau să-și instaureze dominația asupra Italiei fărîmițate din punct de vedere politic. În cursul acestor lupte au fost devastate Roma și alte orașe. În etapa următoare s-a amestecat și Spania. În cele din urmă monarhia spaniolă, ieșind învingătoare, și-a impus dominația asupra Italiei.

Lupta împotriva invaziei mongole în Europa și Asia. Mișcările populare de eliberare au avut un rol de seamă în destrămarea statelor mongole, bazate pe cuceriri și pe exploatarea popoarelor subjugate.

O mare răscoală populară, izbucnită în China la mijlocul sec. al XIV-lea, s-a încheiat cu alungarea mongolilor și instaurarea dinastiei Min, de origine țărănească (1368). În Asia, lupta de eliberare se împletea, în statele subjugate de mongoli (Iran, Transcaucazia etc.), cu lupta împotriva exploatării feudale, exercitată de aristocrația mongolă.

Expedițiile de cuceriri ale mongolilor în Europa au întîmpinat, în sec. al XIII-lea, mai întîi rezistența cnezatelor rusești. Acestea fiind învinse, dominația mongolă s-a instaurat asupra cnezatelor Reazan, Moscova, Vladimir, Kiev, Smolensk, deși locuitorii ei au luptat cu eroism.

Lupta împotriva mongolilor a fost reluată de Cnezatul Moscovei, care obține strălucita victorie de la Kulikovo (1380).

Invaziile tătaro-mongolilor, în anul 1241, s-au abătut asupra Poloniei, Ungariei, Boemiei și teritoriului cuprins între Carpați, Dunăre și Marea Neagră. O contribuție deosebită în lupta împotriva tătarilor a avut-o poporul român, care își apăra libertatea și pămîntul străbun.

Rolul Țărilor Române în frontul antiotoman. În sec. al XIV-lea, Imperiul Otoman și-a extins dominația și asupra Europei; prin politica sa de jaf și cotropire, acest imperiu reprezenta un grav pericol pentru integritatea și libertatea popoarelor amenințate.

Consolidîndu-și stăpînirea pe teritoriul european din jurul Adrianopolului, turcii, care aveau o puternică organizare militară, au atacat mai întîi Serbia, împărțită în mai multe stătulețe feudale. La Cîmpia Mierlei — Kossovopolje — oastea sîrbească, alături de care au luptat bulgari, albanezi, unguri și românii conduși de Mircea cel Mare, a fost înfrîntă, deși a luptat cu multă îndîrjire. Apoi turcii, sub conducerea sultanului Baiazid (1389—1402), cuceresc țaratele bulgare și întreaga Serbie.

În 1394, la Rovine, Mircea cel Mare, domnul Țării Românești, obține o victorie strălucită. Doi ani mai tîrziu, la Nicopole, Mircea participă la cruciada antiotomană, organizată de Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei și împărat al Imperiului Romano-German. Turcii ies biruitori și Peninsula Balcanică nu poate fi eliberată. Totuși, Țara Românească își păstrează independența.

Lupta antiotomană a fost continuată de Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei. El a cîștigat numeroase victorii,

Mahomed al II-lea „Cuceritorul", pictură de Gentile Belini, renumit pictor italian

Ştefan cel Mare, vestit om politic şi conducător de oşti

iar în lupta de la Belgrad (1456) a reuşit să oprească uriaşa armată a sultanului Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului (1453).

Victoria de la Belgrad a salvat independenţa Ţărilor Române şi a ferit de primejdia turcească Europa centrală şi apuseană. Lupta antiotomană a continuat sub conducerea lui Vlad Ţepeş şi a lui Ştefan cel Mare. Prin victoriile cîştigate împotriva turcilor, între care vestita bătălie de la Vaslui (1475), Ştefan cel Mare a reuşit să păstreze independenţa ţării, afirmîndu-se, în acelaşi timp, ca mare om politic şi conducător militar al epocii sale.

Salvîndu-şi autonomia, Ţările Române au constituit un sprijin puternic în lupta de eliberare a celorlalte popoare din Balcani.

În sec. al XVI-lea, lupta antiotomană a românilor a fost reluată de Mihai Viteazul. Sprijinit de boierimea antiotomană şi de masele populare, încurajat de trimişii Ligii creştine, Mihai Viteazul ridică steagul de luptă în toamna anului 1594.

Liga creştină era o coaliţie antiotomană, organizată de Habsburgi, din care făceau parte Spania, Statul papal, Veneţia. După victoria Ligii împotriva turcilor la Lepanto (1571), au intrat în ligă ducatele italiene.

Începutul războaielor antiotomane a fost făcut prin uciderea cămătarilor turco-levantini din Bucureşti, după care Mihai Viteazul atacă cetăţile turceşti de pe ambele maluri ale Dunării, îndemnînd la răscoală pe sîrbi, albanezi, greci. Domnul Moldovei, Aron Vodă, îi urmează exemplul. Ameninţaţi de răscoala popoarelor asuprite de la Dunăre şi din Balcani şi de lipsa proviziilor necesare, turcii organizează o mare expediţie, cu scopul transformării Ţărilor

Române în paşalicuri. În aceste condiţii, Mihai Viteazul este nevoit să încheie un tratat de alianţă cu Sigismund Bathory — principele Transilvaniei.

Oastea lui Mihai, la care s-a adăugat şi o oaste ardeleană, comandată de Albert Kiraly, întîmpină armata otomană la Călugăreni (în 1595), obţinînd o strălucită victorie. Dar noi armate turceşti îl silesc pe Mihai să se retragă spre munţi, unde aşteaptă ajutor de la Sigismund. Turcii pustiesc totul în cale, ocupă oraşele Bucureşti şi Tîrgovişte. Curînd, refăcîndu-şi armata şi primind ajutor de la principele Transilvaniei şi domnul Moldovei, Mihai Viteazul eliberează ţara şi îi zdrobeşte pe turci la Giurgiu. Raiaua Giurgiu este cucerită. Noi victorii obţinute împotriva tătarilor şi turcilor au ca urmare încheierea păcii în 1598. Ţara Românească îşi recucereşte astfel independenţa.

Mihai Viteazul, „domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi al Moldovei" (gravură contemporană de Sadeler, 1601)

Victoria obţinută i-a adus lui Mihai o mare faimă în toată Europa. Era considerat „ca unul din cei mai viteji, puternici şi înţelepţi principi" ai vremii sale. Mihai Viteazul devine exponentul forţelor antiotomane din Peninsula Balcanică. Sub conducerea sa luptau, împreună cu românii, şi secui, bulgari, greci şi albanezi. Înfrîngerile suferite de turci au agravat criza internă şi au grăbit decăderea Imperiului Otoman.

Istoria evului mediu cunoaşte numeroase expediţii militare şi mari războaie, generate de politica de cotropire şi extindere teritorială a statelor feudale. Împotriva tendinţelor expansioniste ale marilor puteri feudale s-au ridicat masele populare, ducînd războaie de apărare şi eliberare a teritoriilor cotropite. La sfîrşitul sec. al XVI-lea se creează, pe plan european, o alianţă antiotomană, în cadrul căreia românii, sub conducerea lui Mihai Viteazul, au obţinut victorii strălucite.

Lupta popoarelor pentru independenţă în feudalism

Principalele războaie de apărare

- Cum începe războiul de o sută de ani şi cum se transformă într-un război de eliberare?
- Ce caracter a avut Reconquista?
- Cum s-a desfăşurat lupta de eliberare a oraşelor italiene împotriva Imperiului Romano-German?
- Cum au luptat popoarele din Europa şi din Asia împotriva cuceririi mongole?
- Ce însemnătate prezintă lupta Ţărilor Române condusă de Mircea cel Mare, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul pentru stăvilirea expansiunii turceşti?

Arătaţi caracteristicile războaielor de apărare în evul mediu.

15. CULTURA ÎN FEUDALISM

În condițiile trecerii la feudalism, deși s-au produs mutații calitative în dezvoltarea forțelor de producție, în domeniul suprastructurii se remarcă un regres relativ, datorat bisericii, care și-a asigurat dominația și asupra culturii. Această situație se datorește mai bunei organizări a bisericii în comparație cu celelalte instituții ale timpului, a perpetuării și păstrării tradițiilor antichității în măsura în care ea a fost interesată.

Fenomenul de revitalizare a funcțiilor economice ale orașelor a determinat în sec. XI—XIII renașterea urbană. Pe plan cultural, ea a marcat începutul transferării unei părți însemnate a creației spirituale din marile mănăstiri în centrele orășenești.

Evoluția fenomenului cultural, cu caracteristicile lui proprii, s-a manifestat pe arii deosebite, etnic și geografic, în toată orînduirea feudală. Între locuitorii acestor teritorii au existat permanente legături, interferențe, care au permis vehicularea valorilor de civilizație, și au contribuit la progresul civilizației universale.

Caracteristicile culturii în feudalism. Cultura medievală a oglindit transformările petrecute în viața economică și socială a societății și ea a exprimat în toate realizările sale interesele și năzuințele noii societăți.

Astfel s-au dezvoltat în paralel:

1) *O cultură oficială cu caracter feudalo-bisericesc.* Biserica, avînd o organizare feudală și interese comune cu nobilimea, urmărea educarea oamenilor în spiritul supunerii față de clasa dominantă și a impus concepția teologică asupra lumii, dînd o interpretare mistico-religioasă fenomenelor naturii, împiedicînd dezvoltarea gîndirii libere și a cercetărilor științifice.

Întregul conținut al învățămîntului, al literaturii și al științei era pus în concordanță cu dogmele religioase, era subordonat teologiei, care lua locul filosofiei antice. Manuscrisele autorilor latini erau copiate de călugări în mănăstiri. Se redactau lucrări literare cu conținut religios (istoria bisericii, viețile sfinților) sau scrieri istorice care preamăreau faptele unor monarhi (Carol cel Mare) în limbi de circulație restrînsă (latină și greacă).

2) *Cultura populară cu caracter laic.* Cultura maselor populare oglindește năzuințele și concepția acestora cu privire la realitățile societății feudale. Ea s-a manifestat în creații epice și lirice, în limba vorbită de popor (legende, balade, cîntece, satire la adresa feudalilor și clericilor), care se transmiteau oral de către cîntăreți ambulanți, precum și în arhitectură, pictură, sculptură, muzică, dans. Numeroase monumente ale artei medievale sînt creații ale artiștilor anonimi, proveniți din rîndurile maselor populare.

3) *Cultura orășenească.* Această cultură are un caracter laic, realist și o concepție opusă ideologiei feudalo-bisericești. În școlile din mediul urban se vor afirma idei filosofice și morale noi, premergătoare umanismului, iar

literatura orășenească, va contribui la diversificarea genurilor literare. O importanță deosebită a avut folosirea limbii vorbite de popor, care a ușurat accesul maselor populare la cultură.

Realizări în domeniul literaturii. *Scrierile cu caracter istoriografic* (cronici, anale, letopisețe) au o importanță deosebită. Ele preamăresc viețile suveranilor, dar, în același timp, redau și unele aspecte din viața și lupta maselor pentru libertate.

În Europa, scrierile istoriografice au fost redactate în limbile latină, greacă și slavonă. La noi, prima cronică oficială a fost scrisă în timpul lui Ștefan cel Mare. Cronicile arabilor și chinezilor se caracterizează prin interesul pe care-l acordau și istoriei altor popoare. Dispunînd de o informație mai bogată, datorită extinderii comerțului, istoricii arabi au transmis știri importante despre viața unor popoare necunoscute pînă atunci europenilor, cum erau cele din Africa Neagră.

Poemele epice. Genul epic glorifica faptele de vitejie ale aristocrației, sub forma cîntecelor. Acest gen literar a apărut în Franța și este ilustrat prin ciclul de poeme *Chansons de geste*, închinate lui Carol cel Mare, nepotului acestuia Roland sau nobilului Raul de Cambray.

***Pagină de manuscris*: miniatură ce reprezintă o lecție de muzică**

Și în alte țări au apărut astfel de creații în care eroii prezintă trăsăturile idealului cavaleresc al epocii: în Germania *Cîntecul Nibelungilor*, în Spania poemul *El Cid*, în Rusia *Cîntec despre oastea lui Igor*, în India *Sacontala*, creație a poetului Kalidassa (sec. al V-lea). Vestitele povești arabe *O mie și una de nopți*, *Anecdotele lui Nastratin Hogea* și *Povestirile celor 40 de viziri* din literatura turcă reprezintă, de asemenea, creații originale de o valoare deosebită.

Poemele lirice. Poezia lirică apare în sec. XII—XIII în Franța de sud, la curțile marilor feudali, răspîndindu-se apoi și în nord. Este o poezie de dragoste, închinată femeii, privită ca întruchipare a frumuseții și purității, înzestrată cu cele mai alese însușiri sufletești, pe care cavalerul o slujește cu devotament. Este cîntată în Franța de trúbaduri (în sud) și truveri (în nord), de minnesängeri (cîntăreți ai dragostei) în Germania. Sub influența creațiilor populare se dezvoltă poezia lirică la popoarele slave din sud-estul Europei. Remarcabile creații în genul liric întîlnim și la arabi, turci, chinezi, japonezi.

O înțelegere profundă a umanității, dragostea de viață și teama de moarte, măiestrie a expresiei care îmbină duioșia și naivitatea cu ironia împinsă uneori pînă la cruzime, caracterizează opera lui François Villon (jumătatea sec. al XV-lea), mare poet liric francez, precursor al Renașterii.

Romanele cavalerești. Un nou gen literar, reprezentativ pentru literatura medievală, apare în sec. al XII-lea în Franța. Scrise la început în versuri, apoi în proză, inspirate din legendele antice sau folclorul breton, romanele cavalerești au un pronunțat caracter laic. În contrast cu idealurile propagate de biserică, ele reflectă realitatea contemporană, modul de viață în societatea feudală, pasiunile și năzuințele oamenilor. Cel mai răspîndit roman cavaleresc, *Tristan*, apărut în evul mediu în diferite versiuni și în mai multe limbi (franceză, anglo-normandă, germană), a servit ca temă de inspirație multor scriitori și artiști ai epocii moderne.

Literatura orășenească. Spre deosebire de literatura de curte, cea orășenească s-a caracterizat printr-un puternic spirit realist, a avut ca erou omul simplu și a criticat cu asprime societatea feudală. Inițial, ea a circulat în formă orală, dar din sec. al XII-lea a fost transmisă în formă scrisă.

Operele cele mai cunoscute sînt: *Le Roman de Renard*, o culegere de 27 de povestiri cu animale, întrupînd oameni cu diverse funcții sociale, pretext pentru ironizarea moravurilor feudale; *Les Fabliaux*, scurte povestiri pentru a-i amuza pe lectori; *Le Roman de la Rose*, scris de Jean de Meung, presărat cu atacuri la adresa societății feudale.

Se poate vorbi și de teatrul orășenesc, născut în Arras, unde a apărut prima comedie *Jeu de Robin et Marion*, scrisă de Adam de la Halle.

Învățămîntul. Domeniul în care s-a remarcat, în modul cel mai pregnant, preocuparea laicilor pentru scoaterea culturii de sub controlul bisericii a

fost învățămîntul. La început, dependent de biserică, se dezvoltă pe măsură ce în orașe se simte nevoia de oameni care să poată întocmi actele necesare tranzacțiilor comerciale și administrației. Pe lîngă școlile bisericești și mănăstirești, unde studiul era îndrumat pentru a sluji interesele clerului (scolastic) și se făcea în limba latină, se creează în orașe școli laice, în care treptat limba maternă va lua locul limbii latine.

Cele mai vestite școli laice au fost în Italia și în Franța. Evoluția rapidă a vieții urbane în Europa apuseană a impus transferarea instituțiilor de învățămînt în orașe. Astfel apar universitățile. După modelul breslelor, instituțiile de învățămînt superior s-au organizat în *„Universitas magistrorum et scholarium"* (Obștea profesorilor și studenților).

Cea mai vestită universitate a fost cea din Paris, creată pe la anul 1200. Bucurîndu-se de privilegii acordate de papi și de regii Franței, a devenit un vestit centru de cultură. Renumite erau și universitățile de la Bologna, Padova, Roma, Oxford și Cambridge, Praga, Cracovia, Viena. Limba de predare era limba latină, universală în școlile medievale, situație ce înlesnea profesorului și studentului să poată frecventa cursurile oricărei universități europene. Disciplinele de studiu erau: teologia, dreptul, filosofia și, mai tîrziu, medicina, grupate pe facultăți. Rolul cel mai important îl avea teologia.

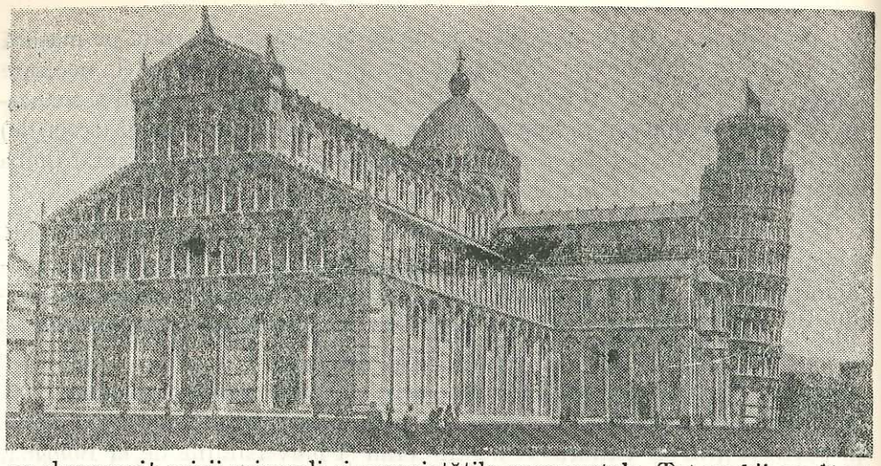
Filosofia. La începutul feudalismului, filosofia a slujit dogmele religioase, care susțineau superioritatea credinței asupra rațiunii. Această filosofie, numită scolastică (știință de școală), se preda în universități. Din sec. al XIII-lea au început să fie cunoscute operele lui Aristotel și ale altor autori antici, prin intermediul arabilor Avicenna (980—1037) și Averroes (1126—1198), care au tradus și comentat aceste opere. Se ajunge astfel la aprige dispute în jurul raportului dintre știință și dogmele religioase.

Lupta de idei în domeniul științei și culturii. Dezvoltarea învățămîntului și a științei au impus superioritatea rațiunii, a experienței și a cercetării în domeniul cunoașterii.

Pierre Abéllard (1079—1142) a răsturnat principiul scolasticii „crede și nu cerceta" și l-a înlocuit cu *„intelligo ut credam"*(„înțelege și apoi crede"), dovedind astfel superioritatea rațiunii asupra credinței și teologiei. Un alt învățat, englezul Roger Bacon (1214—1294), a susținut ideea că orice descoperire științifică trebuie verificată prin experiment și a creat astfel noțiunea de știință experimentală.

Treptat, dominația scolasticii va fi diminuată, punîndu-se bazele gîndirii științifice moderne.

Știința a progresat lent în evul mediu. În Bizanț se menține tradiția culturii greco-romane, dar răspîndirea realizărilor științifice ale antichității în Europa occidentală se datorește arabilor. Au folosit și răspîndit cifrele „arabe", preluate de la indieni, au făcut descoperiri în domeniul algebrei, trigonometriei. Cercetînd fenomenele naturii pe baza observației și experienței, arabii

au descoperit acizii minerali și proprietățile unor metale. Tot arabii au făcut cunoscută în Europa învățătura lui Ptolemeu, care susținea că pămîntul este rotund, combătînd, astfel, teoria neștiințifică a bisericii asupra formei pămîntului. Au înlesnit progresele geografice prin aplicarea cuceririlor matematicii în cartografie. Geografii turci au întocmit atlasul Mării Mediterane și harta lumii cunoscute pînă atunci.

Arta. Arhitectura laică și bisericească. Arhitectura era cea mai însemnată dintre arte. Sculptura și pictura au fost considerate anexe ale ei; ele au fost menite să glorifice, exclusiv, instituția ecleziastică, monarhul ori seniorul ctitor.

Construcțiile arhitecturale au urmărit, prin măreția lor, să-i preamărească pe feudali și să le apere viața.

În epoca migrațiilor, construcțiile au fost puține (Mausoleul lui Teodoric din Ravenna, Capela palatină din Aachen), și s-au caracterizat printr-o tehnică rudimentară, care a urmărit doar soliditatea edificiului și folosirea materialelor obținute de la monumentele antice.

Treptat se realizează progrese în tehnica construcțiilor, a cioplirii pietrei, care ia locul lemnului, făcînd posibilă ridicarea de edificii monumentale (catedrale sau domuri, palate, primării, universități, castele ale feudalilor).

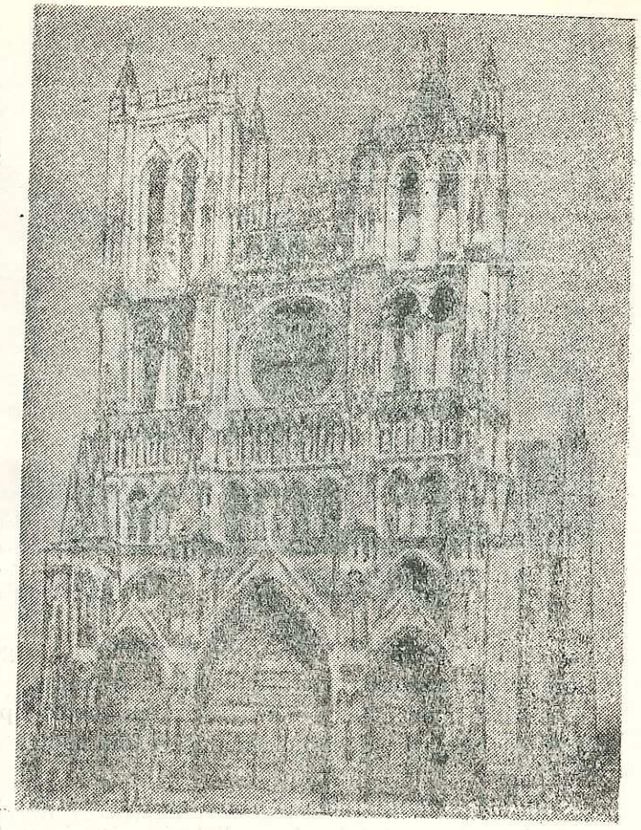
În arhitectură se impun stilurile: bizantin, romanic, gotic, românesc, oriental, african și precolumbian.

Stilul bizantin se caracterizează prin cupola rotundă, bogăția elementelor decorative (mozaicuri, fresce, sculpturi în marmură și fildeș etc.). Reprezentative pentru stilul bizantin sînt biserica San Vitale din Ravenna, Sfînta Sofia și palatele imperiale din Constantinopol. Stilul bizantin s-a răspîndit în sud-estul Europei.

Stilul romanic a apărut în sec. X—XII, din îmbinarea unor elemente ale arhitecturii romane cu influențe bizantine și orientale. Caracteristic acestui stil este arcul în formă de semicerc, masivitatea construcției, zidurile susținute de contraforturi și împodobite cu basoreliefuri reprezentînd animale și ființe imaginare, iar picturile, scene apocaliptice.

Domul din Pisa, vast edificiu în stil romanic, terminat în sec. al XII-lea

Catedrala din Amiens, împodobită cu splendide statui

Cele mai renumite catedrale sînt: Nôtre Dame-La Grande din Poitiérs (Franța), cele din Speyer, Worms, Mainz (Germania), Domul și Turnul din Pisa (Italia), castelele Wartburg (Germania), Gand (Belgia), cu ziduri groase și crenelate, ferestre înguste, turnuri de pază la colțuri și la intrare.

Stilul gotic, apărut în Franța, ca urmare a progreselor tehnicii, se caracterizează prin folosirea arcului frînt, în formă de ogivă, prin menținerea construcției pe stîlpi și contraforturi cu nervuri, crearea turlelor ascuțite asemeni unor sulițe, contraforturi exterioare, zidurile împodobite cu sculpturi în basorelief și statui, ferestre cu vitralii. Basoreliefurile și vitraliile reprezentau scene religioase sau din viața de toate zilele, flori, figuri geometrice. Statuile reprezentau diferite personaje.

Cele mai renumite construcții gotice sînt catedralele Nôtre Dame din Paris, cele din Chartres, Amiens, Reims (Franța), Domul din Milano (Italia), catedrala din Köln (Germania), cea din Salisbury (Anglia), catedrala Sf. Vit și palatul Hradčany din Praga (Cehia), biserica Mariacki din Cracovia (Polonia), catedrala Sf. Mihai din Cluj, biserica Neagră din Brașov, biserica evanghelică din Sebeș (Transilvania).

Stilul românesc, cu cele două variante: moldovenesc, reprezentat prin mănăstirile Putna, Voroneț, Sucevița, Moldovița, și muntenesc. Mănăs-

Biserica Vasili Blajenîi, monument reprezentativ al artei ruseşti

Mănăstirea Voroneţ. Picturile murale sînt caracteristice stilului moldovenesc

tirea Dealul, biserica episcopală de la Curtea de Argeş, aduce o contribuţie valoroasă la tezaurul artei medievale universale.

Pentru monumentele româneşti se desprinde ca tipică bolta semicirculară, brăzdarea faţadelor de briie alternative din piatră şi cărămidă şi frescele exterioare.

Stilul oriental. În India şi China au fost înălţate imense temple şi palate bogat decorate cu statui şi basoreliefuri aurite, încrustate cu pietre preţioase, redînd chipuri omeneşti, animale, motive florale. În China, remarcabile sînt pagodele şi cea mai mare construcţie defensivă umană, marele zid.

Interior din *Moscheea* din *Cordoba*, grandios monument arab

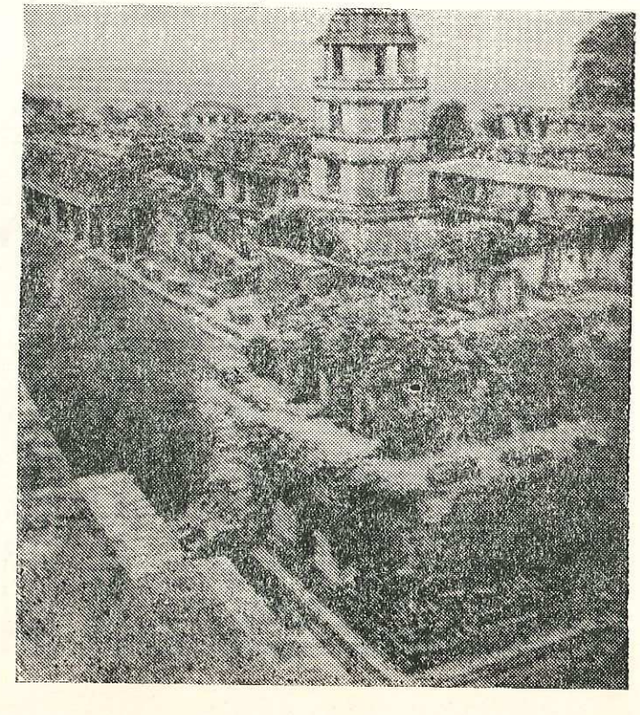

Artă africană. Scaun din lemn reprezentînd o figură de femeie

Coloane care susţineau acoperişurile templelor şi altarelor (America)

Stilul african şi stilul precolumbian. Construcţiile din Africa Neagră şi din America precolumbiană au o serie de elemente comune : piramidele în trepte, ornamentaţia realistă, folosirea metalului preţios pentru realizarea decoraţiunilor (măşti, basoreliefuri).

Arta Maya (templu).

Cultura medievală — cultură de mare originalitate — a creat valori universale în literatură și artă. Dezvoltarea școlilor laice, a universităților a deschis noi perspective dezvoltării științei, luptei împotriva scolasticii, pentru cercetarea științifică bazată pe experiență și observație.

Arhitectura, înglobînd și creațiile cele mai strălucite ale artei medievale, prezintă o mare varietate de stiluri, expresie a forței creatoare a unor popoare noi, precum și a altora mai vechi.

Cultura în feudalism

Trăsăturile caracteristice ale culturii în feudalism

— Ce rol a avut cultura antică în formarea culturii medievale?
— Cum se explică dominația bisericii asupra culturii?
— Ce caracteristici prezintă cultura clasei dominante?
— Ce loc ocupă creația populară în cadrul culturii medievale?
— Cum s-a format cultura orășenească?

Principalele realizări în domeniul culturii medievale

— Caracterizați cele mai importante opere ale literaturii medievale.
— Cum s-a dezvoltat învățămîntul?
— Care a fost contribuția arabilor în dezvoltarea științei?
— Cum s-a desfășurat lupta pentru emanciparea științei de sub autoritatea scolasticii?
— Care au fost trăsăturile caracteristice ale artei medievale?
— Caracterizați stilurile arhitecturale din Europa, Asia, Africa și America precolumbiană.

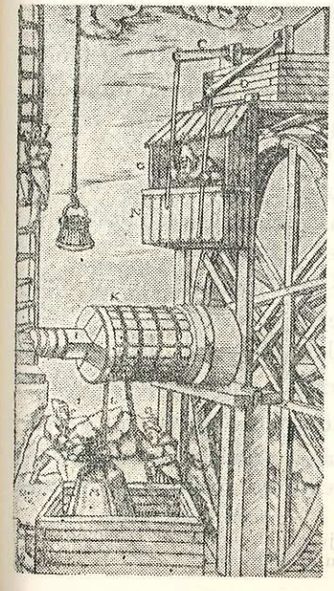
În care dintre realizările culturii medievale se reflectă mai pregnant aspectele progresiste ale acestei culturi? Dați exemple din literatură, știință, artă.

16. DESTRĂMAREA FEUDALISMULUI. APARIȚIA RELAȚIILOR CAPITALISTE

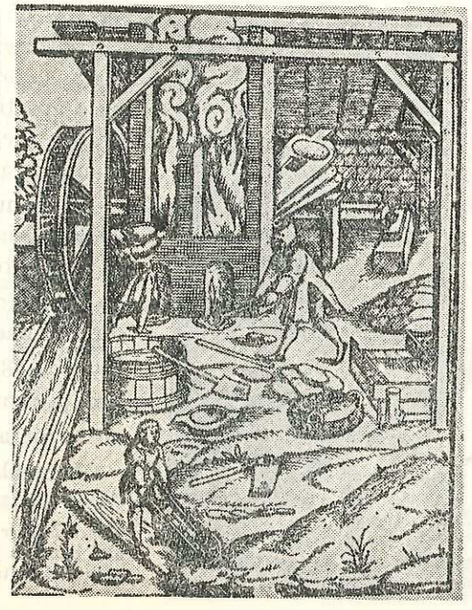
Perioada cuprinsă între sec. al XVI-lea și mijlocul sec. al XVII-lea marchează destrămarea orînduirii feudale și trecerea la orînduirea capitalistă. Acest proces nu s-a produs concomitent în toate țările. El a început în Anglia, Țările de Jos și Franța. În Europa centrală și răsăriteană, feudalismul, în aceeași perioadă, se consolida, iar dezvoltarea relațiilor capitaliste s-a produs mai tîrziu, mai lent. În țările asiatice relațiile feudale s-au menținut pînă tîrziu, în epoca modernă.

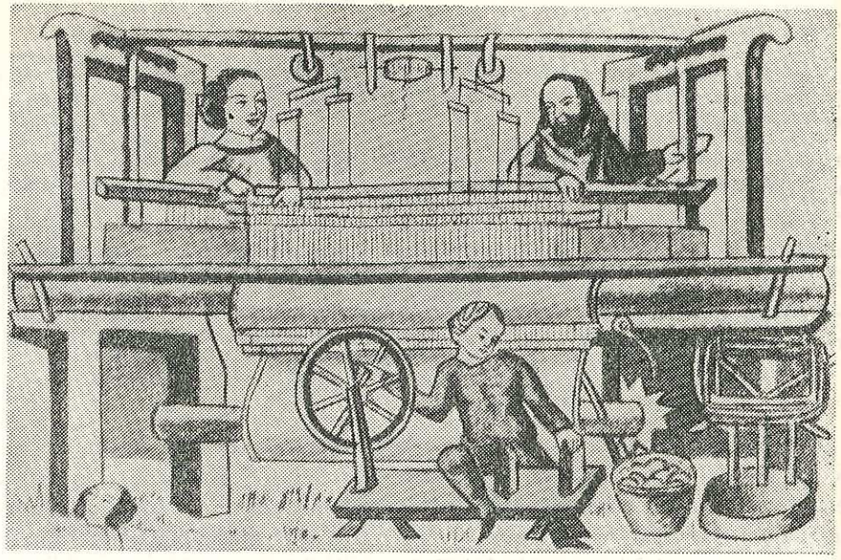
Dezvoltarea forțelor de producție. Perfecționarea tehnicii. Invențiile. În secolul al XV-lea și mai ales în al XVI-lea forțele de producție se dezvoltă vertiginos, favorizate de răspîndirea și perfecționarea unor realizări tehnice din antichitate, ca și de noile invenții. Folosirea roții hidraulice perfecționate, a locomotivei mobile, a sistemului bielă-manivelă, a pompelor aspiratoare-respingătoare, a ciocanelor mecanice, a războaielor de țesut orizontale, a furnalelor determină răspîndirea și dezvoltarea metalurgiei, mineritului, țesutului transportului etc. Construirea de nave cu tonaj superior și a caravelelor, precum și perfecționarea cîrmei, busolei, astrolabului revoluționează navigația.

Folosirea *tehnicii* în minerit

Topitorie din sec. al XVI-lea

Țesători la lucru

Una dintre cele mai remarcabile invenții a epocii a fost tiparul, inventat de Johannes Gutenberg, care pune bazele producției tipografice.

Dezvoltarea manufacturilor. Relațiile capitaliste s-au dezvoltat în acele domenii în care progresul tehnic și cerințele pieței interne și externe impuneau mijloace tehnice și bănești mai mari, forță de muncă mai numeroasă și o nouă organizare a procesului de producție. Astfel, manufactura a devenit unitatea economică de bază a organizării procesului de producție.

În cadrul manufacturilor s-a accentuat tot mai mult diviziunea socială a muncii. Pe lîngă manufacturile dispersate au apărut și manufacturile centralizate, în care procesul de producție se desfășura în clădiri și cu mijloace aparținînd întreprinzătorului capitalist (negustori, bancheri), iar în Franța, statului.

Banca Függer (Germania), care, alături de alte bănci, a jucat un mare rol economic, politic și cultural în Europa

În manufacturi se folosea munca salariată, iar produsele erau destinate, în totalitate, schimbului.

Manufacturile centralizate au apărut în minerit, construcții navale, textile în Anglia, Țările de Jos, iar în Franța renumite erau produsele de lux ale manufacturilor regale.

Acumularea primitivă a capitalului. Apariția relațiilor capitaliste presupunea existența în proporții de masă a unor muncitori liberi din punct de vedere juridic, dar lipsiți de mijloace de producție și, de aceea, siliți să-și vîndă forța de muncă pentru a deveni lucrători salariați și concentrarea mijloacelor de producție în mîna unor persoane care aveau bani.

Acesta a fost procesul acumulării primitive a capitalului, care a avut loc mai întîi în Anglia, Țările de Jos, Franța.

Principalele căi de realizare a acumulării primitive de capital au fost exproprierea țărănimii de pămînt și izgonirea ei, creșterea rentei feudale, ruinarea micilor meșteșugari.

În același timp, a început procesul de formare a capitalului, prin concentrarea unor mari sume de bani în mîna unor oameni bogați, care achiziționau mijloace de producție și forță de muncă.

CAPITALUL reprezintă o sumă de bani care, investită, aduce profituri. Deținătorii de capital vor purta numele de capitaliști. Sume imense s-au realizat din comerț, cămătărie, iar după descoperirea Americii, din exploatarea minelor de aur și argint, din jefuirea și exploatarea populației din noile teritorii.

Înflorirea comerțului. Creșterea producției manufacturiere, nevoile sporite ale populației orășenești au contribuit la înflorirea comerțului. În timp ce marile orașe manufacturiere și comerciale din Italia decad, se ridică noi centre, ca: Anvers, Amsterdam, Londra, Lyon, Lisabona, care, în urma descoperirii Americii și a drumului spre India, prin înconjurarea Africii, se vor dezvolta vertiginos.

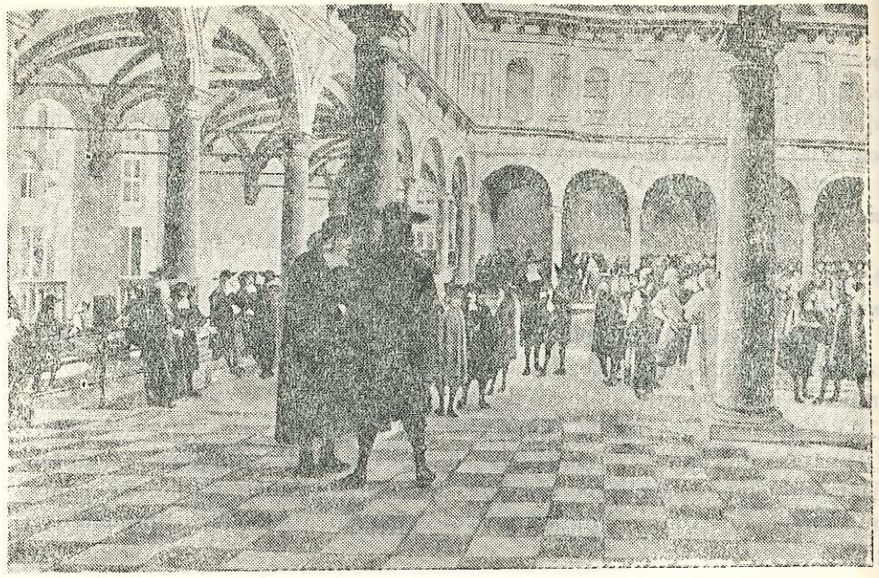
Piața internă se dezvoltă, schimburile comerciale între state se intensifică, pregătind crearea pieței mondiale. Pentru facilitarea schimburilor economice se creează companiile comerciale (Compania levantină, Compania răsăriteană, Compania Indiilor etc.).

Datorită sporirii activității comerciale, băncile au cunoscut o mare dezvoltare. Bancherii italieni (Frescobaldi, Strozzi) și bancherii germani (Függer, Welser) vor deveni creditori ai monarhilor europeni.

Pentru înlesnirea tranzacțiilor comerciale cu volum și valoare mare, în unele centre ale comerțului internațional au fost înființate *burse*, unde anumite mărfuri — cereale, vinuri, postavuri, mirodenii etc. — erau negociate pe baze de mostre și se încheiau și variate operații bănești, legate de desfășurarea activităților comerciale și bancare.

Pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură. Extinderea orașelor, creșterea populației orășenești, nevoia de materii prime și alimentare au contribuit la sporirea cererii de materii prime, la specializarea unor regiuni în diferite produse pentru comerț. În asemenea condiții, nobilii, dornici de îmbogățire, și-au eliberat uneori șerbii pentru o anumită sumă de bani sau au înlocuit renta în muncă sau produse cu renta în bani.

Ca urmare, crește independența economică a țăranului și interesul său în sporirea productivității muncii. Țăranii eliberați din șerbie deveneau aren-

Bursa din *Anvers*

dași (Anglia, Franța). În Anglia s-au creat mari ferme specializate pe care munceau lucrători salariați; începea astfel să se constituie producția capitalistă în agricultură. Extinderea rentei în bani, precum și creșterea impozitelor către stat au ca urmare pătrunderea capitalului cămătăresc și creșterea influenței burgheziei la sate.

În unele țări (Germania), dezvoltarea relațiilor marfă-bani duce la intensificarea exploatării țărănimii dependente. Marii proprietari funciari răpeau pămînturile țărănimii, micșorau loturile date în folosință și măreau numărul zilelor de clacă.

Relațiile marfă-bani au pătruns în economia statului feudal; ele au avut ca urmare destrămarea relațiilor feudale; schimbul între oraș și sat a sporit; producția agricolă a crescut; legăturile comerciale s-au extins; piața internă națională s-a dezvoltat; ea era însă îngrădită de tot felul de practici feudale (vămi, taxe etc.), pentru a căror desființare burghezia va lupta continuu.

Transformări în structura socială. În procesul formării relațiilor capitaliste s-au constituit cele două clase fundamentale ale orînduirii capitaliste, *burghezia* și *proletariatul*, mai întîi în Anglia, Țările de Jos, Franța, Italia.

Burghezia era formată din orășeni îmbogățiți (proprietari de manufacturi, negustori, cămătari, meșteșugari, chiar unii lucrători deveniți patroni), noii intelectuali (juriști, medici, funcționari de stat), precum și țărani înstăriți ce deveneau fermieri (Anglia). Fiind purtătoarea unor noi relații de producție, ea se deosebea fundamental de orășenimea medievală, care era parte componentă a societății feudale, legată de sistemul feudal de breaslă.

Proletariatul provenea din rîndurile țărănimii ruinate, ale micilor meșteșugari deposedați de mijloace de producție, ale calfelor, elementelor sărăcite din

bresle, lucrătorilor din manufacturi. Lipsiți de mijloace de producție, aceștia erau siliți să-și vîndă forța de muncă pentru a-și asigura existența.

Pătrunderea relațiilor de producție capitaliste în agricultură a avut numeroase urmări asupra nobilimii feudale și țărănimii.

În Anglia, alături de vechea nobilime, care nu s-a adaptat economiei capitaliste, apare și *noua nobilime*, care, interesată în producția manufacturieră și comerț, se apropie tot mai mult de burghezie, iar rîndurile ei cresc prin noii îmbogățiți (țărani înstăriți, funcționari etc.).

În Franța, marea nobilime — ca urmare a centralizării statului și a războaielor civile — se împuținase; o parte din ea, devenind *nobilime de curte*, trăia din subvențiile și pensiile acordate de rege.

Pe măsură ce relațiile marfă-bani au pătruns la sate, țărănimea începe să se elibereze de iobăgie și să se diferențieze după avere (Anglia, Franța).

Mulți dintre țăranii și meșteșugarii ruinați rătăceau din loc în loc ca vagabonzi și cerșetori. Împotriva lor s-au elaborat legi aspre, ca, de exemplu, în Țările de Jos (1501), în Anglia, în Franța (1571) etc. Karl Marx le-a caracterizat drept „legislații sîngeroase". Prin aceste legi țăranii ruinați erau de fapt obligați să-și vîndă forța de muncă în condiții deosebit de aspre.

Începuturile expansiunii europene; formarea primelor imperii coloniale portughez și spaniol. Marile descoperiri geografice reprezintă începutul expansiunii europene pe alte continente. Inițiate de Portugalia și Spania, creatoarele primelor domenii coloniale, continuate de Olanda, Franța, Anglia, marile descoperiri geografice au fost pregătite de transformările economice, tehnice și culturale de pe continentul european.

Pînă la sfîrșitul sec. al XV-lea, coasta vestică a Africii a ajuns sub dominația portugheză. Ocolind Africa, în anul 1486 Bartolomeo Diaz descoperă Capul Bunei Speranțe; în anul 1497 Vasco da Gama descoperă un nou drum spre India. În anul 1500, sub conducerea lui Alvarez Cabral, corăbii portugheze, în loc să ajungă în India, îndreptîndu-se spre sud-vest, ajung pe coastele Americii de Sud, în Brazilia (pe care o numește Santa Cruz).

La începutul sec. al XVI-lea se pun bazele domeniului colonial portughez (coasta Braziliei, coastele apusene și răsăritene ale Africii, coasta Malabar, insulele Sonde, Moluce și Macao în China).

Mirodeniile, aurul și pietrele prețioase din India au determinat monarhia spaniolă să accepte proiectul lui Cristofor Columb, care, în prima sa călătorie (1492), descoperă insulele Bahama, Cuba și Tahiti (Española).

Au urmat încă trei călătorii, în cursul cărora a mai descoperit o parte din insulele Antilele Mici, America Centrală și continentul american la gurile fluviului Orinoco; Cristofor Columb nu și-a dat seama că a descoperit un nou continent, fiind convins că ajunsese în răsăritul Indiei. De aceea, insulele din Marea Caraibilor au fost numite Indiile Occidentale, iar populația din America, indieni (piei roșii).

Goana după aur i-a determinat pe spanioli să organizeze noi expediții. Astfel, Amerigo Vespucci, în călătoriile sale, ajunge pe coastele Americii de Sud, căreia îi dă numele de Venezuela (Veneția Mică); el transmite date geografice și demografice despre aceste regiuni, pe care le denumește „Lumea nouă". Ulterior numele lui a fost dat întregului continent America.

Pentru a înlătura monopolul portughezilor asupra mirodeniilor, spaniolii au căutat un alt drum spre „insulele mirodeniilor".

În anul 1519, Fernando Magellan a organizat o expediție pentru descoperirea drumului spre vest către India; el a realizat pentru prima dată înconjurul Pământului, dovedind că este rotund.

Căutînd aur și sclavi, spaniolii au organizat cucerirea Americii Centrale și a coastelor Americii de Sud de-a lungul Pacificului. Aici cuceritorii (conchistadorii) au descoperit civilizațiile *maya*, *aztecă* și *inca*. Populațiile de aici erau în diferite stadii de dezvoltare.

Domeniul colonial spaniol se întindea în Mexic, America Centrală, Venezuela, Columbia, Peru, Chile, Rio de la Plata, Antile; era considerat proprietatea coroanei spaniole și condus de vicerege și de guvernator.

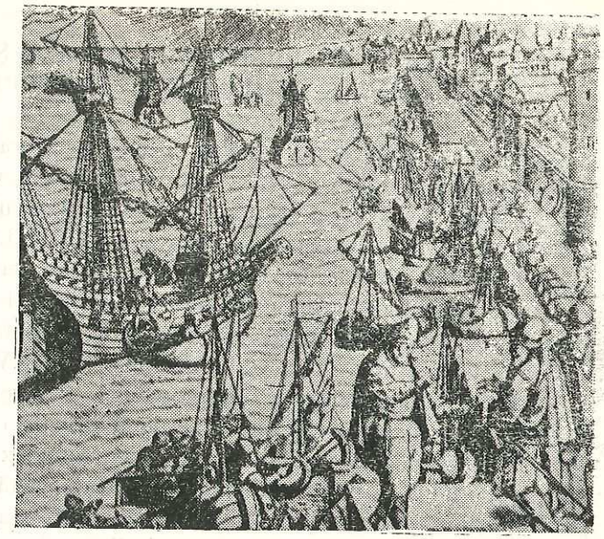
Urmările descoperirilor geografice. Descoperirile geografice au produs schimbări importante în economia Europei. Noile teritorii cu bogățiile lor au fost o sursă importantă pentru creșterea capitalului în multe țări europene.

S-a extins piața mondială și s-a intensificat circulația mărfurilor între Europa, Asia de sud și sud-est și America; regiunile nou descoperite devin piețe de desfacere pentru europeni. Capitalul realizat din comerț a fost investit în manufacturi. Activitatea maritimă comercială se strămută în Oceanul Atlantic și, ca urmare, a crescut importanța statelor de pe coasta Atlanticului (Portugalia, Franța, Țările de Jos, Anglia). Afluxul de metale prețioase a contribuit la creșterea prețurilor la principalele produse, în special agricole,

Debarcarea lui *Columb* în Indiile occidentale

Portul Lisabona, dezvoltat mai ales după marile descoperiri geografice

și la menținerea salariilor la același nivel. Proprietarii de manufacturi și negustorii s-au îmbogățit, lucrătorii din manufacturi au sărăcit, avînd drept consecință ascuțirea luptei de clasă.

Unele plante (porumb, cartofi, tutun) au fost aclimatizate în Europa.

Descoperirile geografice au lărgit orizontul geografic și au dovedit că Pământul este rotund. Ele au marcat și începutul colonialismului, crearea primelor domenii coloniale.

Dezvoltarea forțelor de producție, ca urmare a răspîndirii și perfecționării unor creații tehnice și a invențiilor, a determinat importante transformări economice și sociale în sînul societății feudale. S-a desfășurat procesul acumulării primitive a capitalului pe diferite căi, s-au constituit clasele fundamentale ale noii orînduiri — cea capitalistă —, a început destrămarea relațiilor feudale. Acest proces nu a cuprins toate țările în același timp, ci s-a desfășurat mai întîi în apusul Europei și mai tîrziu în alte părți ale globului. Concomitent cu procesul de formare a relațiilor capitaliste se produc, drept consecință, și marile descoperiri geografice. Acestea, la rîndul lor, au avut importante urmări economice, sociale și politice.

Începutul destrămării feudalismului. Apariția relațiilor capitaliste

Caracteristicile perioadei destrămării feudalismului
- — Prin ce se caracterizează dezvoltarea forțelor de producție în această perioadă?
- — Care au fost principalele progrese în tehnică?
- — Cum s-au dezvoltat manufacturile?

Formarea relațiilor capitaliste
- — Ce însemnătate au avut marile descoperiri geografice?
- — Cum s-a realizat procesul acumulării primitive a capitalului?
- — Ce urmări a avut dezvoltarea comerțului?
- — Cum se transformă structura socială?

Priviți în perspectivă istorică și arătați ce urmări a avut formarea imperiilor coloniale și care este astăzi situația acestora?

17. MIȘCĂRI IDEOLOGICE, SOCIALE ȘI POLITICE ÎMPOTRIVA DOMINAȚIEI FEUDALO-BISERICEȘTI

Renașterea, reflectarea pe plan ideologic-cultural a transformărilor social-economice și politice. Prefacerile numeroase și variate, de ordin economic, social și politic au avut drept urmare pe plan cultural-ideologic nașterea în Europa a unei culturi noi. Această cultură, creată de orășenimea cu tendințe burgheze, se deosebea profund de cultura feudală prin caracterul ei laic, prin concepția sa asupra dezvoltării multilaterale a personalității umane. Noii culturi i s-a dat numele de *Renaștere*. Renașterea s-a manifestat mai întîi în Italia și ulterior în restul Europei (sec. XV-XVI).

În Italia existau o serie de orașe-republici — Florența, Genova, Veneția — cu o puternică pătură orășenească ce domina viața economică, și începuseră să se formeze relațiile capitaliste. Fenomen complex și multilateral, Renașterea s-a produs în diferite domenii (literatură, artă, filosofie, istorie, științele naturii, științe despre societate, educație, stat, guvernare), în toate țările unde își fac apariția relațiile capitaliste, și a exercitat o puternică influență și în statele unde continuau să domine relațiile feudale (Ungaria, Cehia, Țările Române, Polonia, Rusia).

Umanismul — noua concepție despre om, viață și societate. Concepția cultural-ideologică laică ce stă la baza Renașterii a fost umanismul, care apare în Italia la sfîrșitul sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea. Umanismul a pus în centrul preocupărilor sale omul, interesele acestuia, încrederea în puterea, virtutea și creația umană.

O primă formă de manifestare a constituit-o umanismul civic, menit să formeze cetățeni întreprinzători și activi, corespunzători noilor cerințe ale economiei capitaliste. Adepți ai libertăților cetățenești, ai unității și independenței de stat, umaniștii au elaborat și un nou sistem de educație, prin care gîndirea era eliberată de dogmele rigide ale scolasticii feudalo-bisericești despre lume.

Umaniștii urmăreau să formeze un om mai bun, mai uman, multilateral pregătit, o nouă cultură care să glorifice valoarea omului, natura; să orienteze studiul spre realizările literare, filosofice, artistice ale antichității clasice, greacă și latină.

Umanismul, critic și erudit, s-a manifestat prin redeșteptarea interesului pentru cultura antică, pentru cercetarea manuscriselor, a operelor antichității, ceea ce a dat un impuls întregii activități culturale în toate domeniile: literatură, filosofie, istorie, științele naturii, artă.

Reprezentanții umanismului, neobosiți cercetători, colecționari de manuscrise și restauratori, se remarcau prin nivelul lor intelectual, prin credința în superioritatea gîndirii, a rațiunii. Spiritul scolastic, care pleca de la dogmele stabilite o dată pentru totdeauna, este tot mai mult înlocuit cu discuții libere, dialoguri, cu spiritul liber, critic, cu gîndirea liberă.

Literatura. Preocuparea pentru om și natură se oglindește într-o variată și valoroasă creație literară. La dezvoltarea culturii au contribuit mai mulți factori: invenția tiparului și înmulțirea tipografiilor, descoperirile geografice și călătoriile dintr-o țară în alta, ca și cunoașterea a noi popoare cu felul lor de viață și de gîndire, care îmbogățesc izvoarele de inspirație și tematica literară. Se stabilesc legături între învățații epocii care facilitează schimbul de idei, corespondența dintre aceștia constituind o adevărată frescă a societății, a epocii.

Marii reprezentanți ai literaturii umaniste, care au scris în limba vorbită de popor, au contribuit la trezirea conștiinței de sine a popoarelor și la constituirea limbii literare naționale.

Umaniștii au acordat o atenție deosebită, atît conținutului cît și formei de exprimare, stilului. În creația literară își găsesc loc dragostea pentru natură, pentru patrie, prețuirea omului.

Încă din sec. al XIV-lea, în Italia a apărut un spirit nou, reprezentat de Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Giovanni Boccacio. Cei mai de seamă reprezentanți ai literaturii umaniste în alte țări din Europa au fost: François Rabelais (Franța), William Shakespeare (Anglia), Cervantes (Spania) și alții.

Cărturarii din Țările Române: Nicolae Olahus, Johannes Honterus, Gaspar Heltai, Miron Costin, Nicolae Milescu, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Apaczai Csere Janos etc. s-au preocupat de adaptarea ideilor umaniste la realitățile și nevoile societății românești. Merită subliniate tendințele de laicizare a culturii, aspectele sale de raționalism și criticism ce se manifestă în lucrările lor, precum și preocupările pentru geografie, lingvistică, istorie, literatură, pentru cunoașterea trecutului țării și poporului.

Filosofia. Redeșteptarea interesului pentru antichitate a avut ca urmare studierea aprofundată a filosofiei grecești, îndeosebi a operelor lui Platon și Aristotel.

***Dante Alighieri*, pictură de Giotto după masca mortuară a poetului**

a. *Giovani Boccaccio* și b. *Francesco Petrarca*

Un rol deosebit în cunoașterea pe plan filosofic a lumii l-a avut Giordano Bruno (1548—1600), care, în lucrarea sa *Despre infinit, univers și lume*, a susținut că lumea constă dintr-un număr infinit de sisteme solare, cuprinse într-un univers infinit. Concepția sa fiind considerată contrară doctrinei oficiale a bisericii catolice, Giordano Bruno a fost condamnat de Inchiziție la ardere pe rug, și opera sa interzisă.

Filosoful englez Francis Bacon (1561—1626) considera, în opera sa principală *Noul Organon*, că lumea este de origine materială și în continuă schimbare și că poate fi cunoscută.

Critica societății. Trecerea de la feudalism la capitalism a avut ca urmare destrămarea vechilor structuri sociale, precum și accentuarea criticilor împotriva vechilor rînduieli și apariția unor lucrări cuprinzînd proiecte ale societății viitorului.

Olandezul Erasmus de Rotterdam, în *Laudă nebuniei*, combate ignoranța și corupția clerului, a pretinșilor filosofi, egoismul și nedreptatea monarhilor; se ridică împotriva mizeriei poporului; consideră umanismul o forță pentru înnoirea societății, iar cultura un factor educativ principal, care poate dezvolta sentimente umane.

Apar primele idei ale socialismului utopic, reprezentat în Anglia de Thomas Morus, cu lucrarea sa *Utopia* (*Nicăieri*), în care a prezentat tabloul

unei societăți ideale, bazate pe proprietatea comună asupra bunurilor, pe egalitate, pe libertate.

Idei în esență asemănătoare se găsesc și în lucrarea italianului Tommaso Campanella, *Cetatea Soarelui*.

Știința. Istoria, cercetarea trecutului omenirii, devine una din preocupările de seamă ale umaniștilor, un mijloc de cultivare a sentimentului patriotic, a ideii de libertate și unitate națională.

Marele istoric, gînditor politic și diplomat Niccolo Machiavelli, în lucrările sale *Principele* și *Discursurile*, rezumă experiența și gîndirea politică a timpului său. În *Principele* se desprinde ideea de unificare a Italiei sub forma unei monarhii absolutiste.

Umanistul olandez *Erasmus de Rotterdam* (pictură de Hans Holbein cel Tînăr)

Știința nu mai este o sumă de cunoștințe transmise invariabil de la o generație la alta, ci cunoștințe dobîndite prin observația directă asupra naturii și societății, prin cercetare în spirit critic.

De aceea, umaniștii acordă o atenție deosebită științelor naturii: fizica, matematica, anatomia etc., aplicării noilor descoperiri ale tehnicii în viața practică.

Leonardo da Vinci, bazîndu-se pe experiență și cu ajutorul matematicii, se ocupă de legile mișcării, ale echilibrului și căderii corpurilor, formulează ideea formării și propagării undelor, iar prin numeroase studii pune bazele anatomiei comparate; a construit canale și stăvilare în Lombardia, mori și mașini hidraulice, mașini de dragat canale, mașini de zbor, arme felurite și multe altele.

În domeniul astronomiei, Nicolaus Copernic a pus bazele heliocentrismului, arătînd că Soarele este centrul sistemului nostru solar.

Johann Kepler, astronom german, a demonstrat că planetele se mișcă în jurul Soarelui pe orbite eliptice și cu viteze neuniforme.

Niccolo Machiavelli, în lucrarea *Principele* susținea unificarea, reorganizarea și independența Italiei

Galileo Galillei (1564—1642) a adus noi argumente în sprijinul concepției heliocentrice și a mișcărilor de rotație și de revoluție a Pămîntului.

În matematică și în fizică, rezultatele cercetărilor sînt remarcabile și au servit ca fundament cercetărilor din astronomie, lucrărilor tehnice, operelor de artă.

Știința a devenit, din epoca Renașterii, o cunoaștere în permanentă înnoire și îmbogățire, pe bază de rațiune, observație, calcul și experiență. Totodată, cunoștințele științifice au început să aibă o tot mai mare aplicabilitate în practică.

Arta.. Ca urmare a noilor condiții și idealuri de viață ale Renașterii, în conținutul, forma și destinația operei de artă ca și în situația artistului în societate au avut loc importante schimbări. Arta s-a laicizat, în centrul preocupărilor aflîndu-se natura și omul. Arta devine tot mai realistă; deși multe teme sînt încă religioase, ele reprezintă scene trăite, din viață, evenimente politice; figurile sînt mai umanizate și redau cît mai fidel modelul; de aceea s-a spus despre Renaștere că este „descoperirea omului, descoperirea naturii". În diferite domenii ale artei, tehnica se perfecționează; ea presupune studiu și experiență. Pictorii, ca și sculptorii, se preocupă de mișcare, de studiul psihologic și anatomic al personajului.

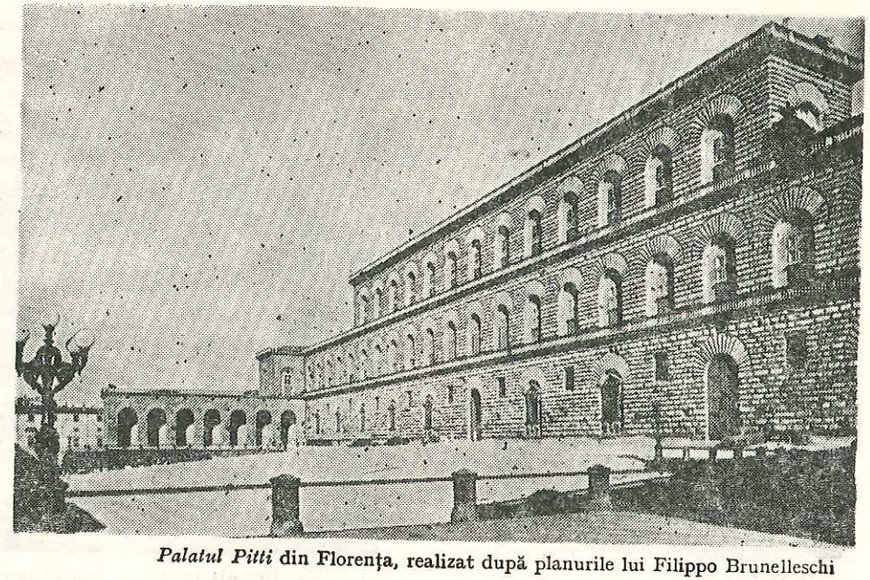
Artiștii Renașterii au multiple preocupări în artă, tehnică, filosofie și literatură, muncesc cu pasiune și elan. Renașterea a creat, cum spunea Fr. Engels, „titani ca gîndire, pasiune și caracter, ca multilateralitate și erudiție"

Renașterea artistică s-a manifestat mai întîi în Italia, în sec. XIV—XVI; centrele cele mai vestite au fost: Florența, Roma, Veneția.

Arhitectura laică, civilă a depășit ca însemnătate arhitectura religioasă. Se creează un stil nou, original — stilul Renașterii, din prelucrarea și contopirea unor elemente ale arhitecturii antice cu stilul romanic și gotic. Orașele sînt împodobite cu construcții variate, armonios proporționate: palate (Palatul Senioriei, Palatul Strozzi, Palatul Pitti din Florența, Palatul dogilor, Palatul Vendramini, Casa de Aur — Veneția), vile, clădiri municipale, biblioteci, piețe publice (Piața Capitoliului din Roma). Construcțiile religioase sînt reprezentate de domuri și monumente funerare.

Caracteristica arhitecturii este cupola, creație a arhitectului florentin Filippo Brunelleschi, care a utilizat-o la Domul din Florența, construcție monumentală, de dimensiuni enorme, ce se remarcă prin proporțiile sale armonioase și prin forma zveltă. Cea mai de seamă construcție a Renașterii a fost Catedrala Sf. Petru din Roma, la care a lucrat Donato Bramante și apoi Michelangelo Buonarotti.

În epoca Renașterii, sculptura s-a desprins de arhitectură, transformîndu-se într-o artă de sine stătătoare, menită să reprezinte independent omul, portretul, sub forma bustului sau studii pedestre sau ecvestre. Se lucrează mult în marmură fină și bronz.

Palatul Pitti din Florența, realizat după planurile lui Filippo Brunelleschi

Michelangelo Buonarotti (1475—1564), cel mai de seamă sculptor al Renașterii, a fost, în aceeași măsură, pictor și arhitect. El a creat opere de mare valoare: pentru Florența, statuia *David*, în care reprezintă idealul de energie și frumusețe bărbătească; la Roma, pentru mormîntul papei Iuliu al II-lea, a realizat statuile *Moise* (capodoperă a artei universale în care se îmbină armonia, măreția și dinamismul) și *Sclavii*, în care redă suferința umană, dar și împotrivirea în fața morții. Durerea și dragostea de mamă le-a realizat cu deosebită măiestrie în *Pietà (Catedrala Sf. Petru din Roma)*. Din încredințarea papei Leon al X-lea construiește *Capela Medici* din Florența, în care îi reprezintă pe *Giulliano (Acțiunea)* și pe *Lorenzo (Gînditorul)*, iar pe sarcofage *Amurgul* și *Aurora, Ziua* și *Noaptea*, considerate printre cele mai perfecte din lume.

Catedrala Sf. Petru; cupola este construită după planurile lui Michelangelo

Pietà din Florența — Michelangelo

Pietà (Roma) — realism și sensibilitate

Moise, capodoperă a artei universale

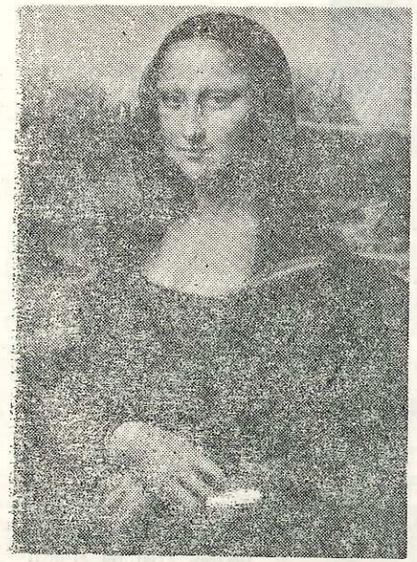
Pictura. Reprezintă arta specifică a Renașterii, în care artiștii au putut să-și exprime mai complet concepțiile. Inovația capitală este realizarea celei de a treia dimensiuni, menită să redea volumul corpului uman și perspectiva spațiului înconjurător. Se pictează în frescă și în ulei pe pînză.

Giotto (1266—1337) a pictat mai ales în frescă; a creat o nouă concepție despre pictură, atît în conținut cît și în formă. A redat — prin gesturile, mișcările și privirile personajelor — viața sub multiplele ei aspecte: mîhnirea, durerea, deznădejdea, bucuria, veselia, emoția, puritatea morală. Chiar scenele religioase sînt reprezentate ca acțiuni care se petrec între oameni obișnuiți, din mediul familiar artistului, ca, de exemplu, „Cina cea de taină", ca o „masă de camarazi", iar cetatea Ierusalimului din „Întîlnirea de la poarta de aur", ca un palat florentin.

Leonardo da Vinci (1452—1519) a fost preocupat de soluții noi, originale, de problemele perspectivei, luminii și compoziției. În picturile sale proslăvește frumusețea feminină, noblețea sufletească, maternitatea: „Gioconda" (Mona Lisa), „Fecioara din grotă", „Sf. Ana, fecioara și copilul". Singura operă terminată, „Cina cea de taină" (Milano), este o pictură murală cu temă religioasă. Renunțînd la idealizarea personajelor, el a creat tipuri de oameni pe fața cărora se pot citi calitățile și defectele lor.

Raffaello Sanzio (1483—1520) a pictat splendide madone, pline de grație și de frumusețe, încadrate în peisaje naturale: „Madona sixtină", „Frumoasa grădinăreasă", „Madona cu sticletele", „Madona del Prato" etc.

A lucrat și în frescă; cele mai semnificative lucrări, ce se păstrează la Vatican, reprezintă: filosofia, știința, teologia, poezia, justiția. În *Disputa* (Teologia), între celelalte personaje, s-a pictat pe el însuși, pe Bramante și

Gioconda sau *Mona Lisa* (Leonardo da Vinci)

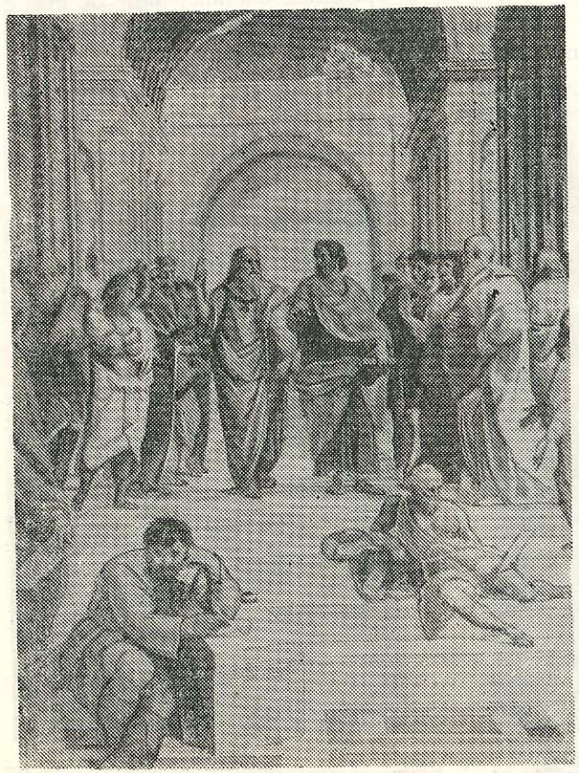
Sfînta Ana, fecioara și copilul — finețe și expresivitate

pe Dante; în *Școala din Atena* (Filosofia), pe filosofii antichității —Platon, Aristotel, Socrate, Diogene —; în *Parnas* (Poezia), pe marii poeți ai antichității și ai Renașterii.

Raffaello a fost și un mare portretist, care în trăsăturile fizice a redat cu multă măiestrie caracterul personajului (Leon al X-lea, Iuliu al II-lea etc.).

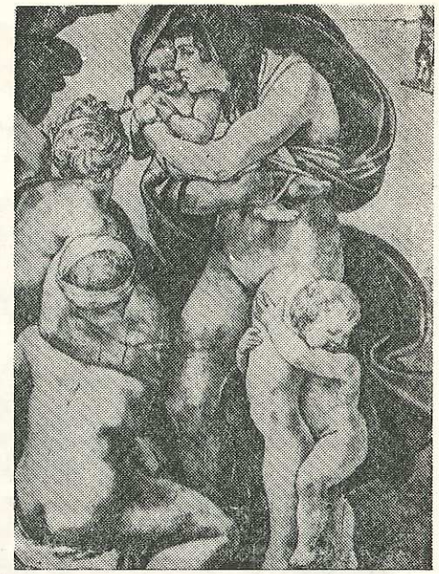
Michelangelo Buonarotti a reprezentat în picturile sale omul, cu voința și puterea sa de creație, cu pasiunile și suferințele sale. Realizează figuri sculpturale, pline de energie și emoție, dar și de deznădejde și chin. A pictat timp de patru ani tavanul „Capelei Sixtine", reprezentînd „Geneza" (legende biblice de la facerea lumii pînă la potop), iar peste un sfert de veac, în aceeași capelă, „Judecata de apoi".

Tiziano Vecellio (1477—1576), talent viguros, pictor de faimă europeană, în lunga sa activitate a creat o pictură variată, remarcabilă prin coloritul strălucitor. În splendidele sale tablouri a îmbinat peisajul cu frumusețea feminină („Bachus și Ariadna", „Răpirea Europei"). Vestit portretist, pînzele sale sînt adevărate documente istorice și psihologice („Carol al V-lea", „Filip al II-lea"). Dar Tiziano este mai ales pictorul Veneției, al vieții de lux și de veselie, al serbărilor ei fastuoase, al mării pline de culoare și mișcare.

Școala din Atena. Filosofii Platon, Aristotel și alții (frescă din Vatican)

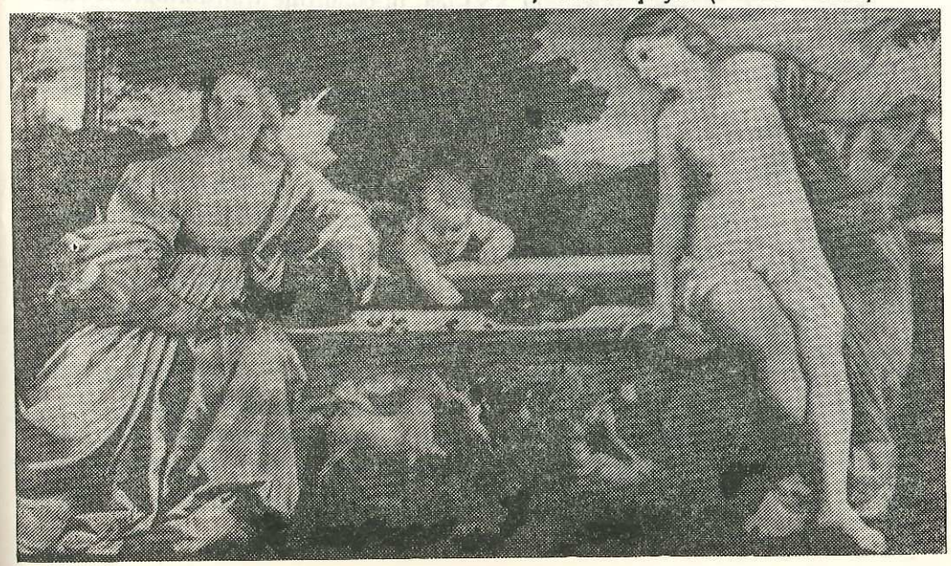

Geneza (Michelangelo), pictură pe tavanul Capelei Sixtine

Renașterea s-a dezvoltat și în alte țări: Franța, Țările de Jos, Germania, creîndu-se opere valoroase, atît în arhitectură cît și în sculptură și pictură. Renașterea a influențat și arta din Ungaria, Cehia, Polonia, Rusia, Țările Române.

Importanța Renașterii. Epocă de înaltă înflorire a civilizației umane, Renașterea a zguduit din temelii cultura feudalismului. Căutînd că elibereze

Amorul sacru și amorul profan (Tiziano Vecellio)

Secerișul (Pieter Brueghel cel Bătrîn — Țările de Jos).

omul de sub tutela bisericii și să cucerească natura, creînd o concepție nouă despre știință, despre societate, despre politică, despre artă, Renașterea a fost, după cum arată Fr. Engels, „CEA MAI MARE RĂSTURNARE PROGRESISTĂ DIN CÎTE TRĂISE OMENIREA PÎNĂ ATUNCI".

Reforma. În Europa, în sec. al XVI-lea, în condițiile transformărilor care se petrec pe plan economic și social și ale adîncirii contradicțiilor social-politice și ideologice, opoziția față de feudalism și biserica catolică se manifestă tot mai des sub diferite forme. Cea mai importantă formă de manifestare a fost Reforma — mișcare social-politică și ideologică, cu caracter anticatolic.

1) *Cauzele economico-sociale.* Privilegiile de care se bucura biserica (imunitatea și scutiri de obligații fiscale), cît și bogățiile de care dispunea (în special pămînturile de care se folosea, adunate din danii, care în Germania cuprindeau 1/3 din totalitatea solului) au determinat apariția, în statele catolice, a unei mișcări de secularizare a bunurilor bisericești, acțiune în care toate clasele și categoriile sociale își urmăreau propriile interese. Creșterea abuzurilor bisericii (vînzarea funcțiilor bisericești, favoritismul și cumulul de venituri, extinderea comerțului cu indulgențe, creșterea fiscalității papale, luxul în care trăia clerul înalt) au provocat nemulțumiri și curente reformate.

2) *Cauzele politice.* În condițiile realizării procesului de centralizare în statele din Europa apuseană și ale creșterii puterii suveranilor prin constituirea monarhiilor absolutiste, privilegiile bisericii și imixtiunea pontificală în treburile interne erau incompatibile cu situația nou creată.

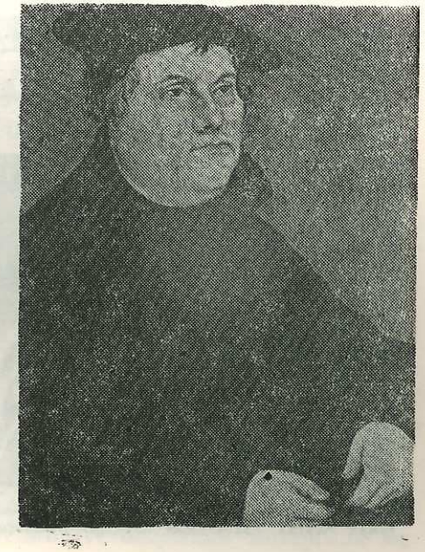
În Anglia, regalitatea, bazîndu-se pe stările sociale interesate în secularizarea bunurilor bisericești, a îmbrățișat Reforma.

În Germania, principii și-au manifestat teama față de proiectele de centralizare ale împăraților Maximilian I și Carol Quintul, și au îmbrățișat și ei ideile Reformei, ceea ce a contribuit la întărirea autorității lor în dauna dinastiei de Habsburg.

În Franța, regii francezi au primit din partea papalității dreptul de a dispune, spre folosul monarhiei și al nobilimii, de funcțiile și beneficiile ecleziastice. Din această cauză ideile Reformei au fost îmbrățișate numai de o parte a nobilimii.

3) *Cauzele ideologice.* Apariția noului curent, Renașterea și umanismul, care promovau laicizarea culturii și cercetarea științifică, au constituit arme puternice împotriva dogmatismului concepțiilor bisericii catolice. Umanismul și umaniștii au contribuit la discreditarea bisericii și a clerului printr-o serie de scrieri, în care criticau necruțător ignoranța și corupția clerului, recomandînd, în același timp, simplificarea cultului religios. Prin activitatea lor, umaniștii au pregătit terenul pentru Reformă, slăbind prestigiul bisericii și clerului catolic.

Principalele confesiuni reformate. *Lutheranismul.* La începutul sec. al XVI-lea, Reforma a apărut în Germania, deoarece aici existau complexe contradicții sociale: între feudalitatea laică și cea ecleziastică, pe de o parte, și între țărănime și feudali și ecleziaști, pe de altă parte. Orășenimea și burghezia în formare își manifestau nemulțumirea față de politica principilor de încălcare a privilegiilor orașelor. Opoziția față de biserica catolică și față de papalitate era generalizată în Germania.

Martin Luther

Cel care a avut inițiativa Reformei a fost Martin Luther (1483 — 1546), care, în octombrie 1517, s-a ridicat împotriva vînzării de indulgențe, prin expunerea celor 95 de teze ale sale la Wittenberg. El a susținut o nouă doctrină religioasă — mîntuirea prin credință.

Martin Luther nu cerea desființarea instituției, ci un cult mai simplu și o organizare mai puțin costisitoare; el considera Biblia ca autoritate supremă în religie și fiecare credincios era liber să o interpreteze. De aceea, o și

traduce în limba germană. Noua biserică, organizată pe noile principii, urma să fie subordonată puterii laice; de aceea, a fost sprijinită de diferiți principi și duci germani.

Calvinismul. Învățătura propagată de Jean Calvin (1509—1564) la Geneva, la mijlocul sec. al XVI-lea, era o formă radicală a Reformei. El preconiza o biserică simplă, lipsită de ritualuri, îndemnîndu-i pe credincioșii săi să caute izbăvirea într-o viață activă, deoarece fiecare om era „predestinat" la moarte, fie „izbăvirii", fie „chinului veșnic"

Calvinismul a constituit o mare atracție pentru elementele cele mai active ale burgheziei, în tendințe de dominație economică și de cucerire a puterii politice.

Anglicanismul. Regele englez Henric al VIII-lea Tudor (1509—1546), din motive politice, a impus Reforma între anii 1531—1534, cînd, după ce a luat o serie de măsuri pentru restrîngerea influenței papalității, s-a proclamat șeful suprem al bisericii din Anglia, căreia i-a secularizat averile.

Reforma populară. Thomas Münzer (cca 1490—1525), în scrierile sale, a îndemnat masele populare la înlăturarea, prin violență, a asupririi și a cerut instaurarea unei noi orînduiri sociale, bazată pe egalitate și pe comunitatea bunurilor. Luptător pentru înlocuirea feudalismului cu o orînduire bazată pe proprietatea comună asupra bunurilor și pe egalitate, Thomas Münzer a fost unul din precursorii socialismului. Deși preot, i-a atacat pe clerici, pe nobili și pe bogătași. Engels afirma: „Programul său, friza comunismul".

Contrareforma — lupta papalității împotriva reformei. Răspîndirea Reformei a distrus unitatea și autoritatea bisericii catolice. Confesiunile protestante au îndepărtat o serie de popoare de puterea Romei. Luteranismul s-a întins cu precădere în nordul Germaniei, Țările Scandinave, Ungaria, Transilvania (populația germană — sașii), calvinismul s-a răspîndit în Franța, Elveția, Anglia, Țările de Jos, Polonia, Ungaria, Transilvania (populația maghiară).

Thomas Münzer

În fața acestei primejdii, care amenința să ruineze întregul edificiu al catolicismului, se cereau măsuri urgente.

Contrareforma a fost mișcarea inițiată de papalitate, cu sprijinul statului feudalo-catolic Spania și al dinastiei de Habsburg împotriva Reformei. Contrareforma se sprijinea mai ales pe ordinul călugărilor iezuiți (întemeiat de cavalerul spaniol Ignatiu de Loyola), pe Inchiziția organizată de iezuiți, ca tribunal al Sfîntului Oficiu în anul 1540, pe Congregația Indexului, departament creat în 1543 pentru a întocmi „indicele cărților interzise" (index).

Țăran răsculat vorbind mulțimii

Ca urmare a acțiunilor întreprinse de Contrareformă, catolicismul a recîștigat Polonia, o parte din Ungaria, sudul Germaniei și s-a întărit în mod deosebit în Spania, Italia și teritoriile habsburgice.

Războiul țărănesc german. Ca urmare a răspîndirii ideilor Reformei populare, au izbucnit mișcări sociale care au culminat într-un război țărănesc (1524—1525). Acesta a cîștigat repede teren și a cuprins: Suabia, Franconia, Turingia. În Turingia răscoala a avut o vigoare deosebită, deoarece era condusă de Thomas Münzer. Războiul țărănesc, „măreața încercare a poporului german", a fost înfrînt, Münzer decapitat și mii de țărani executați în masă. Înfrîngerea țăranilor răsculați a dus la întărirea șerbiei la Răsărit de Elba, la menținerea încă multă vreme a relațiilor feudale și a fărîmițării politice în Germania.

Revoluția burgheză din Țările de Jos. Țările de Jos aveau economia cea mai înfloritoare din Europa, cu puternice centre manufacturiere, meșteșugărești și comerciale, în cadrul cărora apăruseră relații capitaliste. Ajunse sub stăpînirea Spaniei — stat feudal absolutist cu o economie mai înapoiată — Țările de Jos au fost supuse la dări și taxe vamale, care frînau economia în drum spre capitalism.

Adeptă a calvinismului, populația era condamnată ca eretică de biserica catolică. Nemulțumirile împotriva regelui Spaniei, Filip al II-lea, a nobilimii și bisericii catolice creșteau.

Ca urmare, au loc puternice mișcări sociale (1566), care se transformă în *prima revoluție burgheză* cu caracter antifeudal și de eliberare națională. Conducerea revoluției și-a asumat-o burghezia.

Extinderea luptelor în provinciile sudice ale Țărilor de Jos și jefuirea Anversului de spanioli au determinat unirea acestor teritorii cu provinciile din nord prin acordul de la Gand (1576), pentru a impune retragerea armatelor spaniole. Dar, în sud, nobilimea și patriciatul orășenesc, alături de clerul catolic, speriați de avîntul acțiunilor revoluționare întreprinse de

Incendierea unui oraș din Țările de Jos de către spanioli

masele populare, care au reușit să preia conducerea unor orașe, au trădat revoluția în anul 1579, prin recunoașterea stăpînirii spaniole. În același an, cele șapte provincii din nord, hotărîte să continue lupta de eliberare, s-au grupat în Uniunea de la Utrecht, iar în anul 1581 au alcătuit o republică independentă, sub numele de Provinciile Unite (mai tîrziu Olanda). Noul stat a reușit să obțină din partea Spaniei, în 1609, o primă recunoaștere, prin armistițiul încheiat pentru o perioadă de doi ani; recunoașterea definitivă a independenței sale a fost obținută în anul 1648, după încheierea războiului de 30 de ani.

În urma adoptării Reformei, biserica a pierdut imense venituri, iar prin secularizarea bunurilor bisericești s-a produs un uriaș transfer de proprietate în folosul principilor germani, monarhilor, nobililor și chiar al burgheziei.

Reforma a creat condiții dezvoltării economiei cu caracter capitalist incipient. A avut consecințe deosebite asupra culturii, a grăbit introducerea limbilor materne în cultura scrisă, influențînd dezvoltarea învățămîntului.

Sub influența contrareformei, revenirea la gîndirea scolastică a dus la decăderea umanismului și a artelor. A fost promovată o artă „triumfalistă", de efect, teatrală, pusă în slujba culturii bisericești, care din convenționalism, a promovat stilul baroc (caracterizat prin asimetrie, abundența ornamentelor), pentru a stîrni emoții de natură mistică.

Triumful revoluției a asigurat independența și a marcat prima victorie a burgheziei asupra feudalismului, ceea ce a făcut posibilă crearea primului stat burghez, a primei republici burgheze din lume.

Burghezia, clasa conducătoare în noul stat, cucerise puterea politică, sprijinită de lupta maselor populare. Dar ea nu a îmbunătățit situația acestora. Purtătoare a relațiilor de producție capitaliste, burghezia a înlocuit vechea formă de exploatare cu alta nouă, capitalistă. În noua societate se creează condiții prielnice dezvoltării forțelor de producție.

Mișcări ideologice și social-politice împotriva dominației feudalo-bisericești

Renașterea — cultura burgheziei în formare

- Care au fost premisele apariției Renașterii?
- Ce este umanismul?
- Cum s-a manifestat Renașterea în literatură?
- Ce caracteristici prezintă filosofia și știința?
- Care au fost principalii artiști ai Renașterii și operele lor?

Mișcări social-politice

- Ce exprimă doctrina formulată de Luther? Dar Reforma populară a lui Thomas Münzer?
- Care au fost urmările războiului țărănesc german?
- Ce însemnătate istorică are revoluția din Țările de Jos?
- De ce această revoluție reprezintă o formă superioară a luptei de clasă în comparație cu răscoalele țărănești?

Comparați realizările Renașterii cu cele ale culturii sclavagiste și feudale și arătați ce aduce nou fiecare din aceste culturi față de cea anterioară.

18. SITUAȚIA LUMII LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVI-lea ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-lea

Eforturile de stabilire a unui echilibru european. Monarhiile centralizate și apoi absolutiste, după ce și-au depășit dificultățile interne, au căutat să-și întindă puterea și stăpînirea în afara granițelor naturale. Dar expansiunea fiecăreia a întîmpinat rezistența celorlalte, care, pentru a restabili echilibrul, s-au coalizat. Așa s-a constituit sistemul politic european, bazat pe principiul echilibrului de forțe, avîndu-se în vedere, în primul rînd, interesele de stat, și nu motive dinastice sau religioase. Politica de echilibru era un mijloc de apărare a intereselor statelor naționale și de a împiedica supremația unui stat care să amenințe existența celorlalte.

În a doua jumătate a sec. al XVI-lea și la începutul sec. al XVII-lea, situația internațională a Europei se caracteriza prin rivalitatea dintre marile puteri și lupta lor pentru a-și impune supremația.

În acest context se înscriu războaiele italice (1494—1516), care au dus la slăbirea Franței și la instaurarea „preponderenței spaniole", pentru o scurtă perioadă. Revoluția burgheză din Țările de Jos, conflictele cu Anglia (pentru supremația mărilor) și cu Franța (unde s-a amestecat în războaiele civile) au ca urmare pierderea supremației spaniole, locul ei fiind luat de Franța. Pentru a micșora puterea habsburgilor, Franța s-a aliat cu Imperiul Otoman, iar în timpul războiului de 30 de ani continuă sistemul de alianțe împotriva habsburgilor, aliindu-se cu Danemarca, Suedia, Olanda, Polonia și Transilvania.

Faptul că regele Franței s-a putut alia cu sultanul Imperiului Otoman, contra conducătorului laic al creștinătății occidentale, împăratul Imperiului Romano-German, dovedește că viața politică nu se mai lasă influențată de motive religioase și că „rațiunea de stat" a fost determinată în politica externă.

În nordul Europei, Suedia și Polonia atacă Rusia, cucerind unele teritorii. Totodată, Suedia începe expansiunea în bazinul Mării Baltice, intrînd în conflict cu Danemarca iar Polonia cu Imperiul Otoman pentru regiunile ucrainiene.

În centrul și răsăritul Europei, Imperiul Otoman, ajuns în culmea puterii, a început, în sec. al XVI-lea, un șir de războaie, atît în Asia cît și în Europa. Tendințele sale expansioniste se vor ciocni de ale habsburgilor. Neputîndu-și întinde dominația spre vest din cauza Franței, iar spre est din cauza Poloniei, habsburgii se vor orienta spre sud-estul Europei, ajungînd în război cu turcii, împotriva cărora organizează „Liga creștină". În cadrul acestei coaliții, un rol deosebit l-au avut Țările Române în timpul domniei lui Mihai Viteazul. În același timp, Imperiul Romano-German era principalul centru al încordării internaționale, din cauza conflictelor interne dintre dinastia de Habsburg și principii protestanți, care nu erau atrași de ideea restaurării „monarhiei universale".

Aceste conflicte vor duce la izbucnirea războiului de 30 de ani.

Războiul de 30 de ani, primul conflict de anvergură europeană. Războiul a început ca un conflict intern în cadrul Imperiului Romano-German, între împărat și principii protestanți. Împăratul, sprijinit de principii catolici, de Spania și de papalitate, voia să consolideze puterea centrală, instaurînd absolutismul în Germania. În acest scop ducea o politică de catolicizare. Principii protestanți, sprijiniți de Franța, s-au împotrivit acestor tendințe.

Războiul de 30 de ani cunoaște patru faze distincte: perioada cehă (1618—1620), perioada daneză (1625—1629), perioada suedeză (1631—1635) și perioada franceză (1635—1648).

Conflictul s-a deschis în Cehia, la Praga, cu revolta nobilimii cehe husite, care a refuzat să-l recunoască pe împăratul german ca rege al Cehiei și a ales în locul lui un principe german, șeful uniunii protestante. Ciocnirea decisivă a avut loc la Muntele Alb (1620) și s-a terminat cu o grea înfrîngere pentru Cehia, care a fost transformată într-o provincie a imperiului.

Victoria imperiului asupra Cehiei însemna distrugerea echilibrului și de aceea s-au amestecat și alte țări care se împotriveau tendințelor de expansiune ale habsburgilor, Danemarca (1625), Suedia (1631), Franța (1635). Astfel s-au format două tabere: de o parte habsburgii din statele germane și din Spania, susținuți de papalitate, iar de altă parte Cehia, principii protestanți germani, Olanda, Danemarca, Suedia, Franța, Transilvania și Veneția. Intervenția directă a Franței (1645) a hotărît soarta războiului. În urma victoriilor francezilor, împăratul a fost nevoit să ceară pace, încheiată în Westfalia în 1648.

Noua hartă politică a Europei după pacea din Westfalia. Din punct de vedere politic, războiul de 30 de ani a avut drept rezultat stabilirea unui nou raport de forțe în Europa, bazat pe supremația Franței. Imperiul a ieșit din război slăbit și micșorat teritorial în favoarea adversarilor săi, Franța și Suedia.

Tratativele de pace s-au desfășurat în Westfalia, în localitățile Osnabrück și Münster în anul 1648.

La Pacea din Westfalia s-au întrunit, pentru prima oară, reprezentanții majorității țărilor europene, într-un Congres internațional.

Tratatul a consfințit înfrîngerea Imperiului Romano-German. Împăratul a trebuit să recunoască libertatea cultului protestant și calvin și dreptul celor două confesiuni de a avea locuri în Dieta imperială. Prin această hotărîre va spori independența principilor protestanți, care va accentua fărîmițarea politică a imperiului.

În urma păcii, Franța obținea episcopatele Metz, Verdun și o parte din Alsacia. Spania pierdea supremația europeană în favoarea Franței, dar va continua să stăpînească un vast imperiu colonial. Este recunoscută indepen-

denţa Provinciilor Unite şi a Elveţiei. Suedia devenea o mare putere europeană şi obţinea o parte a litoralului nordic al Germaniei, ceea ce îi asigura controlul asupra Mării Baltice, devenită „un lac suedez". Se extind teritoriile ducatelor Brandenburg şi Saxonia; se puneau astfel bazele viitorului stat prusac.

Tratatul este pus sub garanţie Franţei şi Suediei, care pot interveni în problemele Europei Centrale.

Pacea de la Westfalia a îmbinat o serie de interese dinastice, economice, politice şi religioase, a pus în practică principiul echilibrului european. Graniţele statelor vor rămîne valabile, cu mici modificări, pînă la revoluţia franceză.

Italia rămînea în continuare fărîmiţată.

Războiul de 30 de ani a dus la perfecţionarea tehnicii militare, la dispariţia armatelor de mercenari şi apariţia armatelor naţionale.

Diversitatea stadiilor de dezvoltare economico-socială şi politică pe glob la mijlocul sec. al XVII-lea. Dacă privim în ansamblu situaţia lumii cunoscută pînă în sec. al XVII-lea, putem afirma că la sfîrşitul evului mediu coexistau pe glob mai multe stadii de civilizaţie: societăţi care trăiau în orînduirea comunei primitive şi societăţi care se găseau în diferite stadii de dezvoltare a feudalismului, şi, în sfîrşit, societăţi care se găseau în pragul noii orînduiri capitaliste.

La sfîrşitul sec. al XVI-lea şi începutul sec. al XVII-lea, dezvoltarea forţelor de producţie a accelerat procesul destrămării feudalismului şi trecerea spre capitalism a unor state din Europa apuseană. În Anglia şi Ţările de Jos s-au dezvoltat industria textilă, mineritul, construcţiile navale şi metalurgia, în Franţa erau neîntrecute manufacturile de lux.

În timp ce în apusul Europei comerţul cu cereale stimula perfecţionarea uneltelor şi a sistemului de muncă în agricultură, pentru obţinerea unei producţii cît mai mari, în statele din centrul şi răsăritul Europei (Germania, Rusia, Polonia, Ţările Române), producţia de cereale pentru piaţă se obţinea prin intensificarea exploatării feudale, ceea ce a contribuit la întărirea relaţiilor feudale şi la agravarea situaţiei ţărănimii. Deşi în aceste ţări apar unele manufacturi, se menţine încă dominant sistemul breslelor. În Imperiul Otoman, bazat pe exploatarea populaţiilor subjugate, forţele de producţie progresau lent.

Începutul formării relaţiilor capitaliste a creat premisele apariţiei naţiunilor. În unele state din apusul Europei (Anglia, Franţa), acest proces era în plină desfăşurare, apărînd statele naţionale. În alte ţări, datorită sistemului şi situaţiei economice specifice sau dominaţiei străine, orînduirea feudală s-a prelungit în timp, întîrziind procesul de dezvoltare a societăţii. În aceste

condiţii se menţin fărîmiţarea feudală (Italia, Imperiul Romano-German, Ţările Române) şi imperiile multinaţionale (Imperiul Romano-German, Imperiul Otoman, Rusia).

În statele din Asia erau încă puternice relaţiile feudale. China intrase într-o criză provocată de ruinarea ţărănimii şi de răscoalele antifeudale. Slăbită în interior, ea este cucerită de manciurieni (1644). În India, sahii din dinastia Marilor Moguli refac unitatea statului şi caută să-şi menţină autoritatea asupra prinţilor din podişul Dekkan, care luptau pentru eliberare. Aceste războaie au fărîmiţat forţele interne, înlesnind pătrunderea coloniştilor portughezi, olandezi, francezi, englezi.

În Africa, europenii s-au instalat mai ales pe coaste, întemeind factorii şi baze navale, necesare comerţului cu aur, fildeş şi sclavi. Ei au venit în contact cu unele state africane (Luango, Congo, Benin, Mozambic, Monomotapa etc.). Condiţiile naturale, greu de învins la nivelul tehnicii evului mediu, au întîrziat pătrunderea europenilor în adîncul continentului, astfel că mare parte a Africii, ca şi civilizaţia ei au rămas mult timp necunoscute, deşi aici se dezvoltau civilizaţii originale în cadrul unor mar imperii sau state mai mici (Luba, Darfur, Bornu, Hausa, Mossi, Mali, Gambia).

În America de Sud, spaniolii şi portughezii, profitînd de dezbinarea triburilor indigene, au cucerit noi teritorii, dar cea mai mare parte a rămas neexplorată. Spaniolii şi portughezii au introdus aici limba, moravurile şi religia lor, iar civilizaţiile indigene au decăzut. Influenţa spaniolă şi portugheză a fost atît de puternică, încît şi astăzi popoarele şi statele din aceste regiuni sînt cunoscute mai mult sub numele de America Latină.

În America de Nord, americanii, împărţiţi în aproape 600 de triburi (irochezii, pueblo, huronii, apaşii, comanşii etc.), se găseau pe diferite trepte ale orînduirii comunei primitive.

În timp ce europenii se instalau pe coastele Africii şi Americii, Asia rămăsese de nepătruns. Portughezii, spaniolii, olandezii, francezii, englezii şi rusii în nord (după ce au cucerit Siberia) au creat o serie de factorii şi porturi pe coastele continentului (mai ales în India, Indochina, Insulele Moluce) şi desfăşurau comerţul pe care îl îngăduiau indigenii. Ca urmare, influenţa europeană în ţările asiatice s-a manifestat numai în regiunile de margine.

La sfîrşitul orînduirii feudale, situaţia lumii se caracteriza prin lupta pentru supremaţie între marile puteri europene şi încercări de stabilire a unui echilibru european.

În această perioadă, ca şi în alte perioade istorice, coexistau pe glob mai multe stadii de civilizaţie, şi tot acum începe lupta pentru crearea şi obţinerea de colonii.

Situația lumii în a doua jumătate a sec. al XVI-lea și prima jumătate a sec. al XVII-lea

Trăsăturile caracteristice ale situației internaționale

- Care era raportul de forțe în politica internațională la începutul acestei perioade?
- Care erau direcțiile principale ale politicii de echilibru european?
- Care au fost condițiile istorice ce au determinat grupările de alianțe în războiul de 30 de ani?

Diversitatea stadiilor de dezvoltare de pe glob

- Care sînt statele unde se formează elementele orînduirii capitaliste? Arătați în ce constă progresul forțelor de producție în aceste state!
- Ce însemnătate are formarea relațiilor capitaliste pe plan social?
- Cum explicăm menținerea relațiilor feudale în statele din Asia?
- Prin ce se caracterizează viața social-economică a popoarelor din Africa și America?

Urmăriți pe hartă cum se dezvoltă expansiunea colonială a statelor europene la sfîrșitul evului mediu. Care este situația colonialismului în epoca contemporană?

LECTURI

Agricultura în Egipt, Diodor din Sicilia, « *Biblioteca istorică* »

... Deoarece apa Nilului curge foarte încet, oamenii abat cursul lui cu ajutorul unor mici diguri și o captează fără prea multă greutate, spre a o răspîndi pe ogoare, cînd socot lucrul acesta de folos.

Fluviul prilejuiește — în general — atîtea înlesniri pentru agricultură și atîtea foloase pentru oameni, încît majoritatea cultivatorilor nu trebuiau decît să arunce sămînța pe locurile care s-au uscat și să aducă vitele acolo, ca să calce sămînța în picioare. Iar după patru sau cinci luni, ei vin înapoi să facă secerișul.

Alții, după ce trec cu niște pluguri ușoare peste ogoarele care au fost udate, strîng cu grămada roadele, fără multă cheltuială și trudă.

Ca să fiu scurt, la toate celelalte popoare agricultura se face cu mari cheltuieli și osteneli. Numai în Egipt ea se poate face cu mijloace materiale reduse și cu o muncă neînsemnată...

Agricultura în Mesopotamia, Herodot, « *Istorii* », *I*

... Lucrurile nu se petrec la fel ca în Egipt, unde fluviul se revarsă el însuși pe cîmpuri. Irigația însă o face omul, cu ajutorul unor cumpene, căci întregul ținut al Babiloniei, ca și Egiptul, este străbătut de canale. Pe cel mai mare dintre aceste canale, îndreptat spre miazăzi, pot naviga corăbii ; pornind de la Eufrat, el ajunge la un alt fluviu, Tigrul, pe ale cărui maluri a fost clădită cetatea Ninivei.

Dintre toate țările pe care le cunoaștem, acest ținut este cu mult mai roditor în ce privește plantele zeiței Demeter, căci aici oamenii nici măcar nu încearcă să cultive arbori ca: smochinul, vița-de-vie, măslinul. Dar cerealele cresc minunat aici și într-o atît de mare măsură, încît la un bob rodesc cel puțin două sute și, cînd este o recoltă îmbelșugată, se ajunge pînă la «trei sute».

Comerțul în Pontul Euxin, Polibiu, « *Istorii* », *IV*

... În privința celor necesare vieții, ținuturile pontice ne dau vite și sclavi în număr foarte mare și de o calitate mărturisită de toți ca excelentă. Dintre articolele de lux ne procură din belșug miere, ceară, pește sărat. În schimb primesc din prisosul regiunilor noastre ulei și tot felul de vinuri. Cu grîu facem un schimb reciproc. Uneori, la nevoie, ne dau ei. Alteori iau dînșii de la noi.

Înflorirea economică a unor **orașe din Grecia, Tucidide**, « *Istoria războiului peloponesiac* », *I*

Datorită așezării sale la istm, Corintul a fost întotdeauna un port comercial. Și fiindcă în vechime elenii călătoreau mai mult pe uscat decît pe mare, iar toate drumurile comerciale pe care le aveau elenii din Peloponez și cei din afara lui treceau pe la Corint, această cetate ajunse foarte bogată, așa cum ne-o spun vechii poeți, care dau Corintului epitetul de «înfloritor».

Apoi, cînd comerțul pe mare a făcut progrese la eleni, corintienii, întrucît posedau o flotă, stîrpiră pirateria și cetatea lor ajunse — atît pe uscat cît și pe mare — un însemnat centru negustoresc, îmbogățindu-se și mai mult datorită veniturilor ei și sporindu-și astfel puterea.

Despre colonii, Pseudo Scymnos, « *Descrierea pămîntului* »

... La început, Dionysopolis purta numele de Crunoi, datorită izvoarelor din apropiere. Dar mai tîrziu, deoarece marea aruncase, după cum se povestește, prin locurile acelea o statuie a lui Dionysos, orașului i s-ar fi dat cea de-a doua denumire : Dionysopolis. În vecinătatea crobizilor și a sciților, ținutul are ca locuitori pe așa-numiții «eleni amestecați cu barbarii».

Unii spun că orășelul Bizone a fost al barbarilor, iar alții că l-ar fi întemeiat Mesembria.

Callatis este o colonie a heracleoților, întemeiată în urma unui răspuns dat de oracol. Heracleoții au întemeiat cetatea pe vremea lui Amyntas, care moștenise domnia asupra macedonenilor.

Cetatea Tomis a fost colonizată de milesieni. În jurul ei locuiesc sciți.

Vine orașul Istros, care-și trage numele de la fluviul (aflat acolo). A fost întemeiat de milesieni pe vremea cînd oștirea barbarilor sciți a trecut în Asia, ca să-i urmărească pe cimerienii care trecuseră Bosforul.

Munca la construcția piramidelor, Herodot « *Istorii*», II

.. l-a silit pe toți să muncească pentru el. Așa, de pildă, a hotărît ca unii să care pietre din carierele munților arabici pînă la Nil. După ce aceste pietre erau trecute peste fluviu în corăbii, alți supuși erau siliți să le tîrască pînă la muntele zis cel libic.

Munca despre care vorbesc o făceau grupuri de cîte o sută de mii de oameni, fiecare grup lucrînd cîte trei luni fără întrerupere. Zece ani a durat construirea drumului pe unde trebuiau tîrîte pietrele, timp în care poporul a fost copleșit cu astfel de munci.

Despre munca pe marile latifundii, Cato « *Despre agricultură*»

Dacă se constată că treaba n-a fost făcută, iar administratorul spune că și-a dat silința, dar că unii sclavi au fost bolnavi, că a fost vreme rea, că alți sclavi au fugit, că au executat lucrări publice, după ce a înșirat pe lîngă acestea și multe alte cauze, stăpînul poruncește să i se facă din nou socoteala sarcinilor și normelor. În caz de vreme ploioasă, iată muncile care pot fi efectuate chiar pe ploaie torențială : spălarea și smolirea butoaielor, curățirea casei și a acareturilor, vînturarea grînelor, căratul băligarului și așezarea lui în grămezi, alegerea semințelor, repararea fringhiilor vechi și împletirea unora noi ; sclavii trebuie să-și cîrpească hainele peticite și mantalele cu glugă. În zilele de sărbătoare, ei puteau să curețe șanțurile părăginite, să pietruiască drumurile publice, să taie mărăcini, să sape grădina, să curețe livezile de iarba rămasă după cosit, să împletească mături, să smulgă scaieții, să macine alacul, să facă curățenie generală. Cînd sclavii sînt bolnavi, nu trebuie să li se dea toată hrana. După ce s-a informat în liniște de aceste lucruri proprietarul trebuie să aibă grijă să se execute restul muncilor ; să facă socoteala banilor, a grînelor, a furajelor pentru vite, a vinului și a untdelemnului; trebuie să calculeze ce s-a vîndut, ce s-a încasat, ce a mai rămas, ce este de vînzare ; mai trebuie să primească garanțiile ce sînt de primit ; într-un cuvînt, totul să fie pus în ordine.

« *Codul lui Hammurapi*» despre sclavi

— Dacă cineva pune mîna pe un sclav sau o sclavă care a fugit de la stăpînul lor și-i aduce înapoi, stăpînul sclavului să-i dea omului aceluia 2 sicli de argint.

— Dacă omul însă ține pe acel sclav în casa sa și sclavul este apoi găsit în această casă, omul respectiv să moară.

— Dacă un sclav a fugit din mîna celui care l-a prins, acesta din urmă să jure în fața zeilor și va fi liber de orice răspundere față de stăpînul sclavului...

— Dacă un sclav dă o palmă fiului unui om liber, să i se taie urechea.

— Dacă un sclav îi spune stăpînului său : «Tu nu ești stăpînul meu», acesta să dovedească că e vorba totuși de sclavul său și, apoi, să-i taie sclavului urechea.

Aristotel caută să justifice sclavia, în lucrarea sa « *Politica*», I

... sclavul e un bun înzestrat cu suflet... Există unii oameni care sînt tot atît de mai prejos decît ceilalți, pe cît este trupul față de suflet și dobitocul față de om. În această situație se găsesc toți aceia la care forța trupească este singură folosită, întrebuințarea ei fiind cel mai bun lucru pe care-l putem obține de la ființele acestea.

Oamenii despre care vorbesc sînt de la natură sclavi, căci este mai bine pentru ei să se supună poruncilor unui stăpîn... Sclav prin însăși natura lui este cel înzestrat cu rațiune doar în măsura în care izbutește să priceapă ceea ce îi explică alții, el însuși nefiind capabil să judece.

Situația demosului în preajma reformelor lui Solon, Aristotel, « *Statul atenienilor*»

...Pămîntul era în întregime în mîinile cîtorva oameni, puțini la număr. Cei care nu-și plăteau arenda erau duși în robie — ei și copiii lor. Căci pînă la Solon, datornicii chezășuiau plata datoriilor cu însăși persoana lor. Solon a fost cel dintîi ocrotitor al poporului. Ei bine, dintre toate necazurile prilejuite de Constituție, această sclavie apăsa mai greu decît orice pe umerii oamenilor care mai aveau și multe alte pricini de nemulțumire, întrucît — ca să le spunem lucrurilor pe nume — mulțimea nu avea nici un drept.

Situația țăranilor din Italia în preajma reformelor fraților Gracchi, Plutarh, « *Viața lui Tiberius Gracchus*»

... Dar mai tîrziu, proprietarii vecini cu dare de mînă ajunseră să-și treacă în folosință pămînturile luate în arendă, folosind nume închipuite și — în cele din urmă — ajunseră să le stăpînească fățiș pe propriul lor nume. Atunci săracii, alungați de pe pămînturile lor, au început să nu mai arate nici o rîvnă pentru îndeletnicirile militare, păsîndu-le prea puțin chiar și de creșterea copiilor. Și astfel, în scurtă vreme, întreaga Italie a putut să vadă că oamenii liberi se împuținaseră — că — în schimb — țara era plină de sclavi barbari, mulțumită cărora bogații își cultivau pămînturile, atîția cetățeni fiind izgoniți.

Răscoala din Egipt în « *Plîngerile lui Ipuser*»

... Regele a fost prins de oameni săraci... Capitala a fost răscolită de sărăcime, tulburată din cauza mizeriei... Nu este cu putință să te împotrivești acestor lucruri. Oamenilor cu vază, cei de jos le iau averile. Cel ce mai înainte nu-și putea face nici măcar un coșciug are acum un cavou. Cei ce stăpîneau cavouri au fost aruncați în pustiu... Așa s-a întîmplat cu oamenii. Cel care nu-și putea clădi nici măcar o colibă ajunse acum proprietar de casă. Curtenii erau alungați prin țară...

Despre răscoala din Sicilia, Diodor din Sicilia, « Biblioteca istorică »

... Căci datorită bogăției lor nemăsurate, acei care exploatau minunata insulă au ajuns cu toții să trăiască — avînd ei atîtea averi — în mare lux și astfel au devenit îngîmfați și semeți. Și, așa, pe măsură ce starea sclavilor se înrăutățea datorită tuturor acestor cauze, creștea și ura lor împotriva stăpînilor pînă cînd, într-un moment prielnic, ea s-a prefăcut în mînie. De aceea, fără ca cineva să-i îndemne, zeci de mii de sclavi s-au ridicat să-i nimicească pe stăpînii lor. Lucruri asemănătoare s-au întîmplat, cam în aceeași vreme, și în Asia, unde Aristonicos pusese mîna pe o domnie care nu i se cuvenea, iar sclavii, din pricina tratamentului neomenos la care îi supuneau stăpînii lor, i s-au alăturat și au adus multor orașe nenorociri mari.

Despre polysul grec, Aristotel, « *Politica*», I

Cetatea este o întovărășire desăvîrșită, pe care o alcătuiesc mai multe sate. Ea stăpînește mijloacele pentru a face față propriilor nevoi și — fie-mi îngăduit s-o spun — își atinge scopul. Cetatea s-a ivit din nevoia de a trăi și dăinuie pentru ca oamenii să poată duce o viață fericită, ceea ce ne face să spunem că cetatea fericită există prin însăși rînduiala Firii, la fel ca cele dintîi întovărășiri...

Despre Sparta, Aristotel, « *Politica*»

Întreaga Constituție nu ia în seamă decît o singură față a virtuții : destoinicia oștășească. Firește că spartanii n-au primejduit existența statului cîtă vreme au purtat războaie. Puterea lor a fost însă sfărîmată cînd a venit vremea hegemoniei lor ; și aceasta fiindcă ei nu știau să-și folosească răgazul, nici să facă altceva mai de trebuință decît exercițiile militare.

Pericle despre democrația ateniană, Tucidide, « *Războiul peloponesiac* », II

Avem o Constituție care nu ia nimic din legile altora, ba mai degrabă — în loc să-i imităm pe alții — noi le sîntem pildă. Se numește democrație, pentru că orînduirea aceasta nu este în interesul celor puțini, ci în al celor mulți. În neînțelegerile dintre particulari, legea este egală pentru toți. Cît privește dregătoriile, pe fiecare noi îl prețuim pentru îndeletnicirile obștești, potrivit meritului care i-a făcut faima. Omul nevoiaș nu este împiedicat prin aceea că nu are un nume vestit, de a înfăptui vreun bine cetății... Ba chiar, unii dintre cei a căror îndeletnicire de căpetenie e munca se pricep totuși destul de bine să cîrmuiască cetatea. Numai noi îl socotim pe bărbatul fără activitate obștească nu un om pașnic ci chiar un om nefolositor.

Atribuțiile și importanța senatului, Polibiu, « *Istorii* », VI

... De asemenea, orice încălcare a dreptății care s-ar produce în Italia și ar avea nevoie de o anchetă a autorității de stat (trădări, conspirații, otrăviri, asasinate) interesează senatul.

Mai mult decît atît : dacă se întîmplă ca un particular sau o cetate din Italia să aibă vreo neînțelegere cu cineva, dacă se cuvine să i se facă mustrări, dacă are trebuință de ajutor sau ocrotire, de toate aceste lucruri se îngrijește senatul.

Și în cazul că este necesar să se trimită soli în afara Italiei, fie pentru a stinge vreo neînțelegere, fie pentru a cere sau a porunci un anumit lucru, fie pentru a primi supunerea unui popor, fie pentru o declarație de război, senatul veghează și la acestea.

Tot senatul este, deopotrivă, cel care trebuie să-i primească pe solii care vin la Roma și să hotărască ce trebuie făcut cu aceștia, în ce chip se cade să li se răspundă. Niciodată poporul nu se ocupă de vreunul din lucrurile amintite mai sus...

Astfel, dacă la Roma sosește un călător atunci cînd consulii lipsesc, cîrmuirea statului îi apar ca fiind cu totul aristocratică. Mulți eleni, ba chiar senatul întărește aproape toate înțelegerile lor cu republica.

Din înțelegerea reprezentanților provinciilor din Țările de Jos, în 1576 la Gand

.... să păstreze între ele pace trainică și legătură unele cu altele, unindu-și puterile pentru a izgoni din Țările de Jos pe străini, și anume pe spanioli ; să convoace după aceea Stările Generale pentru a sfîrși cu dezordinea și a statornici un guvern ; să orînduiască treburile religioase, îndeosebi în Olanda, Zeelanda, Bommel și pentru ceilalți federați ai lor ; să restabilească libertatea negoțului între toate provinciile ; să chezășuiască exercitarea cultului religios în felul cum va fi statornicit în fiecare oraș, pînă la convocarea Stărilor Generale ; să asigure prințului de Orania titlurile, privilegiile și demnitățile sale ; ... să anuleze osîndele și hotărîrile judecătilor statornicite sub guvernarea Ducelui de Alba, punînd din nou în drepturile de stăpînire asupra averii lor pe toți cei ce și-au pierdut-o în acea vreme... ; să restituie clerului averile în afară de cele aflate în Olanda și Zeelanda, pentru care stăpînii de acum ai acestor bunuri, în suspomenitele două provincii, vor fi datori să plătească o pensie pe viață foștilor deținători ai beneficiilor bisericești, pierdute de ei în urma confiscării ; să declare netrebnice și fără putere toate dezmoșteniriile, daniile și orice fel de alte acte prin care cineva a fost lipsit de proprietate, drept urmare a dușmăniei dintre partide.

Istoricul Dio Cassius despre împăratul Traian, în « *Istoria romană* »

« Traian era un om cu totul deosebit, mai ales prin simplitatea moravurilor sale. Avea un trup vînjos (începuse să domnească la vîrsta de 42 ani) și înfrunta toate greutățile cot la cot cu ceilalți iar cu sufletul era la înălțime, deoarece nu se lăsa purtat de îndrăzneala tinereții, dar nici împiedicat de bătrînețe. Nu invidia, nici nu nedreptățea pe nimeni, ci dimpotrivă, îi onora pe toți cei buni și-i înălța în demnități, de aceea nici nu se temea și nici nu ura pe nimeni. Nu-și pleca urechea la intrigi și nici nu cădea pradă mîndriei. Se feri de a acapara bunurile altora și a face omoruri nedrepte».

Istoricul și geograful Strabo despre Burebista

« ... ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaiele dese, getul Burebista l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci încît, în cîțiva ani, a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine. Ba încă a ajuns să fie temut și de romani. Căci, trecînd plin de îndrăzneală Dunărea și jefuind Tracia pînă în Macedonia și Iliria, a pustiit pe celții care erau amestecați cu tracii și ilirii. Spre a ține în ascultare poporul, el și-a luat ajutor pe Deceneu...»

Despre organizarea statului persan, Herodot, « *Istorii* », III

Darius a înființat în Persia douăzeci de provincii, pe care perșii le numesc satrapii. Înființînd satrapiile și numindu-i pe cîrmuitorii lor, el a statornicit biruri pe care trebuiau să le trimită popoarele. A mai hotărît și care dintre vecinii lor foarte apropiați vor plăti birurile împreună cu ele, despărțindu-i pe unii vecini și legîndu-i — la plata birurilor — cu neamuri mai îndepărtate.

Procesul de șerbire și de formare a proprietății feudale rezultă din « *Capitulariile regilor franci* »

« Săracii se plîng că sînt despoiați de proprietatea lor, pentru care fapt învinuiesc atît pe episcopi și abați, și pe dregătorii acestora, cît și pe comiți și sutașii acestora.

Și mai spun că împotriva acelui sărac care n-ar vrea să le dea avutul său, episcopul, abatele sau comitele, judele ori sutașul caută pretexte spre a-l putea osîndi sau îl trimite mereu la oaste, pînă cînd ajungînd în sărăcie, de voie de nevoie își cedează sau își vinde avutul ; iar aceia care și-au cedat avutul stau pe acasă, fără a fi tulburați de cineva».

Veneția, Philippe de Commynes, « *Memorii* »

... M-am minunat mult cînd am văzut așezarea acestui oraș, cînd am zărit atîtea clopotnițe și mănăstiri și case atît de mari și totul în apă, și că poporul nu putea să meargă cu nici un alt mijloc decît cu aceste bărci, al căror număr cred că ar atinge treizeci de mii ; dar ele sînt foarte mici... M-au condus de-a lungul marii străzi pe care ei o numesc Canal Grande ; și este foarte largă. Galerele trec prin ea și am văzut acolo nave de patru sute de tone și mai mult, în apropierea caselor ; cred că e cea mai frumoasă stradă ce există în lume, are clădirile cele mai frumoase și străbate orașul în lungime.

Casele sînt foarte mari și înalte, cele vechi clădite din piatră bună și pictate în întregime, celelalte sînt zidite de o sută de ani încoace ; au toate fațada din marmură albă, adusă din Istria, departe o sută de mile, dar se găsesc în fațada lor și multe bucăți mari de porfir și serpentină (marmură de culoare verde cu pete roșii și albe). Interiorul celor mai multe case cuprinde cel puțin două încăperi, cu plafonul aurit, cu cămine bogat îmbrăcate cu marmură sculptată, cu paturi din lemn aurit, cu paravane pictate și aurite, și cu foarte frumoase mobile înăuntru. E orașul cel mai măreț pe care l-am văzut vreodată...

Orașele germane în sec. al XV-lea, Enea Silvio Piccolomini, « Germania »

... În Europa întreagă nu s-ar putea găsi ceva mai măreț și mai splendid decît Colonia... însemnată prin biserici și alte sanctuare, prin numărul populației, bogată în comori, avînd casele acoperite cu plumb, împodobită cu palate, întărită cu turnuri, mîndră de Rinul ei și înconjurată de cîmpii frumoase...

Vechea Maiență,... vestită prin splendoarea bisericilor sale, împodobită cu clădiri publice și particulare, n-are nimic ce i s-ar putea reproșa, afară doar de îngustimea străzilor sale...

Lîngă Ocean se află numeroase orașe vrednice de a fi amintite : pe toate le întrece însă Lübeck, cu casele și bisericile lui înalte și bogat ornate, un oraș cu atîta vază și putere, încît la un semn al său trei mari regate — Danemarca, Suedia și Norvegia — obișnuiesc să recunoască sau să respingă pe regii lor.

În Franconia e așezat Frankfurt pe Main, care e o piață comercială comună pentru Germania inferioară și cea superioară... Aici se găsește faimosul palat în care principii electori... aleg... pe împărat...

Orașul Nürnberg, străbătut de (riul) Pegnitz... Cîtă strălucire, cîtă grație, cît farmec... Ce poate fi mai măreț ca biserica Sf. Sebaldus, mai strălucit ca biserica Sf. Laurențiu, mai mîndru și mai puternic ca cetatea împărătească, mai vestit ca șanțurile și zidurile (orașului) ! Cîte case de orășeni se află acolo care ar fi demne de regi...

Din obligațiile vasalului și seniorului, Fulbert, episcop de Chartres, « *Scrisori* »

... Cel care jură credință stăpînului său trebuie să țină minte mereu aceste șase lucruri : neștirbirea, siguranța, cinstea, folosul, înlesnirea, putința. Neștirbirea, adică să nu facă nimic ce ar fi spre vătămarea ființei stăpînului. Siguranța : să nu-i aducă vreo pagubă în ceea ce privește secretele (ce i le încredințează

acesta), sau întăriturilor care îi chezăşuiesc siguranţa. Cinstea : să nu facă nimic împotriva judecăţii sale sau în dauna altor lucruri care privesc cinstea sa. Folosul : să nu pricinuiască vreo pagubă posesiunilor sale. Înlesnirea sau putinţa : să nu ridice greutăţi în calea binelui pe care ar putea să-l facă cu uşurinţă stăpînul său şi ceea ce era posibil să nu-l facă imposibil. Este drept ca credinciosul să evite aceste vătămări. Dar prin aceasta el încă nu merită să fie înzestrat cu feud, căci nu ajunge să te fereşti de rău, ci trebuie să faci şi ceea ce e bun.

Rămîne aşadar ca, în privinţa acestor şase lucruri amintite mai sus, el să dea cu credinţă şi sfat şi ajutor stăpînului său, dacă vrea să fie vrednic de beneficiu şi să păzească jurămîntul său de credinţă. Stăpînul, de asemenea, trebuie să răspundă la fel faţă de credinciosul său în toate aceste lucruri. Dacă n-ar face aşa, el ar putea fi socotit pe drept cuvînt de rea-credinţă, întocmai ca şi credinciosul, dacă acesta s-ar dovedi lipsit de credinţă şi sperjur prin călcarea sus-ziselor îndatoriri, fie prin fapte, fie prin consimţămîntul său...

Despre viaţa grea a ţăranilor, Etienne de Fougères, poemul « *Cartea manierelor* »

... Ei (adică ţăranii) trebuie să are, să grăpeze, să coseacă, să hrănească vitele, să tundă lîna, să facă grajduri. Cavalerul şi clericul trăiesc din munca ţăranului : din «clăci», din «jecmăneli», din «sute» de sarcini ce apasă asupra lui, potrivit «obiceiurilor» feudale. Ţăranul nu mănîncă niciodată pîine bună, trebuind să dea grîul cel mai bun stăpînului, iar el rămîne numai cu neghina. Dacă totuşi ar avea o gîscă grasă ori o prăjitură făcută din făină albă, ele ajung tot pe masa seniorului sau a stăpînei lăuze. Căci el nu gustă vreodată o mîncare mai bună, nici nu poate să bea vinul viţei ce o cultivă. Se poate socoti foarte fericit dacă are pîine neagră, lapte şi unt.

Din « *Codul de legi al lui Ivan al III-lea* »

Ţăranul să plece de pe pămîntul său, dintr-un sat într-altul, o dată pe an, în săptămîna pînă la sf. Iurii din toamnă şi în săptămîna de după sf. Iurii din toamnă. Iar pentru gospodărie să plătească în locurile de şes o rublă, iar în cele păduroase, o jumătate de rublă. Şi acel ţăran care stă un an şi apoi pleacă, să plătească un sfert de gospodărie. Iar dacă stă doi ani şi apoi pleacă, să plătească jumătate de gospodărie. Iar dacă stă trei ani şi apoi pleacă, să plătească trei sferturi de gospodărie. Iar dacă stă patru ani, să plătească pentru gospodăria întreagă.

Despre viaţa ţăranilor chinezi — din descrierea scriitorului chinez Liu Tsun-yuan

Viaţa vecinilor noştri din sate devine pe zi ce trece mai nenorocită. Ei irosesc tot ce se poate scoate din pămîntul lor şi plătesc în întregime darea pentru colibele lor ; ei zbiară şi plîng, şi pleacă în alte părţi : suferă de foame şi de sete, şi se prăbuşesc sleiţi. Leşurile celor ce mor în fiecare clipă se adună grămadă. Din cei care odinioară trăiau pe aici cu bunicul meu, din zece familii n-a rămas nici una. Din cei care trăiau aici cu tatăl meu, din zece familii au rămas acum doar două sau trei. Din cei care trăiau cu mine timp de doisprezece ani, din zece familii n-au rămas decît patru sau cinci. Cele care nu s-au stins de tot au emigrat, şi eu singur am rămas.

Alianţa orăşenilor săraci cu ţărănimea în Anglia, Jean Froissart, « *Cronici* »

Căci acel John Ball avusese obiceiul ca în zilele de duminecă după slujbă, după ce tot poporul ieşea din biserică, să vină în curtea acesteia, şi acolo, adunîndu-l în jurul său, predica şi-i spunea :

«Oameni buni, treburile nu pot să meargă bine în Anglia şi nici nu vor merge atîta timp cît averile nu vor fi cu totul în comun, cît timp va mai fi şerb şi nobil, cît timp nu vom fi pe deplin deopotrivă.

De ce aceia pe care îi numim seniori sînt mai mari stăpîni decît noi ? Prin ce s-au făcut ei vrednici de această stare ? De ce ne ţin ei în şerbie ?»

... Despre vorbele, viaţa şi faptele lui John Ball aflară şi luară cunoştinţă o mare mulţime de oameni de rînd din oraşul Londra, care aveau ciudă pe bogătaşi şi pe nobili. Începură să spună între ei că regatul Angliei era foarte prost cîrmuit şi jefuit de aur şi argint de către cei ce se numeau nobili. Aceşti oameni răi din Londra începură să-şi facă de cap, să se răscoale împotriva lor şi-i vestiră pe cei din ţinuturile

amintite mai sus ca să vină cu îndrăzneală la Londra şi să aducă aici poporul din acele părţi : ei vor găsi Londra deschisă şi oamenii de rînd vor fi de partea lor şi vor face în aşa fel, ca să dobîndească de la rege desfiinţarea şerbiei în Anglia.

La aceste făgăduieli se mişcă cei din comitatul Kent, cei din Essex, din Sussex, din Bedford şi din ţinuturile învecinate porniră la drum şi veniră spre Londra, şi erau cam şaizeci de mii, şi căpetenia lor cea mare era Wat Tyler. În tovărăşia acestuia erau Jack Straw şi John Ball...

Despre legarea iobagilor de glie, Ştefan Werböczi, « *Decretul tripartit* »

... s-au bucurat pînă acum de acel drept al libertăţii, ca, oricînd ar fi voit să aibă voie slobodă de a pleca din locul unde stăteau în alte locuri, unde le plăcea, după ce-şi plăteau darea cuvenită după pămînt şi datoriile lor. Această libertate a lor şi-au pierdut-o cu totul în vara trecută din pricina răscoalei şi răzvrătirii lor furioase împotriva întregii nobilimi (desfăşurată) sub cuvîntul de cruciadă, conduşi fiind de un tîlhar nelegiuit, pe nume Gheorghe Secuiul (Gheorghe Doja), în urma căreia (au căzut) în vina necredinţei veşnice. Şi astfel au fost supuşi deplinei şi veşnicei şerbii faţă de stăpînii pămînturilor pe care stau.

Despre răscoala orăşenilor din Laon în 1122, « *Guibert de Nogent despre viaţa sa* »

... În ziua de joi după-amiază, tocmai cînd episcopul chibzuia cu arhidiaconul Gautier asupra strîngerii sumelor de bani, iată că a izbucnit răscoala din oraş, sub strigătul « Comuna ! »

... Înarmată cu săbii, securi cu două tăişuri, arcuri, topoare, ciomege şi lănci, o mare mulţime de orăşeni a pătruns în curtea episcopală. Nobilii veniţi în ajutorul episcopului cu fost măcelăriţi. El, după ce a rezistat cîtva timp cu arma în mînă, îmbrăcînd haina uneia dintre slugile sale, s-a refugiat în pivniţa bisericii şi credea că se poate ascunde, pitulîndu-se într-un mic butoi, a cărui deschizătură a fost apoi acoperită de un servitor credincios. Dar fu urmărit şi descoperit de răsculaţi. Pe cînd îi implora cu nespuse stăruinţe, asigurîndu-i cu jurăminte că de acum înainte nu vrea să le mai fie episcop niciodată, că le va da bani neînchipuit de mulţi, că va pleca din ţară, şi în timp ce ei, îndîrjiţi împotriva lui, îl insultau, unul cu numele Bernard, supranumit «de Bruyeres», ridicîndu-şi securea cu dublu tăiş, îi despică cu cruzime creştetul sfinţit, — deşi era un păcătos — făcînd să-i sară creierii...

Răscoala ciompilor, din « *Prima cronică anonimă* »

... Dimineaţa poporul se puse în mişcare şi scoase steagul dreptăţii din zisul palat şi merse înarmat în piaţa Signoriei strigînd : «Trăiască poporul mărunt !».

... Poporul striga într-un singur glas : «Signorii să fie trimişi jos ; iar dacă nu vor să iasă, să mergem la casele lor !»...

... Apoi s-a trimis vorbă signorilor să părăsească palatul. Acesta era bine aprovizionat cu cele trebuincioase ; dar ei, ca nişte oameni fricoşi, ieşiră afară pentru a scăpa cu bine.

Din « *Magna Charta* » (Cartea libertăţilor engleze)

Şi oraşul Londra să-şi păstreze toate libertăţile vechi şi obiceiurile sale libere, atît pe uscat, cît şi pe ape. În afară de acestea, vrem şi îngăduim ca toate celelalte oraşe, tîrguri, sate, şi porturi să-şi păstreze toate libertăţile şi obiceiurile lor libere...

Nici un om liber să nu fie prins sau închis sau lipsit de bunurile sale, sau pus în afara legii sau exilat sau vătămat în vre-un alt chip, nici nu vom merge împotriva lui, nici nu vom trimite pe nimeni împotriva lui, decît în temeiul judecăţii legiuite a egalilor săi şi potrivit legii ţării.

Ambasadorul veneţian Michele Suriano despre absolutismul francez

Cît despre autoritatea aceluia care guvernează vă voi spune că acest regat atît de mare, atît de populat, atît de bogat depinde numai de voinţa supremă a regelui. Succesiunea regală este stabilită din tată în fiu, pentru fiul cel mai mare sau cea mai apropiată rudă... Regatul nu se împarte şi aparţine unuia singur... Regele este distribuitorul unui număr nesfîrşit de slujbe, demnităţi, sarcini, bunuri eclesiastice,

gratificații, daruri și alte stimulente și onoruri, în care această țară este mai bogată ca oricare alta. El are asupra regatului său o autoritate deplină : totul depinde de el : pacea și războiul, impoziturile și tributurile, favorurile, beneficiile, sarcinile, guvernul și administrația întregului regat. Pe scurt, regele este stăpîn absolut : nici un consiliu, nici un magistrat nu poate să-i limiteze puterea.

Primele știri europene despre Japonia, « *Călătoriile lui Marco Polo* »

Zipagu este o insulă în răsărit, la 1 500 de mile în largul mării. Insula e foarte mare, oamenii sînt albi, cu purtări alese și frumoși ; se închină la idoli și n-au asupra lor alt stăpîn decît pe ei înșiși. Acolo se află aur, din care au din belșug, căci nici un om nu merge la ei și nici un negustor nu ia din aurul acesta și de aceea au atîta. Palatul stăpînului insulei e foarte mare și e acoperit cu aur, așa cum pe la noi se acoperă bisericile cu plumb, și camerele, pe dinăuntru, sînt în întregime acoperite cu un strat de aur, gros de două degete, și toate ferestrele, și zidurile, și orice lucru, ba încă și podelele sînt acoperite cu aur, cît nu i s-ar putea spune prețul. Au perle din belșug, roșii, rotunde și mari, care sînt mai scumpe decît cele albe. Mai sînt și alte multe pietre prețioase, încît nici nu se poate socoti bogăția din această insulă.

Descrierea capitalei hanatului Hoarda de Aur

Sera (Serai) face parte din orașele cele mai frumoase : este foarte mare, situată într-o cîmpie și plină de locuitori. Are piețe frumoase și străzi vaste. Într-o zi plecarăm călare împreună cu unul dintre locuitorii de seamă să facem ocolul orașului și să-i cunoaștem întinderea... Am plecat de dimineață și n-am ajuns în celălalt capăt pînă la prînz ; acasă ne-am întors abia la apusul soarelui. Casele sînt lipite una de alta ; nu se găsesc ruine sau grădini : sînt 13 moschei principale. Sera este locuită de oameni diferiți, între care mongoli, ruși, greci, cerchezi... Fiecare neam locuiește într-un cartier separat, unde își are piețele. Negustorii și străinii originari din Irak, Egipt, Siria etc. locuiesc într-un cartier înconjurat cu un zid ca să-și apere bogățiile. Palatul hanului e numit « Piatra de aur ».

Victoria englezilor la Crécy, Jean Froissarc, « *Cronici* »

Vă spun că în această zi arcașii Angliei au fost de un mare ajutor pentru ai lor, căci cei mai mulți spun că lupta a fost decisă de săgețile lor, cu toate că se găseau alături de ei și unii cavaleri viteji, care luptaseră voinicește cu arma în mînă, făcînd frumoase isprăvi și dînd aprige iureșuri. Dar trebuie să se știe și să se recunoască faptul că arcașii făcură aici o mare faptă. Aceasta fu pentru ei de un mare folos, deoarece o foarte mare mulțime de cavaleri, bine înarmați, gătiți și încălecați pe cai buni — așa cum se obișnuia pe atunci — fură înfrînți și nimiciți.

Distrugerea Milanului, « *Din faptele împăratului Frederic* », în « *Anale milaneze* »

După aceea porunci ca orașul să fie părăsit în opt zile. În ziua a șaptea, înainte de calendele lui aprilie (milanezii) ieșiră din oraș cu lucrurile lor pe care putură să le scoată din oraș și părăsiră orașul... Și cine ar fi putut să-și stăpînească lacrimile, văzînd plînsetele și jalea și tristețea copiilor, bărbaților și femeilor, mai ales a bolnavilor și a lăuzelor, care ieșeau din oraș, lăsîndu-și căminele. Căci ziua aceea a fost o zi a nenorocirii și a mizeriei, o zi a tristeții și a mîhnirii. Părăsindu-și orașul, milanezii cantonau în jurul unor mînăstiri dinafara zidurilor, iar împăratul, cu amintiții săi aliați italieni, sosi la Milano. Și mai puse foc tuturor vaselor ; apoi distruse casele, turnurile și zidul orașului...

Cronicarul turc Kiatip Celebi în lucrarea sa « *Fezeke-I Tarih* » despre victoria lui Mihai Viteazul de la Giurgiu

În acest timp s-a primit știrea că a sosit pe neașteptate oastea dușmană a lui Mihai... Pînă dimineața au trecut spre partea Rusciucului cortul vizirului, ordia și ienicerii. De asemenea, au trecut tunuri și o parte a muniților, dar restul poverilor au rămas, fiind părăsite. Din cauza învălmășelii... oamenii nu știau unii de alții și erau uluiți de ceea ce se întîmpla, s-au ivit spre chindie alaiurile dușmane care și-au așezat tabăra în șesul Giurgiului. Apoi, dînd un atac asupra lucrurilor părăsite de turci, au început

să le prade și să le devasteze... Stricînd pădurile cu tunurile, oastea și bagajele care se aflau pe el au căzut în Dunăre ; unii din oaste ducîndu-se pe apa Dunării strigau pe pod « ajută-ne Allah... »

Cea mai mare parte din muniții și tunuri fiind luate de dușmani, orașul Giurgiu, de asemenea, în văzul tuturor, a fost incendiat și în același timp ghiaurii au început să bată cetatea, pricinuind atîtea nenorociri și pagube, încît o astfel de înfrîngere nu se mai întîmplase în nici un secol... ».

Deposedarea țăranilor de pămînt în Anglia, Thomas Morus, « *Utopia* »

« Astfel, pentru ca un mîncăcios nesătul, ciumă și plagă a propriei sale țări, să poată închide într-o singură îngrădire mai multe mii de pogoane, o mulțime de țărani se văd alungați de pe pămînturile lor. Unii au fost înșelați, alții aruncați cu sila ; alții, în sfîrșit, obosiți de atîtea necazuri, au fost nevoiți să-și vîndă avutul ce-l posedau. Într-un fel sau altul, toți acești nenorociți trebuie să plece, bărbați și femei, soți și soții, orfani și văduve, părinți cu copii mici în brațe. Aceste familii nu sînt bogate, dar sînt numeroase, căci pămîntul cere multe brațe de muncă. Prin urmare, toți aceștia emigrează, își părăsesc căminurile, locurile unde au trăit, și nu știu încotro să se refugieze. Toată averea, pe care n-ar putea-o vinde prea scump, chiar dacă ar fi cu putință să aștepte un cumpărător, o cedează pe un preț de nimic, dată fiind nevoia de a scăpa de ea. Iată-i acum rătăcitori, lipsiți de toate mijloacele de trai. Nu le rămîne decît să fure și să fie spînzurați după toate regulile ».

T. Münzer îndeamnă țăranii să lupte împotriva exploatării feudale, din « *Scrieri de Thomas Münzer* »

... Cînd și prin ce poruncă a dat dumnezeu principilor această putere ca noi, săracii, să ne petrecem cu claca toate zilele bune, iar pentru noi să putem lucra numai pe ploaie, ca după aceea să vărsăm cu sînge ? În dreptatea sa, dumnezeu nu îngăduie ca noi să fim întruna siliți a le cosi livezile, să le lucrăm ogoarele, să semănăm, să smulgem, să cojim, să zdrobim, să spălăm, să meliță̆m, să pieptănăm și să toarcem inul, să dezghiocăm mazărea, să adunăm morcovi și sparanghel... Blestemate fie puterea lor rușinoasă și drepturile lor tilhărești. Ce să zici despre acești tirani și răufăcători, care își însușesc toate dările, vămile și roadele, risipindu-le cu nerușinare, în vreme ce ele ar trebui să meargă în visteria obștească și în folosul întregii țări ? Dacă îi trece cumva prin minte numai să se strîmbe din această pricină, pe loc se poartă cu el de parcă ar fi un trădător : îl duc la tortură, îi taie capul, îl sfîșie în patru bucăți. Nu li-e milă de el nici cît de un cîine turbat...

Dacă pînă acum ați plătit birurile și ați fost șerbi, acum ajungeți cu adevărat robi, lipsiți de orice drept asupra voastră și a avutului vostru. O să se întîmple cu voi ca în Turcia, o să vă vîndă ca pe vite, cai și boi... Vai și amar de copiii voștri, cărora le lăsați asemenea jalnică moștenire !

Din « *Cele 12 articole* » ale țăranilor răsculați

Art. III. ...Pînă acum era obiceiul că eram ținuți drept șerbi.
Țăranii cer desființarea șerbiei.

Art. IV. Să se restituie obștilor dreptul de a vîna și a pescui ce li s-a luat prin uzurpare.

Art. V. Să se restituie pădurile uzurpate de stăpîni, pentru ca membrii obștilor să le poată folosi după nevoile lor.

Art. VI. ...Avem o plîngere grea din pricina clăcii care e sporită și crește zi cu zi. Dorim ca să se aibă în această privință cuvenita înțelegere și să nu fim apăsați atît de tare, ci să fim tratați milostiv, asemenea înaintașilor noștri...

Art. VII. Stăpînul să nu mai pretindă de la țăran servicii sau altele peste învoiala ce există între ei ; orice slujbă ce i s-ar cere țăranului în plus să fie plătită într-o formă cuvenită.

Art. VIII. Censul pentru pămîntul pe care țăranii îl țin de la stăpîni să fie readus la aceștia, căci mulți țărani se ruinează, nefiind în stare să-l plătească.

Art. IX. Judecățile în procesele țăranilor să se facă după vechea lege scrisă și fără părtinire, nu după bunul plac.

CUPRINS

1. Introducere 3

Orînduirea comunei primitive

2. Societatea umană de la antropogeneză la etnogeneză 5

Orînduirea sclavagistă

3. Caracteristicile vieții economice în lumea antică 12
4. Structura socială în orînduirea sclavagistă 20
5. Forme de organizare politică în lumea antică 27
6. Modul de viață în societatea antică 38
7. Contribuția popoarelor antice la făurirea tezaurului culturii universale; interdependența și interferența civilizațiilor lumii antice 43
8. Destrămarea orînduirii sclavagiste 56

Orînduirea feudală

9. Geneza societății feudale 63
10. Viața economică în feudalism 68
11. Viața socială în condițiile feudalismului 77
12. Statul în evul mediu 86
13. Instituțiile în feudalism 100
14. Lupta popoarelor pentru independență în feudalism 109
15. Cultura în feudalism 114
16. Destrămarea feudalismului. Apariția relațiilor capitaliste 123
17. Mișcări ideologice, sociale și politice împotriva dominației feudalo-bisericești 130
18. Situația lumii la sfîrșitul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea 146

Lecturi 151

Plan editură : 35157 Coli de tipar : 10
Bun de tipar : 4. VII. 1989

TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR.99 LA I. P. „13 DECEMBRIE 1918"

Str. Gr. Alexandrescu Nr. 89-97
BUCUREȘTI
REPUBLICA SOCIALISTĂ
ROMÂNIA

Bencea Ștefan

1. Noțiunea reprezentare
2. Elemente, componență și structură
3. Ce atribuții ai statului
4. Ce s-a dorit prin consacrarea ei în Const.
5. Concluzii

1. - noțiunea reprezentare au fost multe ca urmare a prin reale' [illegible] cînd e imposibil ca toți cetățenii să participe direct la guvernare, ei aleg pe unii reprezentanți, astfel încît instituția ce va avea o parte din competențe prin intermediul lor
- componență: - din reprezentanți ai națiunii reali, nici o majoritate
- din legislativ ai alegerii finali și ai aleșilor

în general politicul.
- obiectele lor sunt:
  - probleme judiciare ale clerului clasic.
  - probleme financiare - clerul special
  - probleme politice int. și ext.
  - probleme militare

2. Dieta → adunarea reprezentativă în Transilvania și în Ungaria după 1541
3. Șeful meselor maghiare.
4. S-a recunoscut dublul investitură a clerului făcută de papă și împărați germani
5. Cruciada a III-a (1189-1192)
- se organizează de papa Clement al III-lea ca urmare a acțiunii Saladinului. La apelul papalității răspund regele Franței, regele Angliei, Richard Inimă de leu" al Austriei etc. Cruciada n'a reușit pt. că s-au luptat între monarhi.